

IV. Évfolyam.

1927.

1. szám.

ERDÉLYI IRODALMI SZEMLE

TUDOMÁNYOS ÉS KRITIKAI FOLYÓIRAT

SZERKESZTI:

DR. GYÖRGY LAJOS

CLUJ-KOLOZSVÁR

Minerva Irodalmi és Nyomdai Müintézet R.-T. kiadása

1927.

TARTALOM:

Tanulmányok:

		Lap
<i>Dr. Perényi József:</i>	Aranka György és Kazinczy Ferenc	1
<i>K. Sebestyén József:</i>	A brassai fekete templom Mátyás-kori cimerei ...	13
<i>Dr. Gál Kelemen:</i>	Pedagógia és pszichológia	33
<i>Papp Viktor:</i>	Beethoven magyar vonatkozásai	46

Kisebb közlemények:

<i>Dr. Veress Endre:</i>	Új adatok Bethlen Gábor fejedelem építkezéseihez	60
<i>Dr. P. Boros Fortunát:</i>	Berkus János moldovai följegyzései a XVII. század végén	62

Kritikai szemle:

<i>Dr. Kiss Ernő:</i>	Erdélyi regények (Befejező közlemény)	70
<i>Dr. Kristóf György:</i>	P. Gulácsy Irén: Fekete völegények	79

Könyvszemle:

<i>Magyary Zoltán:</i>	A magyar tudománypolitika alapvetése. <i>Dr. György Lajos</i> -tól	82
<i>Cs. Lázár László:</i>	Egy természettörténet és az emberiség jövője. <i>Dr. Kiss Elek</i> -tól	86
<i>Fekete József és Váradi József:</i>	Széchenyi vallomásai és tanításai. <i>Dr. Kiss Ernő</i> -tól	88
<i>Császár Elemér:</i>	Arany János képzelete. <i>Dr. Csűrű Bálint</i> -tól	89
<i>Dézsai Lajos:</i>	Rosnyai Dávid, Horologium Turcicum. <i>Dr. Rajka László</i> -tól	89
<i>Szilády Áron és Dézsai Lajos:</i>	Jegyzetek a Régi Magyar Költők Tára VII. kötetéhez. <i>Dr. Rajka László</i> -tól	90
<i>Brisits Frigyes:</i>	Vörösmarty Mihály kiadatlan költeményei. <i>Reischel Ártur</i> -tól	91
<i>Zolnai Béla:</i>	II. Rákóczi Ferenc könyvtára. <i>Dr. Csűrű Bálint</i> -tól	92
<i>Rubinyi Mózes:</i>	Kiss József élete és munkássága. <i>Dr. Kristóf György</i> -tól	92
<i>Waldapfel József:</i>	Balassi költeményeinek kronológiája. <i>Dr. Csűrű Bálint</i> -tól	93
<i>Dr. György Lajos:</i>	Az erdélyi magyarság szellemi élete. <i>Dr. Csűrű Bálint</i> -tól	94
<i>Zolnai Béla:</i>	A látható nyelv. <i>Dr. Csűrű Bálint</i> -tól	94
<i>Dr. Borbély István:</i>	A régi Toroczkó. <i>Dr. Bíró Vencel</i> -tól	95
<i>N. Iorga:</i>	Privilegiile Şangailor dela Targu-Ocna. <i>Dr. Bitay Árpád</i> -tól	95
<i>Boros György:</i>	Brassai Sámuel élete. <i>Dr. Kiss Ernő</i> -tól	96
<i>Ujfalvy Sándor:</i>	Az erdélyi régi és közelebbi vadászatok. <i>Kelemen Lajos</i> -tól	97
<i>Bene Lajos:</i>	Az ismeretterjesztő előadások lélektana, módszere és eszközei. <i>Dr. Kántor Lajos</i> -tól	98
<i>Cholnoky Jenő:</i>	A földfelszín formáinak ismerete. <i>Xántus János</i> -tól	99
<i>Hettner Alfréd—Littke Aurél:</i>	A leíró földrajz alapvonalai. <i>Xántus János</i> -tól	100
<i>Abberto M. de Agostini</i>		
<i>—Cholnoky Béla:</i>	Tíz esztendő a Tüzföldön, <i>Xántus János</i> -tól	100
<i>Zoltán Ferenczi:</i>	List of the translations of Jókai's works into foreign languages. <i>Dr. Csűrű Bálint</i> -tól	101
<i>Dr. Orient Gyula:</i>	Az erdélyi és bánáti gyógyszerészet története. <i>S. Nagy László</i> -tól	101

Folyóirat szemle:

Ungarische Jahrbücher (Gragger emlékezete) 1927. 1. — Budapesti Szemle. 1926. V—VIII. — Egyetemes Philologiai Közöny. 1926. I—III. — Földrajzi Közlemények. 1926. 1—6. — Irodalomtörténet. 1926. 3—5. — Magyar Nyelv. 1926. — Magyar Könyvszemle. 1925. I—IV. — Magyar Bibliofil Szemle. II. 4. — Magyar Paedagogia. 1927. 1—2. — Revue de la Société Hongroise de Statistique. 1926. 1—2. — Századok. 1926. 1—3. — Természettudományi Közöny. 1926. 1—10. — Unitárius Szószék. 1926. 1—4.	102—117
---	---------

Adattár:

<i>Török Pál:</i>	II. Rákóczy György ismeretlen iskolatövénye. ...	118
-------------------	--	-----

ERDÉLYI IRODALMI SZEMLE

TUDOMÁNYOS ÉS KRITIKAI FOLYÓIRAT

Alapította : Dr. Borbély István és Kovács Kálmán

<p>Megjelenik negyedévenként: március, június, szeptember és december 15-én. Előfizetési díja egész évre: 250 lej, 100.000 magyar K. 50 cseh K. 100 dinár.</p>	<p>Felelős szerkesztő : Dr. GYÖRGY LAJOS</p>	<p>Szerkesztőség és kiadóhivatal: Cluj-Kolozsvár, Strada Baron L. Pop (v. Brassai-u.) 5. szám. Kiadó tulajd.: Minerva R.-T. Kolozsvár Kiadóhivatali igazgató : Petres Kálmán</p>
--	---	---

Aranka György és Kazinczy Ferenc

Egy fejezet a magyar irodalom erdélyi multjából

Aranka, Erdély irodalmi életének egyik leglelkesebb mozgatója, Ráday Gedeon közvetítésével ismerkedett meg Kazinczyval és csatlakozott a nagy agitátor munkásságához. Ráday Gedeon Teleki József gróftól hallotta Arankát, mint „jó poétát” dicsérőleg emlegetni, Kazinczy is hallott róla egyet-mást már előbb is, de közelebbi adatokkal nem rendelkezett.

Kazinczynak Vitéz Imréhez írt leveléből (1789. aug. 23.) következtethetjük, hogy Aranka Kazinczyt Bács megyei-je révén szerette meg. Egy másik levélben pedig, melyet Aranka Zilahi, marosvásárhelyi tanárhoz írt, azt olvassuk, hogy Aranka Kazinczyt és társait „mintegy házi isteneit” úgy tiszteli.

Kazinczy Arankának 1801-ig, amikor az összeköttetés köztük megszakadt, több levelet írt, ezek közül 28 ismeretes, melyek Gyulai Pál gyűjteményében vannak meg. Innen közölte őket Váczy János Kazinczy levelezéseinek I. és II. kötetében. Ezekből megismerhetjük a két lelkes agitátor egymáshoz való viszonyát.

Kazinczy mindjárt legelső fennmaradt levelében (1789. jul. 10.) nyilatkozik irodalmi hitvallásáról. Hangoztatja ugyan vallásbeli pártatlanságát, de megvallja, hogy a magyar litteratura előrevitelére a kálvinistákat tartja választott népek. Majd Gessner fordításáról ír és az ő fordítását tökéletesebbnek mondja a franciánál. Megígéri, hogy legközelebb elküldi Klopstock fordítása kéziratát és Gessnerének újabb darabjait és meg van győződve, hogy Aranka „crisi-sei nagy érdemet fognak adni munkáinak.” Megküldi e levélben egyik újabb költeményét is. Már a következő levélben (1789. aug. 13.) közli barátjával önéletrajzát, hogy jobban megismerje. Kijelenti, hogy kíváncsi Aranka munkáit látni, különösen a belőlük levonható nyelvi tanulságok kedvéért,

mert Ráday már dicsérőleg írta róluk neki: „Ezt a fordítást valójában a jobb fordítások közé számíthatjuk, olyan könnyen folyó és minden erőszak nélkül való s az Nyomtatást valósággal megérdemlő.” Megigéri, hogy rájuk vonatkozó megjegyzéseit közölni fogja vele. „Eszerint – írja – nagy módunk lesz a Magyar Országi és Erdélyi Magyarorságot közelebbre vonni egymáshoz.”

Kazinczy Aranka munkái közül először Julia leveleit olvasta. E fordításról két levelében is olvashatunk megjegyzéseket. Az 1789. aug. 26-án kelt levélben értesíti Arankát, hogy Julia leveleire megtette megjegyzéseit. Kifogásolja orthographiáját, nem tud az erdélyiek helyesírásával megbarátkozni. Kéri, hogy megjegyzéseit, – ezeket későbbben bővebben fogja közölni – fogadja szívesen, nyugodjék meg bennök s ő hajlandó a fordítást kiadni, mert szépnek tartja, de vannak aggályai is, hogy az olvasók miként fogják fogadni! De egyben meg is nyugtatja Arankát, mert az ő Bácsmegeyi-jéről is nyilatkoztak elítélően. De ez a gáncs a szerzőt illeti, nem pedig a fordítót. „Egyes Román érdeme felől – írja Kazinczy – egy 15 esztendő Leány jobban itél, mint 2 Tisztelendő Professor ur; s a Leányka kitsorduló könnytsejje édesebb jutalom az érzékeny írónak, mint a Professor Urak bölts ítélete.” E levélben szól Aranka verseiről is: „Rubrikaikat nem szenvedhetem; *érthetetlenek* és gyakorta nem határozzák meg azt, amit jelenteni akarnak.”

A következő levélben (1789. szept. 7.) már részletesebben foglalkozik Aranka fordításával. A terjedelmes levélben sorra veszi a fordítás minden lapját s kéri Arankát, hogy fogadja bírálatát szívesen s felhatalmazza, hogy ő is hasonlóképp bírálja meg a neki elküldött munkákat. Több szem többet lát. Kazinczy megjegyzései főképpen az orthographiára vonatkoznak, kiigazít néhány helytelen mondat szerkezetet, stilisztikai javításokat végez. A tartalomról sehol egy szó megjegyzés sem olvasható. A nyelvi és formai szempontoknak ez a tartalom rovására történő túlbecsülése a kor általános jellemző vonása. Az öntudatára ébredt irodalom addig semmiféle érdemes munkához nem foghatott, míg a gondolat kifejezésének eszközét, a nyelvet, a maga céljaira alkalmassá nem tette. A nyolcvanas években nagy hévvel megindult szótárírói munkásság egyik legbecsesebb hajtása a kor szükségletét kielégítő törekvéseknek. Aranka legfontosabb teendői közé sorozza „az írókból és a közönséges életből” a nyelvjárások szavainak összegyűjtését, hogy ilyen módon az egységes irodalmi nyelv kifejlődése lehetővé tétessék. A nyelv tényei-nek vizsgálata íróink figyelmét annyira lekötötte, hogy ritkaság számba megy, ha elvétele tartalmi kritikával is találkozunk. A megjegyzések után újból kijelenti Kazinczy, hogy kész az egész kéziratot kijavítani s rögtön a nyomdába adni.

Kazinczy észrevette e munkának gyöngéit s mint főntebb említettem – bár tartott az ovasóközönség ítéletétől – mégis kiadta. Ennek okát abban kell keresnünk, hogy Kazinczy Arankát meg akarta nyerni. Neki szüksége volt egy olyan ember segítségére, aki mozgékonyásával kezében tudja tartani az erdélyi irodalom munkásságának különféle utakon haladó szálait. Korán átlátta, hogy céljának megvalósítására Arankánál alkalmasabb embert keresve sem találhat, azért messze szétágazó terveiben számára azt a fontos helyet jelölte ki, hogy Erdély szellemi áramlatát általa kapcsolja be a már Magyarországon az ő vezetése mellett szépen megindult irodalmi mozgalomba. Ezért ismerteti meg egyik levelében (1789. dec. 20.) barátaival is, kiket éppen akkor látogatott meg. Bemutatja Horváth Adámot, a „szeretetre méltó kuruczot,” „kihez hasonló literatort nem lehet kapni, mert ő a maga nemében egyetlenegy”, ír a nyájas és egyenes Dugonicsról, a száraz, „éles” Révairól, kitől félni lehet, a becsületes Rajnistról. A pozsonyi kispapok közül nagy dicsérettel emlékezik meg Döme Károlyról és Fejér Györgyről. Szól Bárócziról, ki már letette a tollat. Majd áttér a Julia levelei kiadására, melyhez Kazinczy maga rajzolt címképet. De Kazinczynak azért is volt szüksége Arankára, mert meg akarta szerezni munkatársul az *Orpheus* számára. Benne akarta látni azt a munkatársát, aki tájékoztatni fogja az olvasókat Erdély kultúrájáról, aki majd széleskörű ismeretségét felhasználja arra, hogy könyveit és lapját ismerősei közt terjessze. „Mihelyt Orpheusom kijön – írja Kazinczy 1789. dec. 21-én – azonnal Postára teszek belőlle egy Nyomtatványt. Kérni foglak aztán, hogy szerezz rá vevőket ... Azonban Te nékem néha olyan tudósításokat is küldhetnél, amelyek az Erdélyieket interessálhatnák, a millyen majd Erdély állapotjának leírása lenne.”

Azáltal, hogy Kazinczy Aranka műveinek kiadására vállalkozott az akkori viszonyok közt, mikor a nyomtatási engedély kieszközlése és végrehajtása a cenzura akadékoskodása és a nyomdatulajdonosok kapzsisága miatt a legnagyobb nehézségekbe ütközött, eltekintve Ráday javalló ítéletétől, mely nem kis mértékben befolyásolhatta és ösztönözhetette, azt az utat választotta, amelyen legközelebb férközhetett a nyilvánosság előtt szerepelni vágyó író szívéhez. Még alig kezdett a Julia leveleinek sajtó alá rendezéséhez, mikor Arankának egy másik munkáját, Béla király névtelenjének fordítását is kéri, hogy kinyomattassa. Amellett minden levelében újólág kifejezi ragaszkodását, szeretetét, tiszteletét. Amikor pedig Aranka megírja neki, hogy ő szabadkőműves, elragadtatással üdvözlí: „Érezd szentül szeretett barátom! – írja 1790. jan. 1. – érezd mennyire ragadott el azon támadott örvendezésem, hogy téged nemcsak Barátomnak, hanem szerzetes

Atyámfíának szólíthatlak. Az a szent öröm, amely indulatosan szorítana, ha ölélhetnék meljemre, megnémít; nem tudok egyebet mondani, hanem hogy – szeretlek.” „En a Miskolczi virtousus Cosmopoliták tagja vagyok. A páholy mindazáltal régen megszűnt; mert Elüljáró Atyátokefiai elszéledtenek és a Fejedelem rendelése gátat vetett barátságos öszvegyüleéseinknek. Azóta munka és páholy nélkül való vagyok.” Ettől az időtől fogva még szorosabb a két rokonlélek barátsága: Kazinczy rajongó híve a szabadkőművességnek. 1790. márc. 25-én kélt levelében bőven foglalkozik a szabadkőművességgel. „A kőművesség úgy adnak paist balomba, jobbomba kardot, lábaimra szárnyakat – írja e levélben – mint mikor Perseust készítették fel az Istenek az Andromeda megszabadítására” – és alább: „a kőrnivesség szent előttem.” „En nekem a kőrnivesség olly társaság, a melly egy kis karikát tsinál a legjobb szívű emberekből; a mellyben az ember a királyt és a legalatsonyabb rendű embert testvérének nézi, a mellyben elfelejtkezik a Világ esztelenségei felől, s azt látván, hogy minden tagban egy Lélek t. i. a jónak szeretete, dolgozik, öröm könnyeket sir, a mellyben sokkal biztosabb Barátokat lél, mint a külső Világban, a mellyben kiki igyekszik embertársainak nyomoruságát a szerint amint tehetése engedí, könnyíteni, a mellyben kiki olvasni, tanulni, szerzetes atyafiait munkái, írásai, példái által tanítani tartozik; – az illyes társaság nékem kedvesebb, mint a melly aranyat, vagy ollyas életet hosszabbító orvosságokat tsinál, hogy aki véle él, szemem láttára nyomorék koldussá lesz (vonatkozás Báróczira), mely a Non sensekkel mulatja magát, ördögöket kíván segítségül (hivatkozás gróf Thun szellemidézéseire) s több efféle haszontalanságok, esztelenségek, bolondságok körül forgolódik.” Kazinczy Pesten fölvetette azt az eszmét is, hogy állítsanak egy magyar nyelvű páholyt is, mert „gyalázatjára van Nyelvünknek hogy tsak németül és deákul dolgoztunk.” Felszólítja Arankát egy illyen magyar nyelvű páholy megalakítására, mert meg van győződve, hogy „ez a leg-tökéletesebb oskolája az emberi szívnek.” Szól az „asszonyok kőrnivességéről” is, melyet szintén igen hasznosnak tart, „mert sok függ attól, hogy asszonyokat formáljunk.”

Aranka műve kiadása ellen nem támasztott kifogásokat, csak Kazinczy jegyzéseit módosította néhol. A kinyomtatás azonban nem ment simán: a a cenzor u. i. azzal a megokolással, hogy „ez a munka erköltsöket vesztegető”, nem adta meg a nyomtatási engedélyt, sőt arra kérte Kazinczyt, hogy semmisítse meg. Kazinczy eleinte bosszankodott, de később elhatározta, hogy pro revisione felküldi Pestre. „Képzelheted-e mint lobbantam fel a legindulatosabb haragra – írja ugyan-ebben a levélben – Nagy még a setétség Kedves Barátom! és nékem úgy látszik, hogy mivel némely helyeken *napok* tá-

madnak, a barlangok setétjei még feketébbé válnak, mint eddig voltak, míg Egünet estveli homály fogta vala bé.”

Kazinczy nem nyugodott addig, míg célját meg nem valósította és Aranka fordítása még ez év folyamán megjelent. Közben Aranka Kazinczy beküldött munkáit tanulmányozza szorgalmasan és megjegyzéseket tesz Kazinczy kívánságára az Orpheusra, Szegvárra és az Első hajósra. Köszönettel és elismeréssel adózik Kazinczy Aranka türelméért, el is fogadja nézeteit nagyobb részben, tanácsaiból sokat fordít a maga javára, de némely tekintetben ellenkező véleményen van. Különösen az idegen szók használatában nem osztozik Aranka felfogásában, amennyiben Kazinczy ezeknek tágabb teret kíván engedni, mint Aranka. Arankának tetszettek Kazinczy útirajzai is, de volt kifogása is ellenök. Azt állítja ugyanis megjegyzéseiben, hogy Kazinczyt utazásainak leírásában „maga hánytatása” vezette volna, ami nem illik az ő korához. Ezt az állítást Kazinczy kereken visszautasította: „Hidd el barátom – írja – én nem imádom magamat, de annyit csak látok, hogy nem vagyok a legostobább író.” Jól tudja, mikép kell valamit az olvasó előtt érdekessé és vonzóvá tenni. De azért újból felszólítja, hogy továbbra is barátságosan közölje vele ítéleteit, mert azokat mindaddig hasznára fordította. Legközelebbi levelében (1790. aug. 21.) biztosítja Arankát, hogy megjegyzései miatt legkevésbé sem neheztel: „Tudom én azt a nemes szabadságot s barátságos egyenességet betsülni – írja – amelly bizván abban, hogy bolondok leszünk apprehendálni, kimondja, amit hisz. – Bár minden emberben megvolna ez az érzés. Úgy boldogabbak volnánk.” Ugyanebben a levelében Aranka „Az anglus és magyar igazgatásnak egybevetése” c. dolgozatát megbecsülhetetlen kincsnek tartja, melyet alig csillapuló mohósággal olvasott, s amelyet Orpheusába is akart iktatni, vagy pedig Budán „lopva” kinyomattatni. De Aranka műve 1790-ben Kolozsvárott már megjelent név nélkül. Valószínű, hogy amikor Kazinczy a kiadás gondolatával foglalkozott, Aranka művének egy másik kézírata már szedés alatt volt, mert 1791. januárjában már Kazinczy is kézhez kapta a Kolozsvárt megjelent munkát. Kár, hogy Arankának ez időből való leveleit még nem ismerjük, ezek vagy elvesztek, vagy még lappanganak valahol. Ezekből valószínűleg kaphatnánk felvilágosítást, hogy mi módon látott napvilágot a munka.

Közben ismét arra kéri Arankát, hogy igyekezzék az Orpheusnak minél több előfizetőt toborozni, mert Landerer csak ez esetben vállalkozik a további kiadásra. Majd (1790. nov. 2.) a pesti színésztársaságról értesíti barátját, ki szintén nagy kedvelője a színészetnek, amelynek nemzeti jelentőségétől teljesen át van hatva.

Kazinczy 1791. jan. 7-én kelt leveléből megtudjuk, hogy

Aranka fentebb említett munkáját megküldötte neki. Kazinczy meglepődött, mikor a munkát nyomtatásban látta, mert nem remélte, hogy a cenzura a nyomtatást megengedi. Aranka ugyanis a munka egyes helyein olyan gondolatokat fejteget, a befejezésben Magyarország jövőendő sorsát olyan színekkel festi meg, hogy a Habsburg dinasztia, ha a könyvet olvasta volna, elhallgattatásáról bizonyosan gondoskodott volna. De azért még most sem mond le arról a tervéről, hogy Aranka munkáját kivonatossan „még pedig mitigálva” az Orpheusban valamikor közölje. Kazinczy nagy lelkesedését a történeti munkáknak az írók és az olvasóközönség részéről egyaránt érzett hiánya magyarázza. Szirmay Antal, aki Kazinczy munkásságát nagy figyelemmel kísérte, 1790. jan. 17-iki levelében egész komolysággal kéri Kazinczyt, „hogy ne Románokat, hanem valóságokat írjon.” Azt szeretné, ha Palma Károly Ferenc latin nyelvű történeti munkáját fordítaná és ha megírná Zemplén vármegye kulturális állapotát, amelyhez szívesen szolgáltatna adatokat. Kazinczy Orpheusával némileg ezt a hiányt is akarja pótolni. A bevezetésben programját előadva a többi közt így ír: „Harmadik tárgyam a magyar történetek. E nevezet alatt nem magát a Históriat értem hanem mindazt valami a Nemzetek történeteit, karakterit, gazdagságát, kultúráját illeti, s magunkkal ismertethet.” Ezért kap oly örömmel Béla király névtelen jegyzőjének írásán, ezért kéri Arankát, hogy tüzelje Benkő József erdélyi történet és természetrajzíró, kitől „sokat lehet várni Magyar Történeteink leírásában.” (1789. dec. 21.) Mielőtt Kazinczy Klopstock Messiásának fordításához kezdett, 1790. okt. 17-én előfizetési felhívást bocsátott ki. Erdélyben a gyűjtésre Arankát kérte fel, kinek sikerült is néhány előfizetőt szerezni. Mivel Kazinczyt utazásai, betegsége és egyéb elfoglaltsága megakadályozták abban, hogy a Messiás fordításán mindjárt a kihirdetés utántól fogva egyfolytában nyugodtan dolgozhassék, azonkívül a nyomtatáshoz szükséges pénzüsszeggel sem rendelkezett – mint a Döméhez 1790. dec. 4-én kelt leveléből is olvasható – nemcsak a maga, hanem Aranka fejére is a kellemetlenségek egész özönét zúdította. Csak az ő okos és tapintatos eljárásának köszönhető hogy a munka megjelenésének késlekedése miatt a kényes ügynek hullámai valahogy elsimultak.

A békesség csendjét felborító eset kiinduló pontja Kazinczynek 1791. jan. 24. kelt levele. Ebben tudatja Arankát, hogy Julia leveleinek nyalábját egy Zilahra utazó földesúr által elküldötte és belőlük 10 drb. holland papírra és 100 drb. írópapírra nyomtatott példányt neki ajándékoz. Kéri, hogy az eladásra szánt könyvek árából befolyó összeget a Messiás előfizetéséért járó összeggel együtt minél előbb adja postára, „mertreá szükség lesz, ámbár a Juliáért Ellinger még

augusztusban ki vagyon fizetve.” E levélre Aranka azt válaszolta, hogy a Messiásért csak akkor várjon pénzt, ha már azt elküldte. Kazinczy erre nagyon elkeseredett és ő, ki mindig udvarias és figyelmes szokott lenni, a megszólítás és a szokásos befejező szavak nélkül a következő néhány sorban válaszolt Arankának Lőcséről 1791. febr. 19-én:

„Mikor éppen 165 f. 45 xrt fizetek ki nyomtatásért és rézremetszésért, s azt reményelem, hogy ennek a pénznek legalább egy részét visszafizeti egynéhány hét alatt Erdély, veszem leveledet, hogy pénzt akkor várjak, mikor a Messiást béküldöm. Atkozom azt az órát, a mellyben eszembe jutott, hogy írjak, nyomtassak, költsek, magamat jövedelemnek egy részétől megfosszam, ha a köz dologért fel-vállalt igyekezetemnek ez a jutalma!”

Kazinczy fellobbanása nem volt pillanatnyi. Aranka csendesíteni igyekezett őt, de Kazinczy, noha azt írja, hogy „vére tsendes, amilyennél az Etéziák kedves lebegései sem lehetnek tsendesebbek” – el van keseredve, mert a Messiásra még mindig nem jelentkezik előfizetők kellő számmal. 1791. ápr. 8-án kelt levelében írja: „A Messiásomra már 13 Praenumeráns van. Sacrediable 13! ... Ki kellene trombitáltatni más nemzeteknél, vagy legalább a Ninive írójánál; úgy nagyon elhiszik, hogy egy Párisi kortsolyásnak több tudománya és Aesthesise van, mint Magyarországon a földesuraknak. És mégis tsendes vért kívánsz! Az van! Hogy is ne volna, mikor a Messiásra 13 Praenumeráns van!”

Levele végén kéri Arankát, tartsa továbbra is érdemesnek barátságára. Az első felvonás ezzel a levéllel lejártszódott és egészen a következő év tavaszáig, míg az előfizetők türelme végleg el nem fogyott, levelezésük a szokásos mederbe tért vissza.

Egyébként az imént említett levél a többitől csak annyiban különbözik, hogy a benne érintett tárgyról kissé kesernyésen szól. Mindjárt a levél elején egy „planumról” szól, melyet tőle „valamelly jólelkü Vendége ellopott s így a benne foglalt dolgokra csak homályosan emlékszik vissza. Kettőt azonban megjegyzett, mert az illető helyekben felismerte az ő írásmódjára vonatkozó célzást. „Igen, igen jól tselekedted – írja – hogy két engemet illető gántsaidat a barátság érzése miatt ki nem hagytad. Az eggyik *az én kezem, a te kezed*, a másik a *vala-t* illeti.” A planum, amelyről Kazinczy e levélben szól, Arankának „Egy Erdélyi Magyar Nyelvmivelő Társaság felállításáról való Rajzolat az haza felséges Rendeihez, Kolosvárt, 1791.” című munkája.

A szóbanforgó hely így hangzik: „Az Irók helyességgel nem esmeretesek a Nyelv természetével. Szabad légyen egykét példával megvilágítanom: Ez az ígéske *vala*, olyan a beszédben, mint a félhang a Musikában, ékességére és lágyi-

tására vagyon; és olvastam olyan egész könyvet, még pedig történetet (a Bácsmegyeire céloz), mellyben ezt az író szántszándékkal és helyességgel elkerülte. Továbbá így szoktunk szóllani: Megyek vala a Piatzon, mikor stb. találkozám egy emberrel, jött a kapu felől. Ezek változásai az igének 1. megyek vala; 2. találkozám; 3. jött, három megkülönböztetett időváltozások, aki érti; de ezekkel úgy élnek, hogy egyiket sem tudják mire való; egyik helyibe szertibe tészik a másikat. A Magyar úgy szokta mondani: Adsza kezedet; ők így mondják és írják németesen: Adsza te nékem a te kezedet stb. Hogy erről, s több számtalan ilyenekről meggyőződjk, senkinek sem kell tovább menni – csak a maga asztaláig vagy a legmesszebb a könyves boltig.”

E levelében tárja fel Kazinczy anyagi helyzetét is. Sok munkája van készen, de nem nyomatja ki, mert a széphalmi építés a nyakán van, arra pedig pénz kell. Elesen kikel Decsy Sámuel, a Pannóniai Phoenix szerzője ellen, ki ugyan doctor philosophiae, de „a Nemzetet olly bolondnak, olly járatlannak véli, hogy előtte impune bolondoskodhatik a maga zöld süvegében.” „Az akkoráig le nem vetkezett ostobaságnak bizonyosságait” – látja Péczeli azon szokásában, hogy a praefatiójában Kaunitzot felséges hercegnek szólítja.

Aranka e levél után küldött negyven aranyat a Messiás előfizetői díjai és könyveinek ára fejében. Kazinczy hálásan köszöni Aranka barátságának újabb megnyilatkozását (1791. máj. 26.). Hasonlóképen barátságos hangú következő levele is (1791. szept. 27.), melyben Aranka „Journáljainak” megjelenéséhez gratulál és megjegyzéseit közli Aranka újabb munkáiról a Budai basárról és az Ujmódi gonosztévőről.

Az idő mult, a Messiás megjelenése pedig egyre késett. Arankának sok zaklatást kellett eltűrnie azért, hogy az előfizetők a munkát, melynek árát már régen kifizették, még most sem kapják meg. Sokan csalással vádolták Kazinczyt és ezt a vádat Aranka is magáévá tette Bacsányihoz írt levelében. Bacsányi ezt a levelet az ismerősök körében kézről-kézre adta s a hír így csakhamar eljutott Kazinczy fülébe is. Kazinczy-nak legjobban fájt, hogy a rágalmat közvetve Bacsányi buzgalma révén hallotta meg. Egy meglepő higgadtságu, az indulatok viharos hullámozása után csendesedni kezdődő érzéssel felel a csalás vádjára: „Sokkal mélyebben érzi az én szívem a Barátság szentségét – így kezdi 1792. ápr. 24. kelt levelét – minthogy a fellobbanás hirtelenkedése, sőt még a hidegvérrel elkövetett megsértés miatt is felbontsa örökre kötött fonadékjait.” Eszerint Kazinczy még most is barátjának nevezi Arankát, mert „az ő szive le nem mondott ennek a nevezetnek jussairól.” Csak az emberi gyarlóságokat megérteni, a botlásokat beismerni tudó lelkekből fakadhatnak olyan tiszta gondolatok, amilyenek e levél azon részében vannak, hol

szándéka önzetlenségét és Aranka iránt érzett barátsága meg-ingathatatlanságát adja elő.

Hogy azonban ez a kényes ügy valamilyen elintézést nyerjen, Wieland Diogenesét, a Dayka által fordított Heloiset és Abelardot és az Aszalay Lessing-meséinek fordítását kinyomattatás végett Bécsbe küldte; reméli, hogy ezek egy hónap múlva Erdélybe is eljutnak és Aranka az árukból kielégítheti a Messiás előfizetőit. De ezt a számítását is keresztül húzta a sors. 1792. jul. 21-én tudósítja Arankát, hogy az említett művek kinyomtatását (Aszalayé kivételével) a bécsi cenzor nem engedte meg, de megérkezett a Messiás elébe való rézmetszet. „Igy már valaha elkészül – írja – Látja Isten, hogy késedelmes megjelenésének nem vagyok oka. Nyomatott jelentést küldök bé Erdélybe ez eránt, hogy te is én is salváttassunk.”

A nemes hangú levelek után a hatás nem maradhatott el. De Kazinczy nem elégedett meg a pusztá szavakkal, hanem, hogy a levelekben oly szépen kifejezett baráti érzelmeinek súlyt is adjon, Aszalay Lessing meséinek fordítását, melyet ízlése szerint átgyúrt, egybekötve az ő Herder Paramythionjainak fordításával, Arankának ajánlotta. Mintha misem történt volna köztük, Kazinczy ismét az ő elbájoló kedvességével és közvetlenségével számol be az irodalmi hirekről, a cenzura zsarnokoskodásáról és több effélékről. Kazinczy utolsó levele 1794. május 2-án kelt. Kiviláglik belőle, hogy a legközelebbi jövő feladatának az orthographia megvitatását és tisztázását tartották. Eddig is sűrűn kicserélték gondolataikat egymás orthographiájáról, de mindig csak alkalomszerűleg. Kazinczy eleinte fel sem merte tételezni Arankáról, hogy azokat a hibákat, amelyek előtte munkáit annyira elrúttították, maga Aranka követte el. „Soha rosszabb, gondatlanabb írórt nem láttam – úgymond – mikor a Julia leveleit olvassa, mint az volt, ki ezeket a leveleket tisztára írta.” (1789 szept. 7.) Később azonban arra a meggyőződésre jutott, hogy nem a másolóban keresendő a hiba. „Az anglus és a magyar igazgatásnak egyben vetése” című munkájáról írja: „De Barátom, a milly megbecsülhetetlen a belső érdemét tekintvén, olly boldogtalan az a köntös, a mellybe öltöztetett ... Látod-é, édes Barátom, mitsoda nagy botlásra jut az az ember, ha a leírásban, Batsányiként nem a derivatiót, hanem a hangot veszi vezérül. (1791. jan. 7.)

Aranka, hogy a folytonos támadásoknak elejét vegye, felszólította Kazinczyt, hogy ortographiai elveit foglalja írásba és küldje el neki. „Tellyesíteni fogom kívánságodat a M. Ortografiáról való gondolkozásomnak feltételében – írja 1791. szept. 27. Arankának – s Tőled csak azt kérem, hogy úgy bánj osztán vele, mint Barátnak illik, az az legyen barátságos bizodalmad alájok azon tzikkelyekben, ahol Te más-

képen ítélsz, ellenkező vélekedéseidet *kémelés nélkül és szabadon* kimondani. Az ilyen ellenkezés senkinek sem fájhat, csak döfölés és élesség nélkül legyen mondva.” Szándékának megvalósítására alig ért rá. „Igyekeztem kivánságod teljesítésére – írja 1792. ápr. 24. – de nem kész a munka, mert sok dolgok eránt még nem vagyok meghatározott állással.” Mihelyt, a Messiás megjelenésének késlekedése miatt támadt ügyes-bajos dolgot elintézték, úgy látszik közös elhatározással külön orthographiai levelezéshez készültek, de elkéstek vele, mert Kazinczyt 8 hónap mulva fogságba vetették. Aranka tartózkodott egy fogságviselt emberrel közelebbi viszonyban lenni, Kazinczy meg nem erőszakolta a levelezést, azért 1801. után a régi barátság emlékéül megelégedtek azzal, hogy közös ismerősük Kozma Gergely útján biztosították egymást kölcsönös tiszteletükről.

A két lelkes agitátor működése és egyénisége közt több rokon vonás található. Eddig irodalomtörténetíróink nem voltak erre figyelemmel. Az Arankával foglalkozó eddigi irodalom e kérdés tárgyalására nem terjed ki. Váczy János az ő nagyszabású Kazinczy-monografiájában csupán Kazinczy és Aranka összszördüléséről emlékezik meg igen röviden.¹ Majd Borz Gyula világitott rá Kazinczy és Aranka viszonyára,² de csak halvány képet fest együttműködésükről. Részletesebb ismertetést csak az Aranka-féle kéziratgyűjtemény rendbehozása után lehetett adni.

Amint Kazinczy Magyarország minden számottevő írójával, költőjével és irodalmi emberével levelez, úgy Aranka is felkeresi Erdély és Magyarország íróit, költőit, művelt férfait s ép úgy lelkesít, buzdít, irányít, javít, ha kell, korhol és fedd, akárcsak Kazinczy. Épen azért Aranka levelezése irodalomtörténeti szempontból nagyértékű s a Kazinczyé mellé állítható. Aranka azonkívül fenntartja az összeköttetést a németországi egyetemeken tanuló ifjakkal is. Velök állandó levelezésben áll. Érdekes, hogy mily szeretettel ragaszkodnak az öreg Arankához ezek az ifjak. Minduntalan kikérik tanácsát, értesítik tanulmányaikról, tapasztalataikról – ő pedig nem szűnik meg őket buzdítani, hogy a magyar névnek szerezzenek becsületet. Ő az elsők közé tartozik, kik felhívják a külföldön iskolázó ifjak figyelmét a külföldi könyvtárakban található magyar nyelvű vagy legalább is magyar vonatkozású művek, nyomtatványok, kéziratok tanulmányozására s felszólítja őket, hogy ezekről hírt adjanak, jegyzékeket készítsenek és az ifjak kész örömmel teljesítik kérését.

Aranka ép úgy, mint Kazinczy, a vele levelezésben álló

¹ Váczy János: Kazinczy Ferencz és kora. Budapest 1925. I. 379 l.

² Borz Gyula: Kazinczy írói összeköttetései fogsága idejéig. Esztergom 1916.

egyének közt a kapcsolatot szorosabbá tenni igyekszik azzal is, hogy személyesen, felkeresi őket. A Nyelvművelő Társaság jegyzőkönyveiben beszámol azokról az utazásokról is, melyeket Erdélyben sok fáradsággal tett s amelyeknek eredménye az az értékes gyűjtemény, amellyel egy erdélyi múzeumnak alapját akarta megvetni.

Aranka is kiváló jelentőségűnek tartotta egy folyóirat megindítását. Kazinczynak ugyan sikerült legalább egy ideig egy közvetítő orgánumot létesíteni, Aranka leginkább a költségek hiánya miatt csak a tervezgetésnél tartott.

Mindkét lelkes agitátor főmunkássága a nyelvművelés terén találkozik legszorosabban. Amint Kazinczy a nagy nyelvújításnak megalapítója és vezetője marad mindvégig, úgy Aranka György is vezető szelleme minden e nemű mozgalomnak, mely Erdélyben indult meg. Aranka épen úgy érezte a nyelvújítás szükségét és fontosságát, mint Kazinczy. Tulajdonképpen azért is szervezi a Nyelvművelő Társaságot, azért vonja legelső sorban a nyelvvilági foglalkozó tudósokat működési körébe. A Társaság működése csak később válik többoldalúvá, csak később érlelődik Kazinczy agyában egy akadémia szervezésének gondolata, amelynek megnyeri Erdély legjelesebb elméit. Kazinczy megérhette még eszméinek diadalra jutását, ott lehetett a M. Tud. Akadémia bölcsőjénél, Arankától megtagadta a sors, hogy munkájának eredményeit láthassa. Aranka is, ép úgy mint Kazinczy, a műfordítás terén fejtett ki nagyobb munkásságot. Aranka műfordításait is a műgond, a nyelv csiszoltsága jellemzi. Műfordításaival ugyanazt a célt akarta ő is szolgálni, mint Kazinczy, a mester.

De nemcsak működésük közt találunk rokon vonásokat, sok az egyezés a két rokon lélek egyénisége közt is.

Mindkettő finomabb érzékű, az eszményiség felé törekvő lélek. Idealisták, kik felülemelkednek a mindennapi élet túlekedésein, vásári zaján s minden tehetségükkel nemes céljuk elérésére törnek. Mindkettő érzékeny lélek, kiket egy erősebb szó, félreértés könnyen sért. Amilyen könnyen barátkoznak a hozzájuk hasonló egyéniségekkel, ép oly hamar megneheztenek, ha meg nem értőkre találhatnak, vagy pedig épen olyanokra, akik gúny tárgyává teszik legnemesebb törekvéseiket. Mindketten elfogulatlanok akarnak maradni mindvégig, de azért bizalmasabb barátaik megválogatásában igen óvatosak s bensőbb viszonyban csak azokkal állnak, akikhez a szabadkőművesség szorosabb testvéri láncja is fűzi. Kár, hogy Aranka nemes és önzetlen törekvéseit nem koronázta kellő siker. Igaz ugyan, hogy a Nyelvművelő Társaság 40 évvel a M. Tud. Akadémia működésének megkezdése előtt kezdte meg értékes munkásságát, de már 1801. jan. 17-én megtartotta utolsó ülését. 1793. dec. 3-tól kezdődőleg 52 ülést tartott, amelyekről a kimerítő jegyzőkönyvek számolnak be. Aranka György

végre is kifáradt. Teleki Mihály „izgágaságai” és a pénz hiánya elkedvetlenítették őt is és megírta a Társasághoz intézett búcsúzóját „Az én Testamentumom a M. Nyelvművelő Társasághoz” címen. Ebben olvashatók a következő megható sorok: „Azt kívánom szivemből, hogy a társaságnak idővel leendő virágzása, fénye és dicsősége tegye éjszakába az én nevemet és csak mint egy régiséget úgy emlegethessék a következő boldog nyomok, hogy valaha egyszer volt a Társaságnak egy jó barátja és első titoknoka – Aranka.”

A Nyelvművelő Társaságot Döbrentei Gábor akarta új életre kelteni 1818-ban, de minden törekvés hiábavalónak bizonyult. 1820. júl. 7-én a 7970–1820. sz. fő kormányzékai rendelet a társaság működését betiltotta.

Dr. Perényi József.

A lőcsei Mátyás-oltár faragott pultja.

A brassai fekete templom Mátyás-kori címerei

A brassai, ősi, evangélikus templom, melyet időbarnította, sok vihart átélt, tisztes falainak sötét patinájáról fekete templomnak neveznek, a gót műstílusnak legkeletibb határköve.

A brassai szászok hatalmas művel jelezték a nyugati kultúra legszélső határát – büszkeséggel tekinthetnek a maiak és eljövendők az ősök monumentális alkotására. Megilletődve köszöntjük az alkotást, mely félezer éve mutatja, hogy meddig terjedt az emberi lelkeknek a szép és nemes eszmék iránt való fogékonysága s kegyelettel emlékezünk meg azokról, kik e művet Isten dicsőségére létrehozták.¹

Itt e templom Hunyadi-címeres emlékeit ismertetjük és pedig a katedrálval szemben levő színezett, kő, genealogiai címert és a déli bejárat feletti Mária freskó két festett címerét, a Mátyás-kori országcímert és Beatrix királyné címerét.

I. Mátyás király domborművé, kő, genealogiai címere

A templom főhajója északi oldalának középső pilléréen, a karzat magasságában, a katedrálval szemben, Mátyás király, illetve a Hunyadi-ház kőből faragott és színezett genealogiai címere van befalazva. E címer: *jobbra dülő, háromszögű, kék pajzsban, jobbra fordult, lebegő, arannyal fegyverzett, vörös nyelvű, félig nyitott szárnyú, természetes, fekete holló. Jobbra fordított csórsisakjának díszje: egy felhaj-*

¹ A templom leírása megvan Ernst Kühlbrandt: „Die ev. Stadtpfarrkirche A. B. in Kronstadt” gedr. b. I. Gött 1898. c. igen értékes, szép kiállítású művében, mely 3 kötetre volt tervezve, de sajnos, csak az 1. kötetet jelent meg; I. továbbá Wilh. Seraphin és Ernst Kühlbrandt: „Führer durch die ev. Stadtpfarrkirche A. B. in Kronstadt” 2 Aufl., ausg. d. Presbyterium der Gemeinde, Gött's Druckerei.

tott – a fejrészre szorosan ráfekvő karimáju – keresztaluku, arany gyöngycsoportokkal behintett és karimáján ilyen sorral beszegett fekete kerek sapka, melynek hosszában betürt közepébe zárt, könyök nélküli, szárnyformára rendezett, kettős tollsor van tűzve; a belső sor zöld színű, a külső pedig aranymázu. A sisak takarója ezüstszürke, lobogó kendő.

A Hunyadi-ház kő, genealogiai címere a brassai fekete templomban.

A pajzsnek háromszögű, középkorias alakja van. A szépen alakított, karmait ragadozásra tartó holló természetes alaku; részletei stilizáltak, különösképen a tollazata. Annyira domborúan van kifaragva, hogy feje már alig tapad a pajzsmezőhöz, nyitott csőre s vörös, szigonyos nyelve pedig azt nem is érinti. A holló csőrében a fejes gyűrű, mely a Hunyadiak címerének minden kori tartozéka, itt e példánkon hiányzik, úgy látszik kitört; ilyen erőteljesen domborított műnél igen könnyen kitörhetett anélkül, hogy távolról észrevehető nyoma maradt volna. Fedő tollazatának kidolgozása nagy hasonlóságot mutat a vajdahunyadi várkapolna boltívzáróköve² hollója fedőtollainak alakításával.* A sisak – az emlé-

ket a szemben levő emporról tekintve – igen nagy s nem helyesen formált, alulról nézve azonban igen jó hatása van s helyes arányúnak és rajzunak látszik. Vállrészét két pálcátagszerű szegés közt egy gyöngysor ékíti; a sisak elülső és hátulsó részének összeillesztése is erőteljesen van ábrázolva. A

² Erdélyi Pál: Az Erd. Múz. Egyes. VI. vándorgy. Emlékkönyve 99. lapján megvan e zárókö rajza, de könnyebb összehasonlítás céljából újból adjuk.

A vajdahunyadi várkapolna bejárata felett, kívül, van egy sisakdíszes Hunyadi kőcímér. Sisakdíszé a gyűrüt tartó holló, előtte – vele össze nem függve – fekvő félhold *lebeg*, felfelé álló szárvai között – öblében – csillaggal. – A sisakdísz így, a lebegő kísérettel, heraldikailag hibás, a viselhetőség szempontjából pedig elképzelhetetlen. – A sisak takarója későbbi műzítésü, mint a vár többi Hunyadi-kori díszítése. Bár a pajzsforma és a csőrsisak gótikus, mégis takaróinál és kivihetetlen sisakdíszénél fogva nem egykorú a többi címeres emlékekkel, ezért e dolgozat keretében, – a Hunyadiak sisakdíszének meghatározásánál – nem foglalkozunk vele.

pajzs lapja a rajzon – a fényképezés a szemben levő emporról történt – rövidebb aránylag, mint a valóságban, mert előre dülve van ábrázolva, tehát alulról való szemléletre, illetve helyes hatásra tervezte a művész. A sisakot fedő ilyen formájú sapkára nem tudunk eddig példát heraldikánkban. E sapkaformát Nagy Géza „csésze alaku tetővel ellátott, karimás, magyar süveg”-nek írja le.³ Példánkon eleje kissé be van nyomva s teljes hosszában betürve; a betüresbe van a két sor toll tűzdelve. A sapka felhajtott karimája alul, egy kisebb gyöngyökből alakított csoportosorral van beszegve s e beszegés felett nagyobb gyöngyökből ugyanilyen csoportok sorakoznak, de egymástól távolabb, úgy, hogy az egyes csoportok szélső gyöngyei nem érintik a szomszédos csoportok szélső gyöngyeit, mint az alsó sorban. Ilyen nagyobb gyöngyökből alakított gyöngycsoportokkal van a sapka felső része is behintve. Az egyes csoportok öt gyöngyből állanak, négy keresztalakra rendezettből – ezek hosszúkásak – s egy gömbölyüből, mely a kereszt közepére van feltéve. Egészen ilyen gyöngycsoportok sorakoznak a vajdahunyadi várkápolna ívzáróköve sisakkoronájának abroncsán is. A kendőszerű takaró ezüstszürke színű. A címer színezése alkalmasint az emporok építésének idejéből (1710–14) való; néhány éve Ernst Kühlbrandt rajztanár vezetésével a régiek alapján újrafestetett; meglehet azonban, hogy a címer eredetileg is színezve volt. Az egész művet stílusának meg nem

A vajdahunyadi várkápolnájának boltzáró köve.

³ „A magy. viseletek története”, rajzolta és festette Nemes Mihály, a szöveget írta Nagy Géza; 131 l. E sapkaforma már igen korán előfordul, l. e mű VII. színes tábláján a. 4. 10. 13. a VIII. táblán a 9., a IX. táblán alul a 2., a X. táblán alul a 7., a XI. táblán a 8. sz. viseletképet, továbbá a 25. sz. fekete táblán a 10., 13., a 27. sz. táblán a 2., a 35. sz. táblán a 3. és 6. sz. rajzot. Némelyik hasonló formájú sapka gyöngyökkel is van díszítve, de oly díszes, mint a példánk nincs e műben, valamint közepén betürt sincs. Hogy a sapka csúcsára is tűztek toldízt, nemcsak a karima mögé, mint ma is, mutatja a VIII. színes tábla 11. sz. viseletképe, e sapka nem hasonlít a sisakunkon levőhöz, azonban olyanná is alakítható volna, karimáját hátul magasabbra, elül pedig letürve; ilyen továbbá a 27. fekete tábla 6. rajzán levő s a 37. tábla 4. és 10. sz. rajza, hol a sapka már inkább hasonlít a sisakunkon levőhöz. A XV. századból kalapot, mint sisakdíszet l. Zemplényi Dávid címerén levőt 1418-ból (Bárczny O.: A Heraldika kézikönyve 217 l.).

felelő, aranyrojtos, vörös bélésű, kék címerpalást övezi, mely a pillér falára van festve.⁴

E hollós címert valószínűleg Zsigmond király adományozta a Hunyadiak ősének. E hunyadvármegyei hatalmas nemzetség ez időben lép fel s kezdi meg fenségesen ívelő, sajnos, rövid pályafutását. A dicsőséges emlékezetű, török-

Hunyadi János országhormányzó bővített címere. 1453.

verő hadvezér, a „Kereszténység pajzsa”, Hunyadi János apja, Vojk, Zsigmond király udvarában katonáskodott; ő kapja 1409-ben donatióba Vajdahunyadot.⁵ V. László király Hunyadi János országhormányzónak címerét megbővíti s adományozza részére a beszercei örökös grófságot (Pozsony, 1453. febr. 1.). E megbővített címer balradülő pajzsa kékre és ezüstre van négyelve; az első és negyedik negyedében címerkép – balra fordult, félig nyitott szárnyu, természetes, fekete holló lebeg, csőrében fehérköves aranygyűrűt tartva; második és harmadik negyedében pedig balra fordult, vörös orosz-

lán ágaskodik, felemelt baljával arany leveleskoronát tartva. A koronás arany csőrűsisak dísz: zárt, arany saszsárpár. A sisaktakaró ezüst és arany mázu mindkétfelől.”

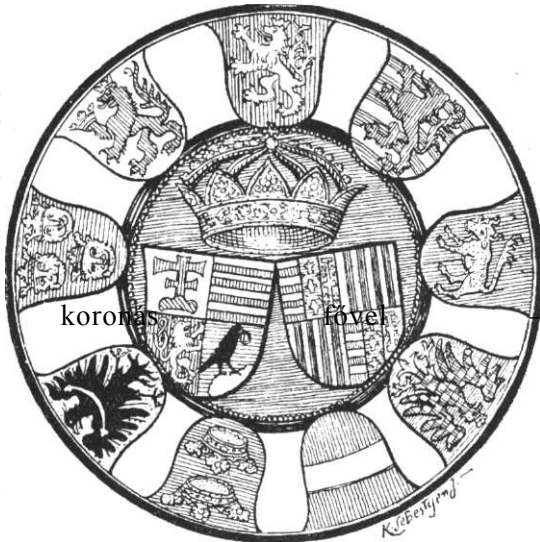
⁴ E címerpalást alkalmazása azért volt szükséges, mert a címer alapja szabálytalan s nincs is egész simára ledolgozva s így nem sikerült a pillér síkjába úgy behelyezni, hogy szabálytalan alakja fel ne tűnjön; ha egészen a falsík színéig helyzetetett volna a pillérbe, úgy a címerből is elfalaztattak volna egyes részletek. Az építész mindenesetre helyesen járt el, hogy inkább az egyenetlen falfelületet választotta, mint ez emlék egyes részleteinek elrejtését. Hasonló címerköpeny fogja körül szemben a kathedra feletti, nagyon szép Szent Mihály domborművet is.

⁵ Gr. Teleki József: „Hunyadiak kora Magyarországon” I. 36-38 l.

⁶ Báró Nyáry Albert: „A heraldika vezérfonala” 120 l., hol az oklevél címerének színes másolata is meg van; eredetije a M. K. Orsz. Levéltárban, Budapesten.

Az oklevél felemlíti, hogy a Hunyadiak hollós címerét a régi királyok adományozták; az újonnan adományozott vörös oroszlán Hunyadi János bátorságát és hűségét – az oroszlán által magasra emelt korona pedig a király kiskorúsága idején hűségesen megőrzött és fenntartott királyi hatalmat jelképezi. E címer, középkori szokás szerint az uralkodó neve felé – balra fordulva van az oklevél elején ábrázolva. A Hunyadiak e címert nem is használták, úgy látszik, politikai okokból s leginkább talán azért, mert Hunyadi Lászlót V. László király esküje ellenére is lefejeztette (1457-ben Budán).⁷ Egyetlen példáját ismerjük e teljes címernek a vajdahunyadi vár csigalépcsőjének udvari ajtaja felett, kőből faragva. A koronát tartó vörös oroszlán –

itt még előfordul a Turóczi krónikában ábrázolt (1488. évi augsburgi kiadás) Mátyás nagy birodalmi címerében, a házassági címert körülvevő 9 címerpajzs közt is.⁸

Mátyás király birodalmi s egyuttal házassági címere a Turóczi Krónikában (augsburgi kiadás 1488.)

A nagyszámu Hunyadi címer ábrázolásokon, a csőrében gyűrűt tartó holló majdnem mindenkor cserágon – néha halmokon sőt felhőn áll, sokszor félhold és csillag kísérettel. A

⁷ Szilágyi Sándor: „A magyar nemzet története” VI. 159–66 l.

⁸ Szilágyi Sándor: „A magyar nemzet története” IV. 549 l.

Ezen igazán nagy címermű Mátyás birodalmának s ennek melléktartományainak, valamint feleségének, aragoniai Beatrix királynénak címereit foglalja magában. Főcímere középen, két egymásfelé hajló, kissé tárcsaformájú, kerek talpu pajzs, közösen egy zárt, királyi koronával fedve. A jobboldali főpajzs négyelt: 1. a kettős kereszt, lebegő, zöld hármashalom (fordított színezés!); 2. a vágások (ezüsttel kezdve); 3. a cseh oroszlán; 4. a Hunyadi holló, felhőkön állva. A baloldali főpajzs szintén négyelt; 1, 4, háromszor hasított; jobbról a vágások – ezüsttel kezdve; középen az elhíntett liliomok kékben; balról ezüstben az arany, közeiben keresztcséktől kísért mankóskereszt; 2, 3, aranyban négy vörös gerenda. E főcímerpárt kilenc pajzs övezi. A heraldikai rangsor szerint 1, (a legfelső) Csehország; 2, (ettől jobbra) Hunyadi János bővített címerének koronát tartó, vörös oroszlánja, itt feje is koro-

királyi oklevél, valamint a brassai címer azt mutatják, hogy sem a cserág, vagy más alárendelt címerkép, sem a kíséret nem voltak tartozékai eredetileg a Hunyadi címernek. A gótika már elmúlóban volt Mátyás idejében. A művek, mik e korban keletkeztek, már nem szellemükben gótikusak, hanem csak külsőségeikben. A címer is – mely bár sohasem tartott lépést a műstílusok fejlődésével, hanem mindig a régebbiség látszatát óhajtván kelteni, jól-rosszul – régebbi stílusban ábrázoltatott s így szülőanyjának, a gótikának már csak külsőségeit tudta megőrizni; ezt megőrizte néhol évszázadokon át s vissza-vissza tért rá még a kései, lélekben és kifejezési módban merőben más korszakokban is, de szellemét megérteni nem tudta többé soha. A gótikus szellem hanyatlásának első jeleként kell tekintenünk minden, az igazi gótikus műízlés korszakában keletkezett címer később készített s nagyobbára önkéntesen megbővített példáin felismerhető, természetes ábrázolásra való törekedést, valamint azt a szándékot, hogy a címer valamely sokszor meg sem történt eseménynek vagy jelenetnek illusztrációja vagy rejtvényképe legyen. E korszak állította a hollót faágra s helyezte feje köré a kíséretet. A brassai mesternek, ki még az igazi gótikus korszakban élt – mert ily messze nem hatott még el a renaissance szelleme – dicséretére válik, hogy sem a faágot, sem a kíséretet nem ábrázolta művén, hanem megelégedett az egyszerű címerkép erőteljes, gondos, kidolgozásával. De felismerhető az a törekedése, hogy e címert régebbi korból származottnak tüntesse fel, mint annak valószerű keletkezési kora. Ezt mutatja a címerképen kívül a pajzs szigorú háromszög formája – a mester idejében már a tárcsa alakú pajzs divatozott, a sisaktakaró, mely e művön még a XIV. századbeli stílusa – a XV. században, különösen ennek második felében már kivétel nélkül gótikus ornamentalszerű takarókat ábrázoltak s korábbi stílusa, a sisakdíszül szolgáló zárt szárny pár alakítása is; a sisak maga pedig a mester korában valóban viselt ú. n. csőr-sisak-típus. Tehát e mű stílusa nem egészen egyöntetű.

Most azt a fontos kérdést kell megoldanunk, hogy vajjon igazán a Hunyadi-ház sisakdísz-e az ezen kőcímeren ábrázolt zárt szárny pár, vagy nem, mert a Hunyadiak sisakdíszét eddig nem ismertük. A gótika hanyatlásának első áldozata – az olasz művészet és divat befolyása következtében – a sisakdíszes sisak volt. Az olaszok s általában a latin nemzetek

nás; 3. (Csehországtól balra) Luxemburg ház (az oroszlán fejről a korona hiányzik; e címer különben: ezüstre és kékre kiléncszer vágott pajzsos koronás, aranyfegyverzetű oroszlán); 4 (a Hunyadi oroszlános alatt) Dalmátország; 5. (ezzel átellenben), Lausitz; 6. (a dalmát alatt), Szilézia (helyesen a sas feje koronás s az ezüst feszítőpánt közepe kis, talpas keresztcskének van kiképezve); 7 (Lausitzé alatt) Morvaország; 8, Galicia és 9, Ausztria címere.

hem tulajdonítottak akkor s nem tulajdonítanak ma sem fontosságot a sisaknak s ennek címerszerű díszének, hanem csak pajzscímert használtak, a germán nemzetekkel ellentétben. Hogy mi sisakot és sisakdíszet viselünk címereinken, az a későbbi német befolyás következménye. Remek lovagvárunknak, a vajdahunyadinak is számos címeres emléke közt csak a lovagterem ajtaja feletti a teljes címer, a többi csak pajzscímer. A várkapolna boltzáróköve pedig a Hunyadiak pajzscímerképeinek sisakdíszképen alkalmazott változata. Ez emlék négyes karajba foglalt, koronás, takarós csórsisakot mutat s ezen a csőrében gyűrűt tartó hollót, melynek balszárnyához öblében hatágu csillagos, fogyó félhold tapad. A kíséret technikailag lebegve előállítható nem lévén, csak így lehetett ábrázolni. Itt a pajzscímernek igen jó kidolgozása, bár heraldikai érzék nélküli másolatával állunk szemben.

A középkori, viselésre alkalmas sisakdísznek nem volt s nem lehetett kísérete, ezek lebegő természete miatt. A később keletkezett címereknél pedig, midőn a sisakdíszek tényleges viselése már megszűnt s feledésbe ment, sokszor találkoztunk a sisakdísz lebegő kíséretével, sőt lebegő sisakdíszszel is, melyek pecsétben, rajzon, domborműven ábrázolhatók voltak; de ha e címereket teljes plasztikában készítették el, már a kíséret lebegve nem volt előállítható s vagy a fősisakdíszhez tapadva jelent meg, vagy pedig a sisakba tűzött pálcákra erősítették a „lebegő” kíséretet, ezzel önkénytelenül megbővítették a címet, mert e pálcák *segédsisakdíszeknek* tekintendők s irandók le.

Valószínűnek látszik, hogy a vajdahunyadi mű mestere a szárnyat – ha egyáltalán ismerte – nem találta elég jellegzetesnek építtető urai címereként alkalmazni s ezért faragta ki a hollót változatosságképen sisakdísz szerepében.

Két címeres emlékünк mutatja a szárnyat a Hunyadiház sisakdíszképen, a Hunyadi János eredeti, királyi címerbővítő oklevele és a brassai fekete templombeli kőcímer. Mindkettő megegyezik a sisakdíszre nézve; a kettő közötti, csak formabeli eltérés leginkább az anyagszerűség következménye, egyik a királyi kancellárián pergamentre van festve, a másik pedig messi vidéken kőből kifaragva. A brassai emlék két sorban elhelyezett, jobbra hajló, hátulról eléfelé egyenletesen nagyobbodó tollakat mutat, még pedig a heraldikai zárt szárnyapár korábbi formájában, a bővített címer pedig magasratörő, természetes formájú, zárt szárnyapár, ennek későbbi ábrázolási módjában. Mindkét példán a renaissance idején erőteljesen ábrázolt könyök nélkül vannak a szárnyak megjelenítve.

E két címer sisakdísze alapján – mert a vajdahunyadi zárókő sisakdíszét figyelembe nem vehetjük – megállapíthatjuk, hogy a *Hunyadiak hollós, bővítetlen címerének sisak-*

dísz a zárt szárnypár. Így a brassai, valószínűleg odavaló, szász mester által, kitűnő heraldikai érzékkel és technikai tudással készített címerben – ha feltételezzük, hogy a holló csőrében megvolt a fejesgyűrű – a Hunyadi-ház teljes, bővítetten, genealogiai címerét tisztelhetjük.

A Hunyadi-ház pajzscímerének színeit ismerjük, sisakdíszének s takarójának színeit azonban nem. A brassai emlék sem ad kellő felvilágosítást ezek mázaira nézve. A pajzs kék; a holló fekete, de arany fegyverzete már nem hihető, mert a királyi oklevél hollójának nincsenek elütő mázu fegyverei. Az is meglehet – ha a brassai már készítésének idején színezetett, lábait azért festették aranyra, hogy előtűnjenek a jobbszárny fekete masszájából; csőrének aranyozása pedig önként következett, épen oly fegyvere lévén a hollónak, mint a lábak. A sisakdísz arany-zöld és a takaró ezüst-szürke máza nem nagyon valószínű. Az 1453. évi oklevél a régebbi címer sisakdíszének és takarójának mázaira nem ad biztos útbaigazítást, mert ennek címerénél nemcsak *címerbővítéssel, hanem egyúttal* – bár az oklevél nem említi – *címerjavítással* is szemben állunk. Címerjavításnak kell tekintenünk a sisakkoronát a sapka helyén, az arany sisakot, a szokásos acél sisak helyén és az ezüst-arany takarókat; ez utóbbi valószínűleg azzal a céllal adományoztatott, melylyel a jeruzsálemi címer az ezüst és arany mázt mutatja. Meg kell elégednünk azzal, hogy a bővítés előtti teljes Hunyadi címert ismerjük, de sisakdíszének s takaróinak színeit nem. Ez ismerethez bennünket a brassai fekete templom kőcímere vezetett, Hunyadi János királyi oklevelének hatalmas támogatása mellett.

Ami a brassai kőcímer elhelyezését illeti, nem hihető, hogy eredetileg is azon a helyen lett volna, melyen most van, mert a középkorban minden a templomban elhelyezett címernek az oltár felé kellett fordulnia, mint a középkori címerleveleken levőknek az adományozó uralkodó neve felé. Úgy látszik, hogy eredetileg a címer alapja, a szabálytalan alaku anyakő nem volt hosszában tompaszögben megtört síknak faragva, mint most van, hanem a pillérbe való beépítéssel faragtatott le ferdén alapjának jobb oldala, hogy a nyolcoldalu pillér két lapjához, észre nem vehetőleg hozzásimuljon. E szándék nem sikerült egészen, mert egyik lapja sem fekszik a pillér síkjában, törési szöge nagyobb lévén, mint a szabályos nyolcszög egy szögéé. Alkalmasint e lefaragásnál töredezett le a sisakdísz felső része.⁹ Hogy miért nem helyeztetett a pil-

⁹ A dombormű legplasztikusabb része a sisakdísz felső része volt. Úgy véljük, hogy mikor a mennyezet 1502-ben beomlott (Führer durch die Stadtpfarrkirche, 5 l.), törmeléke erre zuhant s le-törte; ez menthette meg a holló fejét is, a gyűrű alkalmasint ekkor tört ki a holló csőréből.

lérnek elülső síkjába, hova pompásan elfért volna, nem tudható biztosan. Az építő gyaníthatólag ismerte azt a középkori szokást, hogy a címereket a legjobb emlékeken – környezetükre vonatkozóan nem helyezték középre, ezeket szimmetrikusan elosztván, hanem aszimmetrikusan, hogy annál inkább magukra vonják a néző figyelmét, s nehogy csak díszítéseknek tekintessenek. E címér alatt egy pajzsba nem foglalt brassai város címér van a pillérbe beépítve, kőből, teljesen bearanyozva. E megkoronázott, gyökeres fatörzset mutató címér domborművet a pillér elülső lapjának közepére helyezte az építő, talán mert teljesen szimmetriás formája van s tetszetősen nem lehetett volna másként elhelyezni. Stílusa barok, kétségkívül az emporok építésének idejében készült.

Még az volna címérünkről meghatározandó, hogy mikor, s mi célból készült s miért helyeztetett el a templomban. A nagyon valószínű monda szerint Reudel János brassai plébános készítette s helyezte el a templomban, hogy a polgárságot Mátyás király iránti hűségében megtartsa s hűségesküjére állandóan figyelmeztesse.¹⁰ A történelem igazolja e mondát; 1467-ben Erdélyben Mátyás ellen lázadás tört ki. A nemesség, a városok s az erdélyi nemzetek Mátyás helyébe az erdélyi vajdát, János szentgyörgyi grófot akarták királynak választani. Még szülővárosa, Kolozsvár, sőt Nagyszében s Beszterce is, mely városok tőle a lázadás előtt röviddel privilegiumokat kaptak, a lázadókhoz csatlakoztak. Csak Brassó tartott ki megingathatatlan hűséggel Mátyás mellett, Reudel János plébános fáradozása folytán. A király seregével elnyomta a lázadást s aztán Nagy István moldvai vajda ellen vezetését. Sebesülten érkezett karácsony előtt hűséges városába, Brassóba, itt ünnepelte karácsonyt és az újévet s megajándékozta a várost azzal a privilegiummal, hogy elengedte a polgároknak a koronavámost, melyet eddig áruikért fizetniök kellett.¹¹

II. A brassai fekete templom Mária freskójának két címere

A fekete templom déli – későgót ízlésű, 1654-ben boltozott előcsarnokkal ellátott – jelenlegi főbejárata feletti lóherelevél (szamárhátu) idomu, hármas ívű mezejét egy gyö-

¹⁰ Ernst Kühlbrandt tanár úr szíves közlése. Hálas köszönetemet nyilvánítom nevezettnek, hogy e címér fényképét volt szíves részemre elkészíttetni s engem munkámban értékes útbaigazításaival a legelőzékenyebben megsegíteni. Kühlbrandt úr a brassai templomnak kétségtelenül legalaposabb ismerője. A címér rajza Gust Heinrich brassai fotografus fényképe alapján készült.

¹¹ Szilágyi Sándor „Erdélyország története tekintettel művelődésére” 1866, I. 149–154 l.

nyörű freskó szomorú maradványai borítják.¹² Közel félezerév viszontagságai, ellenséges indulat, nedvesség s főképen az 1689. évi nagy tűzvész, mely egész Brassót a templommal együtt elhamvasztotta, annyira megrongálták a régi

Mária freskó a brassai evangélikus, fekete templomban. Ernst Kühlbrandt rekonstruáló másolata.

Magyarország e kétségkívül legremekebb falfestményét, hogy ma a szó való értelmében nem lehet kivenni mit akart ábrázolni. A töredékeket, az alig határolt, meg-megszakadt, lehámlott színes felületeket Ernst Kühlbrandt brassai, Honterus gymnasiumi rajztanár rekonstruáló másolatában, nyomról-nyomra haladva úgy össze tudta állítani, hogy – hála szeretetteljes fáradozásának és tudásának – a másolaton a mű csaknem eredeti pompájában gyönyörködhetünk.

E freskó szép, kellemes hazai tájképben jeleníti meg a trónoló Madonnát, kinek glóriás fejé fölé két lebegő angyal tart egy leveles koronát; Mária ölében a kis Jézus ül; a szent anya jobbra felől az imádkozó szent Katalin – balja felől pedig szent Borbála térdel, Jézuskának – ki baljában egy körtét tart – rózságot nyújtva. Szent Katalin mellett jelenye, a kerék és pallós, Szent Borbála bal kezében pedig a torony látható. A mű főjelenetétől jobbra és balra, gótikus ornamentáció közt egy-egy nyílt, leveles koronával fedett címerpajzs foglal helyet. E címerek meghatározásuk e freskó keletkezésének idejét, sajnos, a mester neve ismeretlen, ki úgy látszik Olaszországot megjáró német, talán erdélyi szász nemzetiségű volt. A jobboldali pajzscímer a Mátyás-kori magyar államcímer egyik típusa, a baloldali pedig Mátyás má-

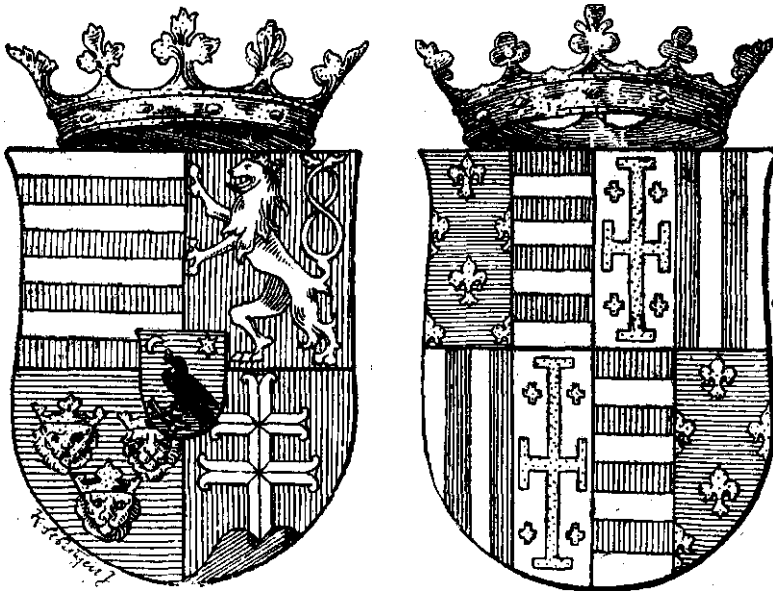
¹² I. Führer durch die Stadpfarrkirche, hol a freskó jelenlegi állapotában (7 tábla) s e műemléknek Kühlbrandt által készített rekonstruáló másolata (1 tábla) is megvan.

sodik feleségének, aragoniai Beatrixnek címere. A királyi pár esküvője 1475-ben volt, Mátyás 1490-ben halt meg, tehát e mű e 15 év valamelyikében készült.

A jobboldali pajzs négyelt mezejére kék szívpajzs van helyezve, melyben lebegő faágon, természetes holló áll, csőrében sárga (arany) fejsgyűrűt tartva; a hollót fogó félhold és hatágú csillag kíséri. A hátpajzs első negyede fehérre és vörösre van hétszer vágva; második, vörös negyedében jobbra fordult sárga (arany) koronás, kettősfarku, fehér oroszlán ágaskodik; harmadik, kék negyedében, három szembe fordult, koronás, sárga (arany) oroszlánfej – felül kettő, alattuk egy – lebeg; negyedik vörös negyedében pedig, az e negyed alját elfoglaló biborbarna kettőshalmon apostoli, fehér (ezüst) kettőskereszt áll.

A szívpajzsban a Hunyadiak genealógiai címerét ismerjük fel, de már nem abban az egyszerű formában, mint a kőcímeren, hanem félhold és csillag kísérettel és a holló lábai alá helyezett faággal.

A Mária freskón levő két címer, heraldikai színjelzéssel.

A hátpajzs első negyedének nyolc fehér-vörös sávja – megfordított sorrendű mázakkal ugyan – az Árpád-ház cí-

* Hasonló címerpár van a címerek másféle elrendezésével a löcsei templom Mátyásról nevezett oltárjának faragott, gótikus pultján. (Ösztr. Magy. Monarch. V. 121 l.). E gyönyörű, fából faragott címeres oltárpultot e munka fejléce mutatja.

mere. A középkorban nem voltak külön államcímerek, hanem az uralkodó dynastia címere volt egyúttal az országé is. Így minden államcímer eredetileg az első, legtöbbször már kihalt dynastia genealogiai címere volt. E vágásos címert először 1202-ből ismerjük, Imre király aranybullájáról,¹³ melynek címeres felében levő mandorlapajzs mélyebb sávjában három, illetve ahogy e pajzs keskenyedik 3, 3, 2, 1 jobbra menő oroszlán foglal helyet. Ezen oroszlánsorok már az utolsó Árpádházi király hercegkori pecsétjén elmaradtak, a vágások, pedig ma is szerepelnek Magyarország címerében. Az oroszlánok máza feledésbe ment.

A hátpajzs második negyede Csehország címerét tartalmazza. Az első cseh dinasztának, a Premyslidáknak eredetileg más címerük volt, ezüst mezőben lángokkal hintett, fekete sas. A koronás, kettősfarkú oroszlános címer II. Ottokár cseh király 1249. évi pecsétjén jelenik meg először¹⁴ s attól fogva a cseh királyság címere, tehát államcímer. János cseh király (Luxemburg) az 1339. évi egyik oklevélben azt állítja, hogy a sasos címer Szent Vencelé, Csehország védőszentjéé s mint ilyet adományozza Miklós trienti püspöknek és a trienti püspökségnek, mely ezt ma is viseli.¹⁵

A hátpajzs harmadik mezejében Dalmátország címere foglal helyet. E címer először Gelre herold címerkönyvében fordul elő, mégpedig Nagy Lajos király országainak egyesített címerében.¹⁶ Ennek pajzsa négyelt: 1. hasított, jobbról vörösre és ezüstre hétszer vágott (Árpád), balról kékben arany liliomok vannak elhintve (Anjou); 2. arannyal fegyverzett, koronás ezüst sas, szárnyain lóherelevél alakban végződő feszítő pánttal (Lengyel királyság); 3. vörösben, hármás, zöld halmon az ezüst, apostoli, kettőskereszt (Magyar birodalom); 4. vörösben három (2, 1) jobbrafordult, koronás, ezüst oroszlánfő (Dalmátország). A koronás, zárt sisak díszé – a Ma-

¹³ Századok 50. évf. 2. 1. 3. rajz, a Dr. Csánki Dezső: „Az új magyar és úgynevezett közös címerekről” című alapos és tanulságos értekezésében, a magyar államcímer történelmi fejlődéséről.

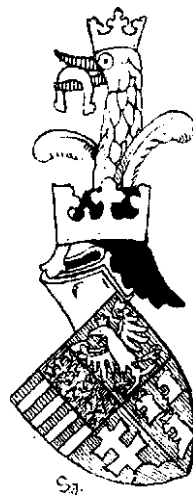
¹⁴ Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képen, IX. köt. Csehország I, 243 l. II. Premysl Ottokár kettős pecsétjének reversjén levő lovas pajzsán az oroszlán, a lótakarón, a ló nyakán Ausztria polyás, a lótakaró hátsó részén Stiria párducos és alól, a lovas lába által, fedve a sasos címere szerepel. I. Ottokárnak a prágai szent Vid székesegyházban levő síremlékén két háromszögű pajzs van ábrázolva, a jobboldaliban a lángokkal hintett koronás sas, a baloldaliban pedig a kettős farkú oroszlán szerepel. II. Ottokár ugyanottani síremlékén e kettőn kívül egy harmadik pajzs is látható, Ausztria polyás címere (O. M. M. I. 239 és 249 l.).

¹⁵ Osztr. M. Mon. Tyrol 149 l. A Sándor trienti püspök 1424 évi pecsétjén, hol a teljes ornátusban trónoló püspöktől jobbra és balra egy-egy angyal által tartott pajzsban látható e sas.

¹⁶ Turul ..... I. továbbá Bárczay O.: „A heraldika kézikönyve” 456–7 l.

gyurországon uralkodó Anjouk ismert sisakdíszé – a sisakoronából, két fehér strucc toll közül előtörő, koronás struccfő, vörös csőrében arany patkót tartva. A sisaktakaró fekete, csipkézett szélű, kendőszerű. E címer azért is nevezetes, mert a vágások és a kettős kereszt először jelennek meg benne, ugyanegy pajzsba foglalva. Dalmátország címere, mely kéken arany mázu, királyi pecséten – külön pajzsban, a főpajzs kíséretében – először Zsigmond király 1405. évi nagypecsétjében foglalt helyet. Itt az oroszlánfejek – mint azóta állandóan – szembefordulva vannak ábrázolva.¹⁷

A hátpajzs negyedik negyedében a magyar, apostoli, kettős kereszt foglal helyet. A kettős kereszt címet – mely pénzeken már igen korán előfordul – IV. Béla király véseti először királyi pecsétjébe¹⁸ s ettől fogva a kettős kereszt lett az egész középkori, magyar imperium címere. A magyar királyi pecsétek címeroldalát majdnem két évszázadon át a kettős kereszt címer dominálja.¹⁹ Az Árpád ház kihalása után, különösen az Anjouk alatt, a pecsétek felső oldalán, hol az uralkodó királyi díszben trónol, a tróntól jobbra és balra, az uralkodó genealogiai címeres pajzsa foglal helyet.²⁰ E címerpajzs mezeje hasított, jobbról a az Árpád ház vágásos címere, balról pedig az Anjouk liliomokkal hintett címere van egy pajzsmezőbe egyesítve. E címer az Anjouknak az Árpádokkal való vérségi kapcsolatát volt hivatva dokumentálni,²¹ s az e vérségi kapcsolaton alapuló örökölt jogukat, a magyar királyi trónra s arra a birodalomra, melyet a pecsét másik oldalát imperialisztikusan elfoglaló kettős kereszt címer jelképez. Egyetlen genealogiai címet sem ismerünk, mely a kettős kereszt címerrel volna egyesítve, annak feltétlen bizonyosságaképpen, hogy míg a vágásos az Árpád ház

57.
Nagy Lajos király genealogiai és birodalmának címere Gelre herold Wapenboeckjában (1834–72).

¹⁷ Századok 50 évf. 8 l. Képe e lap mellékletén.

¹⁸ U. o. 6 l.

¹⁹ IV. Bélától (1240 évi felségpecsét) egészen Albertig (1437 évi pecsét).

²⁰ I. Róbert Károly kettőspecsétjét (Szilágyi III. 137–42), továbbá pénzeit (u. o. III. 144), Nagy Lajos király gyűrűpecsétjét (u. o. III. 147) s első és második kettőspecsétjét (u. o. III. 222, 223, 264 l.), titkos pecsétjét (u. o. III. 290). Mária királynő kettőspecsétjét (u. o. III. 365) s még számos példán.

²¹ Az Árpádokkal való vérségi összeköttetést e leszármazás mutatja:

genealógiai címere, a kettőskeresztes nem genealógiai, hanem az egész középkori magyar imperium címere, tehát *államcímér*. Hogy a genealógiai és az államcímér fogalmával a régiek mindenkor tisztában voltak, bizonyos, mert a vágásos címert nagyon gyakran találjuk más címerrel egyesítve, néha az *igénycímér* jelentésével, a kettőskeresztesnek egyetlen más genealógiai címerrel való egyesítését sem ismerjük.

A XIII. század második negyedében majdnem minden európai államban kialakul a régi, genealógiai helyett egy-egy új címér, mely már nem annyira a dynastiát, mint az országot jelentette. Példaképen felsorolunk néhány ilyen címerváltoztatást. Az utolsó Babenberg, Harcias Frigyes († 1246) örökölt címere sas volt. Ő alatta keletkezik a vörösben ezüst polvás címér, mely azóta Ausztria territoriális, tehát államot jelentő – s egyúttal az Ausztriában uralkodó főhercegek címere. A Wittelsbach-ház címere sas, majd oroszlán volt; az ezüstre és kékre rutázott címérpajzs Szigorú II. Lajos alatt keletkezik, 1247-ben, s azóta ez Bajorország és egyúttal a Wittelsbach dynastia címere.²² Az oroszlános cseh címerről már megemlékeztünk. Még csak a Hohenzollern dynastia címérének kialakulását óhajtjuk vázolni. A nürnbergi régi várgrófok, a Zollernek szintén ezidőtájt változtatták meg címérüket.²³ I. Frigyes várgróf 1201. évi pecsétjén oroszlán a cí-

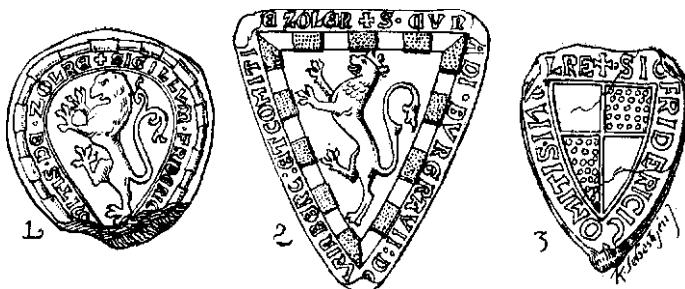
Oroszlán, VIII. Lajos francia király
Castiliali Blanka.

Szent Lajos (IX.) francia kir. sz. 1215, † 1270, VIII. 25.	I. Károly Anjou, Maine és Provence grófja nápolyi király, † 1288. 1. Beatrix, Provence örököse, † 1276 2. Burgundi Margit † 1308.	Alfonz
Izabella IV. (Kún) László magyar kir. † 1290, VII. 10.	II. Károly nápolyi király † 1309. V. 5. Árpádházi Mária, V. István magyar király leánya, † 1323.	Fülöp † 1272 Achaja és Morea hercege
Martel Károly, † 1296 Klementina, Habsburgi Rudolf leánya, † 1301.	és több gyermek	
Róbert Károly, magyar király sz. 1288, † 1342	Clementina X. Lajos francia király	

²² A bajor állami főlevéltár igazgatóságának hivatalos közlése, jelen dolgozat szerzőjéhez. Ez értesítés magában foglalja a Wittelsbach-ház leszármazását és történetét Ottó magyar királyig s az 1179–1295 közti években használt uralkodói pecsétek rajzát (12 típus).

²³ Prof. Otto Krauske: „Hohenzollern u. die Mark Brandenburg” 4, 5, 23, 26 l.

merkép, I. Konrádén ugyanaz, de koronás fejű s e pajzs összerótt rámába van foglalva (1240). A változás IV. Frigyes vágróf alatt történt meg, kinek 1248 évi pecsétjén a pajzs négyelt s e mesteralakos címerpajzs (ezüst-fekete) maradt

1. Zolre IV. Frigyes nürnbergi vágróf 1226. évi pecsétje, melyet már atyja I. Frigyes is használt 1201-ben. – 2. Konrád nürnbergi és zollerni gróf pecsétje, 1240-ból. – 3. IV. Frigyes zollerni gróf és nürnbergi vágróf 1248. évi pecsétje, melyen először szerepel a Hohenzollern dynastia négyelés pajza.

napjainkra s szerepel a román királyság címerének szív-pajzsában, mint a Hohenzollern-Sigmaringeni dynastia címere. Az oroszlános címer a nürnbergi vágrófságnak lett territoriális címere, (vörös-ezüst összerótt rámás arany pajzsban, fekete oroszlán). A XIII. század második negyedét a címerváltoztatások és az államcímerek kialakulása korszakának tekinthetjük.

A kettőskeresztes címernek egyedüli imperiális jelentése a XV. század elejéig tartott. Ekkor kezdenek a mellékországok címerei a kettőskeresztes pajzs köré, külön, kis pajzsokban sorakozni.²⁴ E század közepén pedig e címerek egy pajzsba egyesítették s ekkor a heraldikai rangsor szerint már nem mindig a kettőskereszt foglalja el az első helyet, hanem a vágásos címer.²⁵ A címerfejlődés ezen kategóriájába tartozik a brassai freskó jobboldali címere is, t. i. a vágásos az első, a kettőskeresztes pedig a negyedik negyedbe van foglalva. Akkor, s azóta mindkettő csak az anyaországot jelentette, tehát kevesebbet, mint azelőtt az egyik, vagy a másik

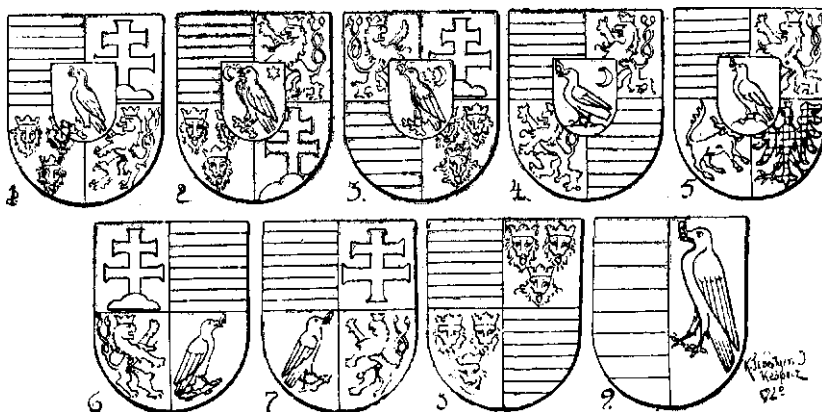
²⁴ Zsigmond király 1405 évi pecsétjének címeroldalán a középső, főpajzsot hármias halmon a kettőskereszt foglalja el. E pajzs köré hat kis pajzs sorakozik: 1. A legfelsőben a kettőskereszt ismétlődik meg. Ettől jobbra 2. az Árpád-ház vágásai, balra 3. Csehország címere, jobbról, lejjebb 4. Dalmátország, balról lejjebb 5. a Szilézia sasos s legalul a Luxemburg-ház címere foglal helyet; 1. Századok 50 évf. 8 old. m. melléklet.

²⁵ I. Ulászló király pecsétjén. Négyelt pajzs, 1, vágások; 2, lenyelt sas; 3, a lithván lovas (Jagelló) és 4, a lebegő kettőskereszt (Szilágyi IV. 49.). Aranyán ugyane címer, ezüst pénzeken először szerepel a vágásos címer és a kettőskereszt egy hasított pajzsban egyesítve (u. o. IV. 41 l.).

magára. Mátyás nem volt rokon az Árpádokkal s nem az Árpád vérség alapján uralkodott, tehát itt a vágásos címer jelentése szerint már nem genealogiai, hanem territoriális címernek tekintendő, mely ugyanazt a társországok nélküli, szűkebb Magyarországot jelenti, mint ugyanakkor s azóta a kettőskereszt.

A címeren a kettőskereszt különösképen kettős halmon áll, mely hihetőleg a tűz következtében veszítette el szokásos

Mátyáskori magyar államcímer legjellegzetesebb változatai. – 1. A király titkos pecsétjén 1459-ből. A budai vár faragott maradványain. A budai Mátyás-templom tornyán. Mátyás trónkarpitján. A Naldi, Danmscenus, Spartianus, Philostratus corvinákon. Mátyás breviáriumán és misekönyvében, valamint ezüst pénzein. – 2. A brassai freskón és Mátyás királynak Párisban, a Musée d'Artillerieben levő eredeti pajzsán. – 3. A besztercei régi vár kőcímere, jelenleg a Textosi alapítványi házban, a Kórház- és Mihály-utca sarkán, Besztercén. – 4. Mátyás Kálváriáján. A Volterra codexben, a Sforza-ház címere mellett, továbbá az Asconius és Spartianus codexben. – 5. A breszlai városházán. – 6. A Túróczy Krónikában, a király arcképe mellett, valamint a nagy címeren. – 7. Mátyás aranyain. A budai vár maradványain, valamint III. Iván moszkvai cáj aranyain. – 8. A bautzeni Ortenburg váron, Mátyás király szobra felett. – 9. Mátyás ezüst denárain.

zöld színét s lett biborbarnává. Az imperiálisan, magában lebegő kettőskereszt alatt legelőször a XIV. század elején jelenik meg a hármashalom, előbb lebegő, vagyis a pajzs szélét nem érintő formában, később a pajzs alját betöltve. A középső halom nyílt, leveles koronája a kettőskereszt talpánál II. Mátyás idejében fordul először elő s Mária Terézia óta állandó.

Ha a brassai Mátyáskori államcímer heraldikai elrendezését vizsgáljuk, úgy azt találjuk, hogy az megegyezik Mátyásnak a párisi Musée d'Artillerie-ben levő címeres pajzsával.²⁶ A fenti rajzon, mely a legjellegzetesebb Mátyáskori államcímervariánsokat mutatja, megfigyelhetjük, hogy milyen különbözőképpen ábrázolták akkor az államcímet.

²⁶ Nemes-Nagy: Magy. viseletek tört. 43 sz. fekete táblán 15 sz. rajz.

A freskó baloldali pajzsa Mátyás király feleségének aragoniai Beatrixnek címerét tartalmazza.

E pajzs négyelt; első és negyedik negyede hasított; az első jobb és a negyedik negyed bal, kék osztálya sárga (arany) liliumokkal hintett; az első negyed bal, a negyedik jobb osztálya pedig vörösre és fehérre hétszer vágott. A második és harmadik negyed szintén hasított; a másodikban jobbról, a harmadikban balról fehérben (ezüst) sárga (arany) mankóskereszt s ennek minden szögében egy-egy arany egyenlőszáru keresztcske lebeg; a második negyed bal osztálya vörösre és fehérre háromszor – a harmadik negyed jobb osztálya pedig ezüstre és vörösre van szintén háromszor hasítva.

A címerpajzsban négy címer van egyesítve. A liliumokkal hintett mező az Anjou, a vörös-ezüst vágásos a velük vérrokon Árpád, a mankóskereszt a jeruzsálemi királyság, a vörös-fehér hasítós mező pedig az aragon királyság címere.

Az Anjouk lilimos címerét állítólag VII. Lajos francia király vette fel és viselte pajzsán és zászlaján az 1146–50 évek közti keresztes hadjáratban. Fülöp Ágoston király 1198. évi pecsétjén egy lilium foglal helyet, mely nincs pajzsba foglalva. Oroszlán Lajos francia király (1223–36) pecsétjén fordul először elő a liliumokkal hintett pajzs; e címernek használata V. Károly uralkodásáig tartott, midőn az elhintett liliumok helyett ezek száma háromban állapodott meg s e címert viselte végig a francia dynastia s a francia királyság.²⁷ Az Anjou-ház különböző ágai megkülönböztetésül bizonyos változtatásokkal, ú. n. címertörésekkel viselték a lilimos címet. A nápolyi ág vörös tornagallért helyezett a lilimos pajzs fejébe, más ága vörös rámába foglalta a pajzsot, Martell Károly testvére, János gradinai és durazói herceg pedig, hogy Árpád-vérségét mutassa, vörös-fehér összerótt rámát vett pajzsa köré, az Árpád-címer mázai szerint.²⁸ A magyar Anjouk, mint souverainek címeres pajzsukat töréssel nem jegyezték meg, hanem a magyar trónra való velük született jogukat azzal tették mindenki által láthatóvá, hogy az Árpádok címerét a sajátjukkal egyesítették, hasított pajzsban. Az Anjou dynastia azon tagjai, kik Magyarországon nem uralkodtak, de Anjou II. Károly nápolyi királynak V. István király leányával, Árpád-házi Máriával való házasságából származtak, kétszer hasított címerpajzsot viseltek, melynek jobb harmada liliumokkal volt behintve s a mező fejében a vörös tornagallér mint címertörés jelent meg; a középső harmadot az Árpád-ház vágásai – a bal harmadot pedig Jeruzsálem címere foglalta el.²⁹ Midőn Aragóniát megszerezték, e három-

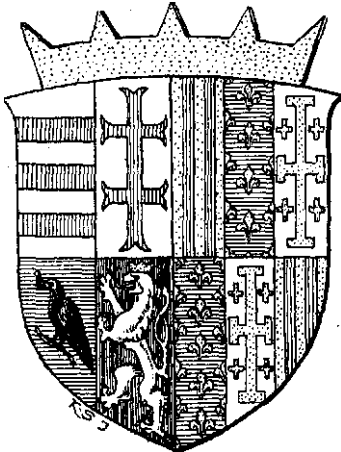
²⁷ b. Nyári A. Herald, vezérf. 21 l.

²⁸ Bárczay O. Herald, kk. 457 l.

²⁹ Kis Károly király arcképén. Szilágyi III. 369.

hoz csatolták negyedikül az aragon királyság címerét is. E címert mutatja a brassai freskó baloldali címere.

A dynastiák címerai még nem voltak a XII. században kialakulva s nem öröklődtek változatlanul apáról fiúra. A lilios címer sem volt meg a XII. század közepén, mert az Anjouk (eredetileg Gratinais) angol ága, a Plantagenetek soha sem viselték. Az első Anjou-házbeli angol király, Plantagenet szép Godofred a XII. század közepén ment Angliába s négy arany, menő leopárdot viselt kék mezőben. Ilyen címerpajzs van ábrázolva nagy, zománcos emléktábláján, a Monsi egyházban. Oroszlánszívű Richárd angol király először két, majd három leopárdot viselt pajzsán, testvére, Földnélküli János király pedig (1199–1216) három, menő, leopárdos oroszlánt, vörösben; alatta alakult ki Angolország címere.³⁰ Ha a lilios címer Geoffroi le Bel idejében már meg lett volna, úgy a lilios címer szerepelne ma is Nagybrittania címerének első helyén.

Beatrix egyesített, házassági címere
Caraffa Diomenes kódexén.

donképpen hibás, fémen fémet mutatván, de a hibát szándékosan ejtették rajta, hogy sokszor beszéljenek róla, s sokszor dicsérhessék.

Az aragon királyság címere szintén a legkorábbiak közül való s arany pajzsában négy vörös gerendát tartalmaz. A brassai címeren nem gerendákat, hanem hasításokat látunk – nevezetesen nincs az egész címer ábrázolva helyszüke miatt, csupán felénél valamivel több. E címert másokkal egyesítve gyakran látjuk így. Példaképpen bemutatjuk Caraffa Diomenesnek Beatrix részére írt kódexe címlapján levő címerét, melyben jobbról Mátyás birodalmi és genealógiai címere van egyesítve – a pajzs balfelét elfoglaló – Beatrix címerével.³² Itt is csak két vörös gerendát mutat Aragonia címere, arany mezőben. E címernek pajzsa hasított s jobbfelén né-

³⁰ b. Nyári A. 21 l.

³¹ Bárczay 27 l.

³² Szilágyi IV. 326 l.

gyeit: 1. a régi Árpád-ház (hibás, ezüstben három vörös pólya); 2. a kettőskereszt (fordított színezés); 3. Hunyadi-ház, 4. Csehország. A pajzs balfele kétszer hasított, egyszer vágott; 1, 6. Aragonia, 2, 4. Anjou, 3, 5. Jeruzsálem. A pajzsot ú. n. pogánykorona fűdi. Érdekes, hogy az olasz miniator mindkét magyar címermezőt hibásan festette meg. Három hasítást mutat Aragonia mezeje II. Lajos özvegyének, Mária királynének arcképén levő címeren is.³³ Három gerenda (tehát a teljes címer) van I. Ferdinánd császár és király felségpecsétjének spanyol címermezejében,³⁴ valamint az első, 1804. évi osztrák felségpecséten³⁵ a spanyol emlékcímerek közt és az 1806. évi osztrák³⁶ és az 1807. évi magyar felségpecséten is.³⁷ A spanyol királyság jelenlegi címerében négy vörös gerendát mutat aranyban Aragonia címere, a harmadik negyedben.

A brassai mester elhibázta az aragon címer színezését a freskócímeren, azt vörös-fehér mázzal tüntetvén fel. Úgy látszik, nem ismerte eléggé, mert e címernek addig nem volt szerepe a régi Magyarországon.

A többi címerek itt mind ismerősök lévén, azoknak ábrázolása hibátlan. Hogy a vágásos címert a jobboldali címeren fehérrel – a baloldalin pedig vörössel kezdi, nem róhatjuk fel a mester hibájának, mert a vágásos mező Mátyás korában majdnem kizárólag fehérrel kezdődik s vörössel végződik. Beatrix címerében pedig, az Anjou–Árpád mezőben – helyesen – vörössel kezdi s ezüsttel végzi a vágásokat, úgy látszik, hogy sokszor látta a magyar Anjouk címerét, melyen a sorrend majdnem kizárólag ez volt s e sorrend maradt napjainkra.

A mesternek az aragon címerben elkövetett hibájáért szolgáljon vizsgálatul, hogy olasz kortársai sokkal több és nagyobb hibákat követtek el s járatlanságot árultak el a heraldika terén, nézzük csak végig a Corvinák címereit. Mátyás trónkárpitjának címere is hibás; a barnás rózsaszínű holló sárga mezőben van, a hármáshalom kék, a cseh oroszlán vörös-ezüstben s egyfarku stb.³⁸

A freskó címerei késői gót stílusnak, a festmény maga már renaissance ízlésű, tehát a címerek itt is régebbi stílusban terveztettek, mint a környezet. A pajzsok kerekfalpuak és mint általában a késői gótikában kissé teknőszerűen, homorúknak vannak ábrázolva. A pajzsot körülfogó leveles ág

³³ Szilágyi V. 39 l.

³⁴ u. o. V. 35 l.

³⁵ Dr. Illés József: „A magyar címer és kir. cím története 20 l.

³⁶ Dr. Illés József: „A magyar címer és kir. cím története” 39 l.

³⁷ Dr. Illés József: „A magyar címer és kir. cím története” II. tábla, 16 ábra.

³⁸ Szilágyi IV. 588. színesmúlap.

ornamentáció gótikus stílusával erős ellentétet mutat a festményt körülvevő olaszos renaissance babérgirlanddal.

A pajzsokban levő mesteralakok és címerképek erőteljesek, gondos kidolgozásúak. Hiba, hogy a jobboldali címerben a holló és oroszlán nem fordul balra, a Szentanya és Beatrix címere felé; a heraldikai udvariasság ezt kívánta volna meg. Az elhintett liliomok kevés száma azt mutatja, hogy a festő német nemzetiségű volt, mert nem hintette velük oly sűrűn tele a pajzsmezőt, mint latin kortársai. A pajzsokat fedő nyílt, leveles koronák nem egyformák; a jobboldalinak levelei a *cyripedium* – a baloldalinak pedig az eper vagy a lóherelevélhez hasonlítanak. A jobboldali címer koronájából, jobbarántosan egy barna, fakereszt emelkedik ki, ennek heraldikai jelentése nincs.

Ernst Kühlbrandt brassai tanár úr értékes művészi és tudományos munkát végzett, midőn ez örökszép, Mátyás-kori emlékünket kegyeletes gonddal aquarellben rekonstruálta. Bár minden romlandó s idővel nyomtalanul elmúló emlékünnek meg volna a maga tudós és melegen érző szívű rekonstruktor. Elismerésünk és hálánk palmaágát nyújtjuk Kühlbrandt professzornak sikeres munkájáért.

Köpeczi Sebestyén József.

Pedagógia és pszichológia

Előadásom* tárgya: a pedagógia és pszichologia egymáshoz való viszonyának megvilágítása. Célja: kimutatni azt, hogy a lélektan s annak különösen az az iránya, amely *ifjúságismeret* (Jugendkunde) néven napjaink lélektani kutatásainak eredménye, tehet-e s minő szolgálatot a nevelés-tudománynak!

Hogy a lélektan a pedagógiának egyik segédtudománya, mely a célhoz vezető utakat mutatja meg, az Herbart óta általánosan elfogadott tétel. De habár a pedagógiának lélektanra utaltságát általánosan elfogadják és tanítják, mégis a viszony közelebbi természetére vonatkozólag nagyon eltérők, sőt ellentétesek a vélemények. Vannak elméleti pedagógusok, akik a pedagógiát filozófiai rendszerük függvényének tekintvén, a lélektan jelentőségét nagyon kevésre, majdnem semmire sem becsülik. Vannak gyakorlati pedagógusok, tanítók, tanárok, nevelők, akik az intuícóra bízván magukat, a pszichologia útmutatásait semmibe sem veszik. Aztán vannak olyan kutatók, akik az ifjúságismeret eddig feltárt eredményeitől elkábítva, az iskolai tanítás tanulmányi rendjét s a tanulókkal való elbánás módját egyenesen és kizárólag ezekre alapítanák. Tehát itt is, amott is vannak olyan nézetek, melyek helyesbítésre szorulnak.

Az első, aki legnagyobb hatással kelt ki a pedagógiai pszichológia ellen, az amerikai *James* volt, aki a divináció és intuíció elvét hangoztatta.

Mikor a múlt század vége felé a kísérlet módszerét a pedagógiában alkalmazni kezdték, Amerika volt az az ország, mely a kutatásnak új tereken kezdett alkalmazását a legnagyobb megértéssel és buzgósággal tette magáévá. Új tanszékeket állítottak, laboratóriumokat rendeztek be a pedagógiai kísérlet számára s tele volt a levegő, az „új pszichológia” hirdetésével, nagy eredményeivel. Ez a nagy lárma készítette Jamest, hogy kissé leintse az új tudomány iránt mód nélkül lelkesedőket. Tanítóknak tartott tanfolyamon tárgyalta a pedagógia és pszichologia viszonyát, még pedig oly módon,

* Székfoglaló értekezés az *Erdélyi Irodalmi Társaság* 1927. febr. 27-iki ülésén.

hogy az alkalmas volt a lelkesedés lehűtésére. „A pedagógia tudomány, a tanítás művészet” – mondja ő – „művészetek pedig sohasem születtek egyenesen tudományokból.” Ha valaki jó pszichológus, azért még nem szükségképpen jó nevelő is. Ehhez bizonyos tehetség, finom tapintat és éles elme szükséges, mely képessé tesz arra, hogy úgy járjunk el, ahogy a pillanat kívánja. A gyermek lelkéhez való férközés e képessége, ez a szükséges tapintat egy adott helyzetben a nevelés művészetének alfája és omegája s ezt nem adja meg a pszichológia. A tanulókat úgy kézben tartani, figyelmüket úgy lekötöni arra, amit tanítunk, hogy minden más tárgy kizárva legyen tudatukból s égő kíváncsiságot keltsünk bennük arra, ami azután következik, erre nem a lélektani pedagógia segít, hanem egyedül és kizárólag az intuíció. Aztán azt hinni, hogy a lélektanból bizonyos tanterveket, módszert vagy órarendet le lehet vezetni,¹ egyenesen tévedés.

Még tovább megy a pszichológia értéktelenségének hirdetésében *Krieck*. „A nevelés filozófiája” címen 1925-ben megjelent művéről *Tumlirz* azt mondja, hogy nagy haladást jelent a tudományos pedagógiai gondolkodás területén. Egy hívepedig egyenesen azt kockáztatja, hogy ő az a nevelés-tudományban, ami Copernicus volt a csillagászatban s műve Fichte beszédei óta a legjelentősebb munka a német irodalomban. Nos, ez a Krieck a pszichológiának semmi hasznát, semmi segítségét nem ismeri el a pedagógiára nézve. A két tudomány teljesen függetlenül áll egymással szemben s csak annyiban segít és használ az egyik a másiknak, mint bármely más tudomány kölcsönösen segít és használ egymásnak. Okai, melyeket a megállapítására felhoz, a következők:²

1. A lélektannak ez a domináló szerepe segítette életre azt a kárhozatos szellemi irányzatot, melyet *intellektualizmusnak* nevezünk s melynek tulságosan nagy ára a lélek üressége és sivársága, az emberi lélek elszegényedése. A teljes szellemi értékű ember helyére a szakember, a homunculus lépett.

2. Miután a 19. század közepén a nagy filozófiai rendszerek letűntek, helyükbe lépett a „kísérleti”, vagy az ő szavával élve: az „elamerikiasodott” lélektan, amely a lélektanból kiűzte a léleknek még utolsó parányi maradványát is. Egyedüli feladatának érzi: tagadni a lelket s pótolni mechanizmussal.

3. Ez az irány az egyes lelki folyamatokat kiveszi, ki-elemzi a lelki élet egész szerves összefüggéséből s az elemzés és részekre bontás által a lelki élet tulajdonképeni végső problémáit elveszíti szemel elől.

4. Ez a pszichológia a *lélek* problémáját, a nagy ismeretlen X-et, a Ding an sieh-t elsekélyesíti, felületessé teszi, mikor

¹ W. James, *Psychologie și educație*. Ford. G. I. Simeon. București.

² *Philosophie der Erziehung* Jena, 1925. 21–23 l.

ezt a mélységes fogalmat a „*tehetség*” fogalmával pótolja s megelégszik annak kutatásával, mikor „*teljesítő képességét*” vizsgálja.

5. Aztán vakmerőségében arra a hallatlan merészségre vetemedik, hogy e sekélyes tehetségvizsgálatok alapján akarja a tanulókat a különböző irányú iskolákra és élethivatásokra kiválasztani – a szülők állására, vagyoni helyzetére és akaratára való tekintet nélkül.

6. További nagy tévedése ennek az „elamerikaiasodott” lélektannak az, hogy az egyént, mint magában egységes, zárt lényt tekinti s nem mint egy szerves közösség tagját, melynek minden élettani és lelki nyilvánulata ezer meg ezer szállal szövődik bele a közösség életébe s viszont a közösség élete születésétől a haláláig soha nem szűnő hatásokat sugároz rá. Ez a lélektani irány azt felejtje el, hogy nevelés nincs közösség nélkül s a lelki élet fejlődését a közösség fejlődése nélkül megérteni nem lehet.

7. Ez az irány egyoldalú elfogultságában nem veszi észre, hogy a legértékesebb ismereteket nem az ő mesterséges módszerei, hanem az életben, a nevelésben és tanítás folyamán szerzett közvetlen tapasztalatok nyújtják. És végül hiányzik ennek az iránynak a gondolköréből a közvetlenül mélybe, a lényegbe tekintő szemlélet, az intuición átfgó ereje. E bírálat alapján arra az eredményre jut, hogy egy egészséges érzékű édesanyának ösztönös eljárását és megítélését többre tartja a pszichológusok minden kísérleti eredményénél. „A nevelés nem tervszerű akarásból, nem célok rendszeréből ered,” hanem lényegében tudattalan működés s annál hatásosabb, mennél inkább az ösztön közvetlenségén alapszik. Ha egy anya jól átgondoltan s okosan beszél a nevelésről s céljairól, az még semmit sem mond az ő nevelő munkájának jóságáról; ha pedig jól nevel, azt többnyire nem a pedagógiai elmélkedés eredményeként, hanem annak *ellenére* teszi.³ Kriek szerint a pszichologia nem nyújt semmi segítséget a neveléstannak, sőt tovább megy s azt állítja, hogy maga a neveléstudomány sincs hasznára a gyakorlati nevelésnek. Mert a nevelés valami ösztönös, nem tudatos munka, mely a véletlen játékaian s szeszélyeinek van kiszolgáltatva. Tehát – vonja le a következtetést – célokat kitűzni a neveléstudománynak, egészen céltalan vállalkozás. Kriek azért tagadja a pszichologia jelentőségét a pedagógiában, mert a pszichologia a saját maga feladatát sem tudja megoldani. A pszichologia feladata szerinte az, hogy a belső lényeket, az egyén öntörvényeit és tehetségeit kikutassa. „Ez pedig – mondja ő – a leggeniálisabb intuiciónnak is nehezezen sikerül; egy egészséges gondolkodású anyának sokkal inkább, mint a pszichológusok mecha-

* *Kriek*: Philosophie der Erziehung, Jena 1925. 10. l.

nizmusának. S erre a nagyon problematikus alapra helyezük a nevelést?” Krieck tehát az intuiciótól sem vár mindent, a pszichológiától pedig semmit sem. Ha jól értjük a gondolatát: a pszichologusok mechanizmusán ő az atomizáló pszichológiát gondolja s ez esetben helyeseljük felfogását. De csak azért vetni el a pszichológiát, mert a saját feladatát sem tudja kielégítő módon megoldani annyi, mint feladni a lelki történes megértésére való minden törekvést. Igaz, a pszichologia ma még a kezdet kezdetén van. Sok lényeges kérdésre nem tud még választ adni. Tárnya az emberi lélek. De tud-e arra a kérdésere felelni, hogy mi a lélek! De azért a pszichologia művelése sohasem szünetelt s ma sem szünetel, mindez csak a problémák megoldásának nehézségét jelenti, de nem a pszichologia és pedagógia viszonyának lehetetlenségét.

Aztán mindent az ösztönös cselekvésre, a nevelői intuicióra alapítani?

Milyen elenyészően csekély töredéke az a nevelőknek, amely meg van áldva a „mens divinius”-ral, az intuícióval!

Milyen kicsi a világtörténelemben az igazi nagy nevelők száma! Mi lenne, ha csak az ilyen évezredenként egyszerűkétszer feltűnő, istenáldotta nagy emberekre bízók a nevelés mindennapi munkáját! Bizonyos, hogy ilyen kiszámíthatatlan imponderabilére még kevésbé alapíthatunk tudományt és életformálást, mint a pszichológiára.

Az ellenkező táborból, abból t. i., amely mindenekelőtt és kirekesztőleg csak a pszichológiát ismeri el a pedagógia segédtudományául, amely egyedül képes a célhoz vezető utakat feltárni, említsük meg a kísérleti pszichologia nagyszámú hívei közül csak Meumann, Layt, vagy W. Sternt, ki az ifjúsági és differenciális pszichologia egyik legnagyobb képviselője. Ő mondja: nem szabad, hogy az ifjúság lélektana luxus-cikk legyen műkedvelők kezében, hanem hamarosan el kell jönnie az időnek, mikor ennek ismerete minden nevelőnek nélkülözhetetlen szellemi fegyverzete lesz.

Hogy a pedagógia és pszichologia között lévő viszony nem esetleges, hanem belső vonatkozások egész rendszerén épül fel, az kitűnik a következők meggondolásából. Mi a pedagógia célja! A gyermeki lélek diszpozícióinak és készségeinek kifejlesztése abból a célból, hogy majd önelhatározása alapján önállóan részt vehessen a közösség munkájában s önértékű kultúrjavak termelésében.

És mi a pszichologia feladata! A lelki jelenségek elemzése, magyarázata, a közöttük lévő összefüggések és törvényszerűségek kifejtése. Minthogy itt nevelésről van szó, az általános lélektan körét szűkítenünk kell s a feladatot a gyermeki és ifjú lélek jelenségeinek megértésére és magyarázatra kell korlátoznunk. Tehát itt is, amott is lelki jelenségekkel, azok fejlődésének megértésével van dolgunk. Természe-

tes tehát, hogy szerves és felbonthatatlan viszony van a pedagógia és pszichológia között. Igaz, hogy a pszichológia nem hivatkozhatik még feltétlen érvényességü törvényekre, hogy a lelki élet egyes területei még teljesen ismeretlenek, hogy az egyéni lélek nyilvánulatai igen gyakran érthetetlen problémák és rejtvények, szóval, hogy a pszichológia még feladatai megoldásának csak a legelején van. Ámde ez csak a feladat nehézségeire mutat, de nem jelenti azt, hogy a pedagógia nélkülözhetné a lélektan segítségét. Az is igaz, hogy a nevelés néha a művészi intuíció munkája, tehát előre kiszámíthatatlan tényezőktől függ. De mindez csak azért van, mert nem ismerjük még a lelki élet mélységeit, a tudattalan homályos birodalmát, melynek mélyeiből törnek elé azok a jelenségek a nevelőnél is, a növendéknél is, melyek előtt megértés nélkül állunk meg. Mert bizonyos dolog, hogy az okság törvénye a lelki élet egésze felett is uralkodik. A lelki életben sem történik semmi ok nélkül s itt is minden hatásnak megvan a maga szükségképeni következménye. Hogy ezt az okviszonyt a lelki életben nem látjuk oly világosan, mint a természet világában, hogy a pszichikai világban az okokra nem következnek az okozatok olyan gyorsan és áttekinthetően, mint a fizikai világban, annak az az oka, hogy a lelki élet összehasonlíthatatlanul gazdagabb és bonyodalmasabb és hogy minden egyéni lélek páratlan külön világ, melynek mása, tökéletesen megfelelő párja nincs. A fizikai világban a víz 100° C-ra hevítve mindig és mindenütt forrni kezd, a lelki világban egy inzultusra minden egyén más és másképen reagál: az egyik hasonló inzultussal felel, a másik talán zsebre vágja a bántalmat és nyugodtan tovább megy, a harmadik bánatában és szégyenében elemészti magát. Ezért is beszélhetett Möbius minden pszichologia kilátástalanságáról és reménytelenségéről. Mindez azánban csak a feladat rendkívüli nehézségeire mutat rá, de a pedagógia és a pszichológia között levő szerves viszonyt nem érinti.

Egy másik nehézség e viszony elemzésénél, amely szintén a lélektani kutatás kezdetlegességéből foly, az, hogy a lélektan idegen területről, a természeti tudományoktól kölcsönözte kutatási módszerét. Erre különösen meggyőző okfejtés Spranger mutatott rá. A természeti tudományok a létező világ anyagát a még megkülönböztethető legkisebb alkotó elemekre, az atomokra bontják fel s elemek különböző módon való csoportosulásából és egyesüléséből építik fel a világot. Eddig így jártak el a pszichológusok is. Herbart a lelki élet legegyszerűbb elemeinek a képzeteket tartotta, melyeknek különböző kombinációjából épül fel a lelki élet. Szerinte az érzelmek és akarati törekvések nem eredeti alkotó tényezők, csupán a képzetek játéka közben előálló másodlagos mozzanatok és színeződések.

Münsterberg a lelki élet legegyszerűbb elemének az érzetet fogta fel. Sőt maga Wundt is a lelki életet úgy tárgyalja, hogy kezdi az érzetekkel, folytatja a pszichikai komplexumokkal és befejezi a lelki fejlődéssel. S így folyt a lélektani kutatás egészen századunk elejéig, sőt azután is. Csak napjaink pszichológiai kutatása mutatott rá, hogy ez a módszer a lélektan terén végzetesen téves, mert sohasem fog a lelki jelenségek, a lelki élet egészének megértésére vezetni. Spranger⁴ a pszichologusoknak ezt az eljárását a fiziologusok élveboncolásához hasonlítja. A természettudós felboncolja a békát, minden idegszálát és izmát szétszedi s így akarja a szervezet szerkezetét és életműködését megérteni és megmagyarázni. Ez helyes, mert tőle nem várjuk, hogy a részekre szétszedett békát megint összerakja, s eleven békát teremtsen. De a pszichológustól ezt várjuk. Am hiába várjuk, mert a lelki élet elemeinek, atomjainak szétszedése útján a lelki élet legegyszerűbb nyilvánulási módját sem tudjuk megérteni. Meg kell tehát fordítani a kutatás és eljárás módját: nem az elemeken kell kezdeni, hanem az egészen, az egységes, részekre bonthatatlan emberi lelken, melynek egészéből kelnek életre a lelki jelenségek. A lelki életben nem az elemek a prius, hanem a lélek maga teljes, egész, oszthatatlan adottságában. Bármily legyen a felfogásunk a lélek lényegéről, tekintsük a lelket önálló substancianak, mint Herbart, vagy folyamatszerűnek és aktivitásnak, miként Wundt, csak ez az eljárás vezet a lelki élet megértésére. Érezte ezt maga Wundt is. Mert habár a módszer kedvéért ő is atomizál, ő is lelki elemekről beszél, melyeket a legegyszerűbbtől az összetettebbek irányában elemez, mégis szükségesnek tartja a *teremtő szinthezis*, a *vonatkoztató elemzés* elvét, nemcsak hangsúlyozni, hanem eredeti módszere kiegészítéseként alkalmazni. És ez természetes is. Hasonló az eset, ami a vegytanban. A vegyületek tulajdonságai egészen mások és eltérők, mint a vegyületet alkotó elemeké. A víz H és O bizonyos arányú vegyülete. Az oxygen táplálja az égést, a hydrogen ég; ellenben a víz sem nem ég, sem nem táplálja az égést. Tehát a vegyület nem pusztán az elemek összege, hanem annál több, valami egészen más, amit pusztán összeadás útján nem kapunk és nem magyarázhatunk meg. A lelki életben is így van. Lelki elemekből, érzetekből és képzetekből sohasem összegeződik konkrét egyéni, lelki élet. Ha a művész teremt, az ő teremtő aktusának eredménye nem képzetek, érzelmek és akarati törekvések összegeződéséből áll elő: hanem teremtő lelke gazdag rétegeződésű kincsei tárából, egész lelki alkata finom és általa sem értett szövődéséből átalakul ki és ömlik formába alkotása. A

⁴ Lebensformen. Geistes wissenschaftliches Psychologie und Ethik der Persönlichkeit. Halle 1922.

lelki élet, akármilyen szegényes vagy akármilyen gazdag, nem az elemek egyszerű összege, nem egy matematikai egyszerű összeadási művelet eredménye, hanem ezenkívül és felett még valami egészen más, valami sui generis, valami sajátos többlet, önkéntes spontaneitás, miként a vegytanban is a vegyületek nem egyszerűen az elemek tulajdonságait mutatják, hanem ezeken kívül az új vegyületeknek egészen más s az egyszerű elemek természetétől eltérő sajátosságos tulajdonságát.⁵ Ezért beszél St. Mill „*lelki chemiáról*”, ami jellemzően mutatja a lelki jelenségek és tevékenységek kifermálódásának sajátosságát. S ezért kell az ifjúság lelki életének megértésére törekvő pszichologusnak lemondani a pszichologiai tudomány eddig szelében alkalmazott atomizáló, elemekre bontó eljárás módjáról s alkalmazni a vizsgálásnak azt a módját, mely az oszthatatlan lélek egész alkatát tekinti priusnak s ennek életnyilvánulatait az egész testi és szellemi szervezet összes működésével való kölcsönös hatásban és összefüggésben tekinti s így igyekszik a lelki jelenségeknek értelmét megmagyarázni. Ezért nevezi ezt Spranger *megértő és struktúra* pszichológiának is.⁶

A lélektani kutatás e módja ellen is lehet helytálló észrevételt tenni. Meg is próbálták, azt mondván, hogy a tudomány célja törvényeket megállapítani, melyek a jelenségek egész osztályára érvényesek. Ha azonban ez a megértő pszichologia az egyéni lélek nyilvánulásait vizsgálja és akarja megmagyarázni, akkor legfeljebb csak az egyén lelki életét tudja előttünk feltárni és nem általában a lelki életet. Ez az ellenvetés foglal magában némi igazságot, de nemcsak a kutatási módszer gyengeségére mutat rá, hanem, általában a lelki folyamatoknak a fizikaiaktól való sajátos eltéréséből származó bármilyen kutatás hiányosságára. Hiszen a lelki történet éppen a principium individuationis elvénél fogva szoros értelemben vett törvényeket, azaz olyanokat, melyek kivételt nem ismernek, nem tűr meg, csupán törvényszerűségeket, viszonyokat és összefüggéseket. De ez ellenvetéssel szemben azt mondhatjuk, hogy minden egyéni lelki élet nagy körvonalakban ugyanazon fejlődési fokozatokat mutatja s vannak a fejlődésnek olyan nyilvánulási szimptomái, melyek csak bizonyos korokra jellemzők, másoknál nem fordulnak elő.⁷

Am a módszer e fogyatékoságából egy nagy előnye foly, az, hogy az egyén vizsgálásának ez a kizárólagos módszere s ez utat nyitott a lélektani kutatások területén az ú. n. *egyéni vagy differenciális lélektannak*. (W. Stern.) Hogy pedig ez minő eredményeket termelt pl. az ú. n. intelligencia

⁵ Kornis: Történetfilozófia, Budapest, 1924. 18–24. és 131–141 l.

⁶ E. Spranger: Psychologie des Jugendalters. Leipzig, 1925.

⁷ Tumlirz: Jugendpsychologie und praktische Bildungsarbeit. Jahrbuch der Erziehungswissenschaft und Jugendkunde. I. B.

vizsgálatoknál és az élethivatás megválasztása céljából folyó tehetség kutatásoknál, azt mindenki tudja, aki a külföldön e téren folyó tudományos munkát figyelemmel kíséri.

Van még egy más körülmény, amely a pedagógia és pszichológia viszonyának megvizsgálásánál megvilágításra szorul. És ez az, hogy a pedagógia elveinek jelentékeny részében normatív vagy axiológiai tudomány, a pszichológia pedig teljes egészében tényeket konstatáló, leíró és magyarázó, azaz ontológiai vagy léttudomány.⁸ A pedagógiának általános része, amely a nevelés céljával foglalkozik, normatív tudomány, amely törvényeit a vallás és az erkölcsan területéről kölcsönzi. A nevelés eszményéről és céljáról való elmélkedés, a megvalósítandó értékek között bizonyos fokozat megállapítása, az átadandó kultúrjavak kiválasztása, mindez az értékelés kiválasztó műveletét feltételezi. Az értékek szempontja alá helyezett ilyen kiválasztásnak a pszichológiai vizsgálat során nincs helye. A pedagógia előre tekint a jövőbe, a célul kitűzött eszményre s előtte csak e célt szolgáló vagy legalább is nem hátráltató tulajdonságok és adottságok értékesek.

A pszichológia azonban mindig csak megállapítja, ami van; sohasem azt, aminek lenni kell. Nem válogat az ifjúság előnyös és értékes tulajdonságai között, amelyeket fejleszteni s a káros diszpozíciók között, amelyeket az ifjúság jövő fejlődése s a társadalmi kultúrártékek termelése érdekében irtani és elnyomni kell. Csak tényeket állapít meg, csak okokat, előzményeket és lelki összefüggéseket keres, melyekből a lelki élet nyilvánulatait megmagyarázhatja. Egyenlő figyelemmel és érdeklődéssel kíséri a lélek minden nyilvánulását, miként a botanikus, kinek egyformán kedves az illatos rózsza és a boldondító beléndek vagy miként a mineralógus, ki egyenlő érdeklődéssel vizsgálja az értékes aranyat vagy az országút kavicsát.

Nem így a pedagógia, mely az értékelés szempontját egy pillanatra sem hagyhatja figyelmen kívül. A pedagógia mindig a célt tartja szem előtt s csak azokat a lelki diszpozíciókat táplálja, erősíti, melyek e cél irányába állíthatók, azokat a belső és külső tényezőket fejleszti, melyek e célt szolgálják.

S mégis a pszichológia még akkor is értékes adatokat szolgáltat a pedagógiának, ha teljesen közönyösen áll is vele szemben. Annál értékesebbet azonban, ha előre eltökélt szándékkal *ifjúsági pszichológiát* ad és művel. Igaz ugyan, hogy a pszichológus csak közvetve a maga múltjára visszaemlékezve, a maga élményein keresztül tudja az ifjúság lelki életét megfigyelni s adatokat szolgáltatni a pedagógusnak, hogy egy adott helyzetet megértsen és megítéljen. Ez azonban a

⁸ Tumlirz és Kornis id. m.

szellemi tudományok általános kutatási módszerének, a megfigyelésnek veleszületett gyengéje, melytől nem mentes a természeti tudományok kutatási módszere, a kísérlet sem.⁹ Hiszen a kísérlet is végső elemzésben a megfigyelésre van utalva, mely nélkül minden adata csak értelmetlen és értéktelen anyag, melybe értelmet a megfigyelő alany visz. Az egész különbség arra redukálódik, hogy a kísérletező természet-tudós az épen elébe táruló jelenségeket közvetlenül figyeli meg; a pedagógus pedig a gyermek lelki életének elébe táruló jelenségeit a *maga élményein, a maga emlékein keresztül vizsgálja* és értékeli. Ez azonban nemcsak a pedagógiának, hanem általában a szellemi tudományoknak sajátos gyengéje és fogyatékosága. Némileg segít ezen a hiányon a struktura-pszichológia. Hogyan? Az egyén sohasem adja a maga képzetait, a maga érzelmeit, a maga törekvéseit, mert ezek az én állapotai és funkciói, az éntől elválaszthatatlanok. De az egyén közölheti velem a maga képzeteinek, érzelmeinek és akarati törekvéseinek az *értelmét*, melybe aztán beleélvén magam, bennem is hasonló lelki aktus keletkezik. Igaz, hogy ez a közlés is képzetek által történik s a keletkezett aktus szintén képzetek, érzelmek s törekvések szövedéke, de most már az *én* képzeteim, az *én* érzelmeim és az *én* akarásaim, amelyek ugyan nem azonosak az övéivel, de értelmök közös és azonos (Spranger). Ez a *beleérés*, vagy amint Kornis mondja: *beleélés és analógiális következtetés*, mely mások lelki életének megértésére egyedüli módszer. Ha azonban még ez a módszer sem állana rendelkezésére, akkor a pedagógia csak a maga – talán néha meglevő, de többször hiányzó – tapintatára volna hagyva. Ha a pedagógus nem tudja, hogy minő diszpozíciói és készségei vannak a növendéknek és nem ismeri ezek határait, ezek fejlődésének valószínű maximális csúcspontjait, akkor nem alkalmazhat észszerű eljárási módokat és nem tűzhet ki megokoltan elérhető célpontokat. Az eddigi tanterveknek nálunk is, de külföldön is egyik legnagyobb hibájuk az, hogy az ifjú lélek készségeinek és teherbírásának ismerete nélkül és ezek semmibe vevésével lehetetlenül magas célokat tűznek ki s épen ezért semmit sem érnek el. Említsem-e tantervünknek azt a lélektanilag képtelen előírását, hogy a 10 éves magyar gyermeknek, aki alig tud még magyarul is folyékonyan olvasni, az I. osztályban románt és franciát ír elő s amint hirtik, jövőben ezek tetejébe még latint is. Lehette-e lélektani megfontolások után ily képtelenséget követelni? Mert az előrelátható sikertelenség és eredménytelenség érzelme lehangolólag és kedvszegőleg hat tanulóra és tanárra egyaránt. Pedig ma már tudjuk, minő délibábott kergetett a felvilágosodás pedagógiája, mikor a nevelés min-

⁹ Kornis: Történetfilozófia. 11., 45–47. l.

denhatóságáthirdette. Ma már tudjuk, hogy a nevelés csak azt fejlesztheti ki vagy akadályozhatja meg kifejlődésében, ami velünk született készség; de új diszpozíciókat nem teremthet.

Mindezekből következik, hogy „az ifjúság lelki életének beható ismerete nélkül céltudatos és sikeres nevelő tevékenység nem is gondolható.” A nevelő és a pszichologus összeműködése elengedhetetlen – mondja Jonas Cohn.¹⁰ A nevelő feladatokat ad a pszichologusnak, mert a nevelőnek pontosan ismernie kell a lelki fejlődés menetét, ritmusát és tempóját, a környezet és kultúra befolyását a növendékre, a külső és belső tényezők (környezet, diszpozíciók) hatását. Mit adhat tehát a pszichologia a pedagógiának? Miben lehet segítségére a pszichologia a nevelésnek? Nemcsak eszközöket, hanem az elérhető határait is megmutatja; megérti a nevelői ráhatás lényegét, a lelki fejlődést, figyelmét felhívja és éleszti a növendék különböző magatartási módjára, megőrzi régi kedves szokásokban való megkövesedéstől s olyan jelenségek megértésére is nyújt formákat, melyeket a nevelő saját természetén alapján nehezen értene meg. Ha ez igaz s eddigi fejtegetéseim alapján ez kétségtelen, akkor a pedagógia, legalább gyakorlati munkájában, nem egyéb, mint lényegében *alkalmazott pszichologia*, vagy amint Amerika példája után ma már Európában is nevezik: *pszichotechnika*.

A pszichotechnika egészen kezdő tudomány s egyelőre még nem hivatkozhatik lényeges eredményekre. De mégis nagyon fontos és felelősségteljes feladatra vállalkozik. Arra t. i., hogy a tehetség és intelligencia-kutatások eddig feltárt eredményei alapján minden gyermeknek kijelölje a neki s tehetségének megfelelő iskolát, sőt az iskola végzése után az életpályát is. A tudománynak a gyakorlati életben való ez apró pénzre váltása egészen amerikai ízű gondolat és vállalkozás. S habár a pszichotechnika eredményeit már a világháborúban is gyakorlatilag felhasználták s külföldön a technika világában napról-napra mind tovább és kiterjedtebb alkalmazást találnak, mégis meg lehet érteni a kételkedőknek s ez irány elvi ellenzőinek azt a felfogását, amely kifogásolja, hogy egy nép jövőjét, kultúrájának szervezését egy még fel nem tárt, meg nem oldott problematikus tételre alapítsák. De megítélésünk szerint ez az irány csak azért eshetik kifogás alá, mert hamarabb akarja a célt elérni, mint az odavezető nehéz és fáradságos utat megtenni.

Szeretném ezek után még egész röviden egy példán¹¹ bemutatni azt a szolgálatot, amit a pszichologia nyújthat a pedagógiának.

¹⁰ Geist der Erziehung, Leipzig und Berlin, 1919. 130. l.

¹¹ Tumlirz id. m.

Az ifjúsági pszichologia a serdülés korában, tehát a 13–20 évek között a lelki fejlődésnek három egymástól egész szabatosan elválasztható fokozatát különböztette meg. Az első a dacolás kora, a 13 életév körül; a második a 16 körül, a harmadik végül az önálló életformába való benövés, a serdülő korból az érettség korába való átlépés ideje. Az elsőt az ösztönös ellenállás és dacolás magatartása jellemzi. Tudat alatti folyamatok kezdenek erjedni, de még homályosan, sötéten. Maga a serdülő sem tud számot adni az állapotáról, ösztöneivel szemben gyenge, erőtlen. Szeretné, hogy vezessék, de nem meri bevallani belső gyengéjét, mert ezzel kiszolgáltatná magát. Ezt a belső gyöngeségét aztán dacolással, ellenszegüléssel ellensúlyozza.

A fejlődés folyamán aztán ez az ösztönös dacolás tudatos küzdelemmé lesz a felnőttek hatalma ellen. Ennek a küzdelemnek aztán szükségszerű következményeül előáll az én túlbecsülése. Ez a serdülő hősi korszaka, mikor végtelennek és korlátlanoknak érzi erejét, lehetetlen tervekre vállalkozik, fantasztikus tervei, problémái gomolyognak lelkében, teremteni, alkotni vágyik, lenézi, lebecsüli a régit, meglevőt, hogy újat, sohasem látottat teremtsen. Ez a fiatal lélek Sturm és Drang korszaka, mikor megcsömörlik a társadalom mesterkelt kultúreletétől és lázadzik ellene. Ez a „*tavaszi áradás*” korszaka, amint Strindberg önéletrajzában mondja, amely jön és eldönt minden gátat és cölöpöt, melyet az iskola, otthon és társadalom emelt. Ez az a belső forradalom korszaka, melyen majdnem minden egészséges lélek átmegegy, miként a must az erjedésen. Ez az a korszak, amikor a Stürmerek és Drängerek észreveszik, hogy az emberek butául a lábaikon járnak s ők elkezdenek falábakon járni s bukfenceket hányni? Hogy is lehetne másképen különbözni a társadalom szürke filisztereitől, akik a lábukon járnak? Ez az az ifjú kor, mely a történelem tanúsága szerint, a forradalmakat csinálja, melyben Petőfi nem találja meg a maga helyét széles e világon, sem az iskola padjaiban, sem a vándorszínészi hányódásaiban, sem a zöldhajtókás, sárga pitykés mundérban. S melyben még a szelid keblű s érzékeny természetű Arany is vándorévei hányódásai között sokáig vesztegel.

De jön végül a serdülés harmadik korszaka, mikor magukra eszmélnék s észreveszik erőik korlátolt voltát s napról-napra tapasztalják, hogy mint zúzódnak szét eszményeik, légváraik a valóság brutális korlátain.

Észreveszik, hogy amennyire lebecsülték a társadalmat, a meglett nemzedéket, apáikat, épen annyira túlbecsülték magukat, saját képességeiket. Ha már most az ifjúsági pszichologia világításánál látjuk azt, hogy a fejlődésnek ez a menete, ezek a jelenségei természetesen, a 13 éves serdülő dacossága nem konok megátalkodottság, a 16–18 évesek hősi korszaka:

a meglevők lekicsinylése, a társadalmi élet állította tekintélyek semmibevevése, nem rosszindulat eredménye, akkor természetesen következmény, hogy a nevelői eljárásnak a három korszakkal szemben teljesen különbözőnek kell lennie. Még pedig – kérdezhetik – milyennek? Általában azt mondhatók: megértőnek, türelmesnek, de másfelől szeretettől vezérelt, szilárdan következetesnek. A dacolás éveiben engedékenynek, addig a határig, ahol a tanuló magatartása már vagy saját maga lelki fejlődésének, vagy a társadalom rendjének érdekeit veszélyezteti. A forrongás, a „tavaszi áradás” idejében csendesen, a háttérbe elhúzódva észrevétlenül figyelőnek, abban a gondolatban, hogy jönni fog egy idő, mikor a serdülő magára eszmél s önként hívni fogja. Tehát a nevelőt a háttérben az a tudat vezeti: itt vagyok s ha hívni fogsz, rendelkezésemre állok. Ha nem ez a belátás vezeti a nevelőt, hanem a dacolásra még merevebb dacolással, az ellenkezésre és elutasításra még erősebb elutasítással felel, akkor előáll az a – fájdalom – nagyon gyakori jelenség, hogy tanuló és nevelő, gyermek és szülő mint kiegyenlíthetetlen ellentétek állanak egymással szemben. Ez a múlt és jövő, az apák és fiak antagonizmusa. Ezt fel kell váltania a megértésnek. A külső tekintélyen alapuló heteronomiának lassanként át kell formálódnia a megérezett szeretet és belső érték tapasztalásán alapuló önkéntes megadássá, amelyet az ifjú önként magától vesz és vállal magára és éppen ezzel lesz autonómmá a törvényhozása.

Hiszen az eseteknek egy bizonyos százalékában ez is történik. De még nagyon gyakori az öregek és ifjak közötti ez az ellentét, amelyet pszichológiai belátással, mint feleslegest, teljesen el lehetne tüntetni. Nem kell egyéb hozzá a felnőtt nemzedék részéről, mint belátása annak, hogy a serdülők lelki fejlődése a saját törvényeit követi; életformájuk még nem alakult ki, még minden forrongásban és zajlásban van lelkében; aztán meggondolása annak, hogy a fejlődés tovább vívő irányát nem mi felnőttek, hanem az ifjúság képviseli, amely a lehetőségek egész gazdag világát hordozza lelkében. Ha az ifjúság szellemtelenül, átvinné a meglett kor kultúráját, gondolatait és eszményeit, akkor minden élettelen formákba zsugorodnék, a tovább haladás lehetlenné válnék. A meglett kor adománya a mélyebb belátás, a szélesebb körű tapasztalás és bölcs mérséklet; de az ifjú koré a teremtő erő, a fantázia diadalmas munkája és a lelkesedés heve. A felnőtt nemzedék szintjét és álláspontját, melyre az egy egész élet fáradtságos munkájával és küzdelmével jutott el, a serdülő készen kapja s mint ilyent, nem értékeli. Tovább, magasabb rétegekben túzi ki tehát célját s a meglett kornak itt csak az a szerep jut, hogy félreállva az útból, megértse a törekvést, szeretettel kísérje, figyelemmel, szóval, mint Rousseau kívánja, hogy ma-

gát idővel teljesen feleslegessé tegye. Erre tanít a lélektanra alapított pedagógia a szülők és gyermekek, a nevelő és növendék esetében, amikor tehát egy vagy egy-két gyermekről van szó.

Milyen az eset vajjon az osztálytanítás esetében, mikor egy csoport gyermek áll a tanítóval szemben? A pszichologia azt tanítja, hogy a gyermek egészen másképp viselkedik otthon szüleivel szemben, mint az iskolában egyenlő korú társai között az osztályban. A közös élmények, a közös küzdelmek és törekvések, a közös cél, a közös örömek és fájdalmak olyan erős közszellemet teremtenek, amely a serdülő egész lelki világát, minden gondolatát, érzelmét és törekvését meghatározza. Mint egy bevehetetlen vár dacol az a fegyelmezés minden fogásával. Mert társai ítélete sokkal iránytadóbb, mint a felnőtteké. A lélektanilag iskolázott tanár itt ebben az esetben nem az egyeshez fordul, hanem az osztályhoz, mert belátja, hogy eredményhez csak osztályszellemen keresztül tud jutni. Nincs itt más teendő, mint ezt a szellemet megjavítani, megnemesíteni. És szükséges, hogy a tanító vagy tanár tudásánál és személyi tulajdonainál fogva, tisztelt, becsült és szeretett legyen.

E nélkül minden fáradsága hiába való. Ezt a meleg és bizalmas viszonyt pedig mi váltja ki? Ha a tanár megérti az osztály álláspontját, kételyeiket, problémáikat, bajaikat meghallgatja, komolyan mérlegeli és nem intézi el egy könnyű kézlegyintéssel vagy vállvonogatással, helyes gondolataikat elismeri és méltányolja, okfejtésüket és kifogásaikat komoly mérlegelés után elfogadja s nem akarja saját maga esetleg helytelen véleményét autoritativ módon rájuk kényszeríteni.

Ime ez az egyetlen példa eléggé mutatja azt a szolgálatot, amit az ifjúságismeret a nevelésben teljesíthet. A példákat szaporítani lehetne, de nem akarom ezzel máris hosszúra nyúlt fejtegetésemet tovább folytatni. Gondolom, hogy e fejtegetések után bizvást levonhatjuk azt a következtetést, hogy nincs teljesen igazuk sem azoknak, akik a lélektani ismereteket a nevelés munkájánál teljesen haszontalanoknak mondják, sem azoknak, akik minden üdvöst és eredményt attól várnak. Teljes joggal inkább azt állíthatjuk, hogy a lélektan nélkülözhetetlen feltétel ugyan a nevelésnél, de nem egyedüli és kizárólagos. És e következtetésből természetesen foly az a másik, hogy lélektani ismereteket szerezni, lelki megfigyeléseket tenni mindnyájunknak kell, nemcsak tanároknak és nevelőknek, mert hiszen mindnyájan apák vagy anyák vagyunk.

Dr. Gál Kelemen.

Beethoven magyar vonatkozásai

A németen kívül egyetlen nemzete sincs a világnak, amelynek annyi és olyan értékes művészeti dokumentuma volna Beethoven életéből, mint nekünk. Mit nem adnának ilyen kivételes szerencséért a franciák vagy az angolok? És mi, idegen betűk sokszor téves és irigykedő soraiból tájékozódhatunk némileg olyan eseményekről, amelyeknek szereplői mi magunk vagyunk, s melyek itt nálunk és közöttünk játszódtak le.

Beethoven életében fiatalkorától kezdve nagy szerepet játszottak a magyarok. Arisztokratáink már első ópuszának (3 trió zongorára, hegedűre és gordonkára, 1795.) előfizetői között szerepelnek. Az ópusz I-re a bécsi Artaria zeneműkiadó cég előfizetési felhívást bocsátott ki. Százhuszonegy aláíró közül tizenhét magyar arisztokrata. Az előfizetési ív aláíróit „subscriber”-oknak nevezi a zenetörténet. A magyar subscriberok: Almássy, gróf Apponyi, Beleznay, gróf Berényi, gróf Brunswick, gróf Csáky, gróf Cziráky, gróf Erdődy, gróf Esterházy, herceg Esterházy, gróf Hoyos, gróf Illésházy, gróf Keglevich, báró Orczy, gróf Pálffy, báró Podmaniczky és a gróf Zichy család tagjai.

A felsoroltakon kívül a gróf Batthyányi, Koháry, gróf Forray, gróf Balassa, gróf Dezasse és gróf Pálffy családokkal is szíves viszonyban állott a fiatal mester, akikkel a bécsi szalonokban, vagy gróf Brunswickék korompai és martonvásári birtokán ismerkedett meg.

A zeneművészet Beethoven idejében csaknem kizárólag az arisztokrata családok társadalmában élt. Az az ember, akit a zeneművészet titkos hatalma éltetett, természetes vonzódást érzett azok társasága iránt, akik zenét ontó lelkét megértették. Sűrűn és szívesen látogatja tehát a magyar arisztokraták előkelő otthonait.

A magyar főúri kastélyokban korán megismerik és megszeretik Beethoven zenéjét. Magyar tanítványai: gróf Erdődy Péterné, Keglevich Babette, Brunswick Teréz és Jozefin gróf kisasszonyok fáradhatatlan harcosai művészetének. A fiatal Brunswick Ferenc gróf Beethoven legmeghittebb barátja. „Kedves barátom” és „Testvérem” megszólítással sűrűn jön-

nek a levelek Beethoventől Budára. Gróf Deym Józsefnének, Brunswick Jozefinnak, Bécsben Beethoven mindennapos vendége. Ennek a környezetnek a szálain szövődtek a magyar vonatkozások, melynek időrendben első eredménye, hogy Beethoven 1800-ban Budán hangversenyzett.

a) Beethoven Budán

Beethoven magyarországi tartózkodásait meglehetősen homály fedi. Tudnak gróf Brunswickéknál Korompán és Mártonvásáron töltött két szép nyárról, a kismartoni látogatásról és a legújabb kutatások szerint budai hangversenyéről. De a részletekről keveset s az időpontokra nézve is szétágazók a vélemények. Ezek közül tudományos bizonyosságainak a budai koncert (1800. május 7.) és az Esterházy hercegnél töltött hat nap (1807. szeptember 10–16-ig) vehető, de ezek az adatok is meglehetősen megvilágítatlanok.

Beethoven budai tartózkodását a zenetörténészek eddig valótlannak tartották. Az újabbkoriak egyenesen cáfolták, s kitalálásnak, legendának minősítették. Thayer a nagy Beethoven kutató, beszél ugyan egy pozsonyi és pesti útról, melyet Ries Ferdinánd, a mester hegedűtanítványa is említ („Biografische Notizen über Ludwig van Beethoven”) – de az utazás időpontjában mindketten bizonytalanok. Thayer erre az 1796. év nyarát jelöli meg. Schindler Antal, Beethoven egyik legjobb barátja és a mester első életrajzírója („Biografie von Ludwig van Beethoven 1840”) a martonvásári és korompai tartózkodást 1806-ra teszi, amit Romain Rolland is elfogad („Vie de Beethoven”). A kiváló magyar zenetörténész, Mátray Gábor, „Beethoven érintkezése a magyarokkal” címen a Nemzeti Zenedében tartott beszédében 1871. január 8-án, (lásd Vajdafy Emil „A Nemzeti Zenede története” 1890.) azt mondja, hogy a mester 1803-ban és 1811-ben lett volna Budán főként fürdőzés céljából.

Ezeknek az adatoknak legfeljebb valószínűségi alapjuk van. Tény, hogy a mester járt Alsókorompán (Pozsony vármegye), s Martonvásáron (Fejér vármegye, 1800. és 1801. nyarán) és járt Kismartonban (Sopron vármegye).

Új adat, hogy *Beethoven 1800 május 7-én Budán koncertet tartott.* Ennek az adatnak felkutatása Major Ervin érdeme, aki kutatásairól a „Zenei Szemle” XI. évfolyamának 2. számában számol be.

A Nemzeti Múzeumban őrzött „Ofner und Pester Theater Taschenbuch für das Jahr 1800” (megjelent 1801-ben) szűkszavúan azt mondja: „*Ofen, den 7 Mai 1800 Academie von Hrn Bethorn und Punto.*” „Bethorn” nyilvánvalóan sajtóhiba, ami annyival inkább valószínű, mert kéziratban a német „v” és „r” alig különbözik. De nemcsak ez a bizonyíték áll

rendelkezésünkre, mert ha elolvassuk a Magyar Kurir 1800 évi május 13-iki (No. 38.) számát, annak 592. oldalán ezt találjuk: „*Május 7-én újabb Carussel volt, melynek végződése után a Budai Theatrumban Concert tartatott, amellyben egy Beethoven nevű híres muzsikus a Forte-Pianon való mester-séges jázása által mindeneknek magára vonta a figyelmetességét.*”

A Magyar Kurir idézett helye részletes tudósítást közöl azokról az ünnepélyekről, melyeket a József nádor feleségének, Alexandra Pavlovna nagyhercegnőnek névnapja alkalmából tartottak május 1-től 7-ig. A Magyar Kurir tudósítása Beethoven nevét helyesen nyomatatta le. Feltűnő, hogy a tudósításból kimaradt Punto híres kürtművész (családi néven Johann Wenzell Stich) neve. De kétségtelen, hogy itt volt és szerepelt (később 1800 május 16-án és június 12-én is hangversenyezett Pesten), mert a színházi zsebkönyv eziránt nem hagy kétségben. Sajnálatos, hogy a Magyar Kurir tudósítója bővebb műsort nem adott, s így csak azt vehetjük biztosra, hogy Beethoven Puntoval a zongorára és kürtre írt szonátát játszotta. Valószínű, hogy Punto még előadott valamit gyöngé kompozíciói közül, s csaknem bizonyos, hogy Beethoven néhány mesterművét maga zongorázta.

A névnapi ünnepségeket a magyar arisztokrácia rendezte a szeretett nádorispán iránti hódolatából. A rendezők közt volt Brunswick Ferenc gróf is. Bizonyára az ő útján közelítették meg mágnásaink Beethovent s az ő és az egész család érdeme, hogy a mester nálunk szerepelt. Valószínűtlen volna, hogy Beethoven e miatt a koncert miatt jött volna le Bécsből Budára. Hosszú út volt ez akkor s a mester nem szeretett utazni. De mert amúgy is itt volt a szomszédban, Martonvásáron, szívesen teljesítette barátai kérését.

A budai tartózkodás dátumát az eddig ismert Beethoven adatok egyáltalán nem érintik. Tudjuk a mesterről, hogy 1800 április 18-án, Deymék szalonjában bemutatta a kürtszonátát. Ettől a dátumtól kezdve ugyanezen év június 25-ig egyetlen Beethoven kutatónak sincs feljegyzése a mesterről. Erre az üres időre esik a martonvásári tartózkodás s a budai kirándulás, mely két-három napnál nem tarthatott tovább. A szép tavaszban bizonyára visszasietett az egész társaság a martonvásári virágzó hársak közé.

1800. június 25-én érkezett Guicciardi Julia s lépett be először Deym grófné szalonjába, ahol már ott találta Beethovent. A martonvásári tartózkodás tehát a budai hangversennyel együtt legfeljebb (április 1-től június 24-ig) hatvanhat napig tarthatott. De valószínűbb, hogy csak két-három hét volt az egész.

A budai hangverseny pozitív dátuma nemcsak történeti adat, de távlatot nyitó rés is, melyen átnézve, Thayer, Schind-

ler, Ries, Romain Rolland s mások martonvásári adatai s a hozzájuk fűzött következtetések új világításba kerültek.

*

b) Beethoven és a gróf Brunswick-család

A korompai gróf Brunswick-családban az ismert legrégebbi báró Brunswick Antal, aki 1770-ben Esztergom vármegye administratora volt. Brunswick Antal 1775-ben grófi méltóságot kapott, melyet az egész családra 1790-ben terjesztettek ki. Brunswick Antalnak egyik fia: József, országbíró s a Pozsony közelében levő korompai birtok ura. A másik fia: Antal, szepetmvir és birtokos, akinek uradalma Martonvásáron volt. Antalnak négy gyermeke: Teréz, Ferenc, Jozefin és Sarolta. A családnak Brunswick Géza cs. és kir. kamarás, főrendiházi taggal 1899-ben magva szakadt.

Brunswick Antal 1774-ben feleségül vette Seeberg Anna bárónőt, Wankel Márton nagyszzebeni kereskedő leányát, akinek családját Seeberg néven bárósították. Seeberg bárónő Mária Terézia egyik legkedvesebb udvarhölgye volt. A közöttük levő szoros kapcsolat és szíves viszony folytán a királynő szívesen vállalta Brunswick Teréz keresztanyaságát.

Brunswickék négy hónapig Budán laktak (I. Mikó-utca .1), egyébként a természeti szépségekben bővelkedő Martonvásáron. A kastély gyönyörű parkja nagy szerepet játszott Beethoven természetimádó lelkében. Pompázó fáit személyekről nevezték el a Brunswick gyermekek. Kapott egy fát Beethoven is, mely ma is él a kastély parkjában. A „Beethoven-fa” egyik legérdekesebb Beethoven emlékünk. Teréz grófkisasszony ismert itt minden fűszálat, minden virágot, minden madarat, minden bokrot.

A királynő volt udvarhölgye gyermekeinek kitűnő nevelést akart adni. Sok tanár járt a házba, ahol főként a zenei nevelésre fordítottak nagy gondot. Terézt három éves korában már zongorához ültetik. Hat éves korában Budán nagy társaság előtt feltűnő jól játszott a Rosetti egyik versenyművét.

Brunswick Antal gróf fiatalon halt meg s a gazdálkodás vezetésének gondját özvegye vette át. Martonvásáron és Budán teltek az évek a leányok felserdüléséig. Mikor anyjok jónak látta kérésük után nézni, 1799. májusában három heti tartózkodásra Bécsbe vitte őket. Tizennyolc napot töltöttek Bécsben, kiélvezve mindent, amit a császárváros nyújthatott.

A zenéért rajongó család mindjárt a megérkezés napján felkereste Beethovent s megkérték a mestert, hogy ottlétük rövid ideje alatt tanítsa zongorára a két leányt, Terézt és Jozefint. Beethoven megvizsgálta Teréz zenei képességét, aki előtte a mester egyik hegedű-zongora szonátáját játszotta oly-

ként, hogy a hegedű szólamát énekelte. Beethoven annyira meg volt elégedve, hogy szívesen vállalta a tanítást s mindennap felkereste Brunswickék szállóját, az „Arany Griff”-et.

„Beethoven – írja Teréz grófnő erről naplójában – mindennap tizenkét óraker jött, de egy óra helyett négyig-ötig ott maradt és nem fáradt el kéztartásom javítgatásába. Úgy látszik, ez a nagyszerű ember meg volt velem elégedve, mert tizenhat nap alatt egyetlen egyszer sem maradt el. Még öt óra felé sem éreztünk éhséget. Drága anyánk szívesen éhezett a kedvünkért, csak a szállóiban voltak nagyon megbotránkozva, mert akkoriban nem volt szokásos az öt órás ebéd.”

Beethoven úgy megszerette magyar tanítványait, hogy minden szabad idejét velük töltötte. Résztvett kirándulásainkon, társas összejöveteleiken, amelyeken a Bécsben élő magyar arisztokráciát együtt találta.

A bécsi tizennyolc napos vőlegénykereső útnak eredménye az volt, hogy Jozefin, Teréz huga, mint gróf Deym József menyasszonya utazott vissza Martonvásárra. Teréz és Beethoven között pedig valami szép, szent, magasztos érzés szövődhetett a tizennyolc nap alatt és szakadt szét a család elutazásával egy időre.

Jozefin mint gróf Deym Józsefné nemsokára Bécsbe került s majdnem minden levelében írja Teréznek, hogy együtt volt Beethovennel. Teréz sűrűbben járhat fel Bécsbe a hugához és úgyszólván naponta találkozhatott a mesterrel.

Beethoven egy barátjához 1801-ben ezt írja:

„Most ismét valamivel kellemesebben élek. Többet vagyok emberek között. Ezt a változást egy kedves, bájos leány idézte elő, aki szeret és akit szeretek. Két év óta újra néhány boldog pillanat és most életemben legelőször – úgy érzem – boldoggá tette a házasság. A leány, sajnos, nem az én társadalmi osztályomból való és most természetesen nem is nősülhetek. Egyelőre hát így kell tovább éldegélnem.”

Beethoven és Brunswick Teréz nemcsak Bécsben találkoztak, mert Beethoven többször volt Brunswickék vendége Martonvásáron és Korompán, ahol a fiatal leányok nagyon nagy gonddal és kedvességgel vették őt körül.

Egy nyáron (Romain Rolland szerint 1806-ban) Beethoven és Teréz Martonvásáron találkozott. Az évek óta tartó, de mindig gondosan titkolt szerelem itt most megszólalt, a szívek megértették egymást. Teréz Beethoven menyasszonya lett, de úgy, hogy eljegyzésük addig titokban marad, amíg Beethoven élete úgy alakul, hogy bátran léphetnek anyjuk elé beleegyezést kérni. Beethoven legjobb barátja, Teréz fiútestvére, Ferenc, tudott csak a titkos jegyváltásról. E boldog napok emlékét Brunswick Teréz feljegyzéseiben így őrizte meg:

„Egy vasárnap este – így mondja – ebéd után, a hold fényében, Beethoven a zongorához ült. Először végigcsúsz-tatta kezét a billentyűkön. Ferenc meg én ismertük már ezt. Ezt volt nála rendszerint a praeludium. Azután megütött né-hány akkordot a mély hangokon és lassan, sejtelmes ünne-piességgel eljátszotta Bach Sebestyénnek egy dalát.”

„*Ha nekem akarod adni a szived, előbb titokban add; és közös titkunkat ne sejtthesse senkisésem.*” Anyám és a plébános elaludt, fivérem ünnepélyesen maga elé nézett; én pedig, akit éneke és tekintete áthatott, a maga teljességében éreztem az életet. Másnap reggel találkoztunk a parkban. Így szólt hoz-zám: „Most egy operát írok. A főalak bennem van, előttem van, bárhol járok, bárhol kelek. Sohasem voltam még ilyen magasságban. Minden csupa fény, csupa tisztaság, csupa vi-lágosság. Mostanáig a tündérmesék gyermekéhez hasonlítot-tam, aki kavicsot gyűjt és nem látja az útjában pompázó, ra-gyogó virágot...” 1806. május havában jegyese lettem, egye-dül forrón szeretett Ferenc fivéremnek a hozzájárulásával.”

Három világhírű levél maradt fenn Beethoven tollából nagy szerelméhez, a „Halhatatlan kedveséhez. Aztán Teréz el-küldte arcképét a „kiváltságos lángésznek, a nagy művésznek, a jó embernek.”

És egyszerre végeszakadt a gyönyörű regénynek.

Miért? Ki tudhatja? Talán az előítélet, talán a remény-telennek látszó hosszas várakozás. Titkukat csak ketten tud-ták. Teréz nem ment férjhez.

Brunswick Ferenc gróf, Teréz öccse (1776–1832), Beetho-vennek meghitt barátja volt. Nagy zenekedvelő s kitűnő gordonkás. Sokszor játszott Beethovennel társaságban. Sűrű és nagy levelezést folytatott nagynevű barátjával. Meghitt ba-rátságuk örök emlékeként Beethoven neki ajánlotta a 77 ópuszszámot viselő zongorafantáziát és a grandiózus Appas-sionata szonátát, melyet Martonvásáron komponált „egy-huzamban”, amint Schindler mondja.

A harmadik Brunswick testvér, aki Beethoven életében szintén nem kis szerepet játszott: *Jozefin* (1779–1821). Ő volt a legrövidebb és leghányatottabb életű a Brunswick testvérek között. Igen szép volt, sokkal szebb, mint Teréz. Érzékeny, hevülékeny, féktelenkedésre hajlamos, akaratos természet. Sokszor kellett Teréznek huga mellett állani, hogy visszatart-sa őt az elhamarkodott lépésektől. Igen jól zongorázott. A bu-dai paloták házi hangversenyein gyakori szereplő. Bécsi sza-lonja zenetörténeti nevezettségüvé vált. Szép szopránja volt, míg nénye, Teréz, altjával hódított. Első férje, gróf Deym Jó-zsef 1804-ben nyolc napi betegség után Prágában meghalt. Három gyermekük volt, akik a martonvásári családi sírbolt-ban vannak eltemetve. Második férjével is három gyermeke

volt. Mindkét házassága boldogtalan. A sok csalódás és keserű szenvedés hamar megtörte az aránylag még fiatal asszonyt s negyvenkét éves korában meghalt.

Sarolta (1782–1840), a negyedik Brunswick testvér, kedves, bájos leány volt. Teréz rendkívüli önuralma nem volt meg benne, de Jozefin könnyelműségre hajló szenvedélyes természete sem. Ő volt a legkisebb. Ő volt az, akit mindenki kényeztetett a családban. Ő is jól zongorázott és énekelt. Üde, vidám lénye kedvesen tarkította Deymék bécsi zeneszalonját. Eszes, jó megfigyelő volt. Csacska levelei, melyeket Bécsből testvéreinek írt Martonvásárra, vagy Budára, világot gyűjtanak a Brunswick leányok és Beethoven közti szerelmi viszonyra. Ime az egyikből, melyet Teréznek küldött Budára, néhány sor: „Beethoven éppen itt volt, mikor leveled megérkezett. Azonnal felolvastam neki a reá vonatkozó sorokat. Igen elérzékenyedett és ezer baráti üdvözlötet küld. Majdnem mindennap itt van, nagyon kedves. Egy áriát írt Pepi számára, aki elküldi neked, de kér, ne mutasd senkinek és ne is mondd meg senkinek, – ha esetleg énekelnéd – hogy meg van a kézirat. Erre Beethoven is kéret.” (1803). A szóbanforgó ária a „Das Glück der Freundschaft” ópusz 88.

Brunswick Sarolta 1806-ban gróf Teleki Imre felesége lett s Erdélybe Hosszúfalvára költözött. Két gyermekük volt. Blanka és Emma. Teleki Blanka (1806–1861) a forradalomban nagyszerű szerepet játszott lelkes nagyasszony, akit a szabadságharc mozgalmaiban való részvétele miatt az osztrákok letartóztattak s a pesti Neugebäudeba szállítottak. Két évi pesti fogság után tíz évi kufsteini várfogságra ítélték, ahonnan csak az általános amnesztia alkalmával 1857-ben szabadult ki. A hős asszony a nővérénél, gróf Teleki Emmánál halt meg 1861-ben.

Gróf Teleki Emma De Gerando francia nemes felesége lett s így jutottak pálfalvai (Erdély) kastélyukba értékes Beethoven adatok.

A család tagjaival való megismerkedés után otthonosabban léphetünk be Brunswick Jozefin gróf Deymné bécsi szalonjába.

Ott van a magyarországi előkelő társaság színe-java. Mind zeneszeretők és jó hangszerjátósok. Maga a kedves és szép háziasszony, Jozefin, akinek zongorázása művészettségbe ment. Mindig ott van Zmeskáll Miklós, udvari titkár és főtisztviselő a magyar kancelláriánál, aki ügyes komponista és kitűnő gondokás. Ez a Zmeskáll Beethoven egyik legrégebb és legmeghittebb barátja volt, aki a bécsi főúri körökkel állandóan érintkezett. Zmeskállnak Seeberg Fülöp a Brunswick gyermekek nagybátyja, nemcsak kollegája, de igen jó barátja is volt. Így került Brunswickék szalonjába. Ott találjuk Schuppanzigh Ignácot, a róla elnevezett vonósnegyes-

társaság első hegedűsét, akinél Beethoven Bécsbe érkezése első évében hegedülni tanult. Kleinheinz Ferenc bajor születésű zeneszerző és karmester egyetlen zeneestélyről sem hiányzott. Sok hasznát lehetett venni a zenei szalonban. Brunswick Ferenc olyan sokra tartotta, hogy meghívatta Pestre a Városi (német) Színház karmesterévé. Operáit Pesten és Budán állandóan játszották. A zenetársaság rendes vendége Johann Wenzell Stich, akinek művészneve: Giovanni Punto. Híres kürtös volt, akinek kitűnő ezüst kürtjére írta Beethoven op. 17 számú zongorára és kürtre szerzett kürtszonátáját, melyet 1800. április 18-án mutattak be Deymék szalonjában Beethovennel. Punto több ízben járt Magyarországon, biztos tudomásunk van arról, hogy Vereben (Fejérvármegye) verebi Véghék vendége volt. Gyakran résztvett a zeneestélyeken a kis Keglevich Babette grófkisasszony, aki a serdülő leánykák közül talán a legkedvesebb volt Beethovennek. Mint jó tanítványát mindig kitüntette őt a mester. Babett grófkisasszony (gróf Keglevich Károly és gróf Zichy Borbála leánya) 1801-ben egy Odeschalchi herceghez ment férjhez, de azért Beethovennel és legjobb barátnőivel, a Brunswick leányokkal, állandó meghitt barátságban maradt. Beethoven az ő szalonjában is megfordult. A szépséges grófkisasszony nevét Beethoven három zongorakompozíciója örökítette meg (op. 7, op. 34. és a „La stessa stessissima” zongoraváltozatok).

Ezeket a művészeket az év egy részét Bécsben töltő magyar főúri családok (Esterházyak, Apponyiak, Balassák, Koháryak, Erdődyek, Batthyányiak stb.) női és férfi tagjai szeretettel veszik körül s megértő lélekkel hallgatják magasrendű játékuikat. A társaság lelke a komoly és nemes Brunswick Teréz, a kitűnően gondolkázó fiatal Brunswick Ferenc és a kicsattanó vidámságu Sarolta grófkisasszony. És koronázatlan királya: Beethoven. Harmincadik éve körül megnyerő, jómodoru, kellemes külsejű volt a nagy zeneköltő. Választékosan öltözködött, táncolni tanult, lovagolt a Práterben, egyezőval nagyvilági életet élt.

Gróf Deyméknel a zenélések délután öt-hat óra felé kezdődtek és sokszor belenyúltak az éjszakába. Beethoven gyakran hozott új kompozíciókat, melyeket abban a szalonban hallott először emberi fül. Beethoven többször játszott zongoraszólót, sokszor Schuppanzighgel duettet, triókban a zongorarészt szívesen vállalta, kísért dalokat, vagy Brunswick Ferenc gondonkajátékát. Vonósnégyeseit a kvartett társaságnak ott tanította be és zongoraötösben vállalta a zongorarészt. De megtörtént, hogy beült a kvartettbe brácsázni, vagy hegedülni. Ilyenkor leginkább a második hegedűt szerette játszani.

Ebbe a társaságba egy napon betoppan egy rendkívüli szépségű, vidám, kacér, ügyes tizenhatéves leány: Guicciardi Julia, a Brunswick leányok unokahuga. Minden szem felé for-

"

"

dul, mindenki elálmélkodik a szépségén. Egyszerre minden férfiszív hevesebben dobban. Talán a Beethovené is...

A temperamentumos olasz grófkisasszony, kinek anyja Brunswick leány volt, szenvedélyes énekesnő. Iskolázott, meleg hangja feltűnő muzsikalitással párosult. Julia Beethovenek az első pillanatban nagyon megtetszett, ami nem csoda, mert ez a leány volt a legszebb mindazok között, akiket Beethoven nőkben gazdag életén át valaha is ismert. De hogy ez volt a legmélyebb és legigazibb szerelme, ki tudná ezt a burkolt lelkű mester lelkéből kibányászni? Könyvek légiója bizonykodik, hogy Guicciardi Julia volt volna a „Halhatatlan kedves” és könyvek és tények sokasága szól amellett, hogy Brunswick Terézt illeti ez a rang. Nem dönthetjük el és talán sohasem lesz világos ez a kérdés, de annyi bizonyos, hogy a legszerelmesebb zongoraszonáta (Mondschein) ajánlását Guicciardi Julia (1802. március) kapta. Míg Teréz grófnő a Fisz-dur ópusz 78 zongoraszonátát, mely 1810-ben jelent meg.

Ha a „Halhatatlan kedves” kilétét feszegető minden könyv összes érveit elgondoljuk – akkor sem hibázunk talán, ha Brunswick Teréz grófnőt meghagyjuk Beethoven „Halhatatlan kedves”-ének magasztos polcán. De talán nem is az a fontos, hogy *ki volt* a „Halhatatlan kedves”, hanem hogy *volt*, mert léte a zeneirodalom remekeit váltotta ki a legszerelmesebb zsenik egyikéből.

*

c) Beethoven Kismartonban

Beethoven 1807-ben hat napig volt Kismartonban, mint Esterházy Miklós herceg vendége. Azért ment, hogy a herceg által nála rendelt mise (C-dur, op. 86.) bemutatóját vezényelje.

A hercegi udvar világhírű karmestere, Haydn József, aki akkor már nyugdíjban volt, tanácsolta Esterházy hercegnek, hogy Beethovennel irasson misét. A herceg felesége, (szül. Lichtenstein Mária hercegnő) nevenapjára meglepetésnek szánta a művet. Hogy a herceg mikor kérte fel Beethoven e munkára, nem tudjuk, de minden valószínűség szerint 1807 elején. Az bizonyos, hogy a mester 1807-ben írta az egészet. Nyáron Badenben kezdte meg, ahol betegeskedésére üdülést keresett és Heiligenstadtban augusztus első napjaiban fejezte be.

Az újabbkori zenei írók tudják, hogy Beethoven C-dur miséjének a bemutatója Kismartonban a hercegi vár kápolnájában a szerző személyes vezetése alatt 1807. szeptember 13-án volt. De azt senki sem említi és nem emeli ki, hogy ez a *látogatás hat napig tartott*. Pedig nagyon fontos, mert Beethoven állítólag megneheztelt a hercegi családra, rosszul érezte

magát Kismartonban, úgy, hogy a mise bemutatójának délutánján elutazott. A misét a hercegnő nevenapján, kisasszony-napján (szeptember 8) kellett volna bemutatni, de ha ez hétköznapra esett, a hercegi udvar hagyománya szerint a rákövetkező vasárnap tartották meg az udvari misét. Ez 1807-ben szeptember 13-ra esett, amiről Beethoven előre értesíthették, mert a mester nem a névnapi (szeptember 8), hanem szeptember 10-re, tehát három nappal a mise bemutatása előtt érkezett meg Kismartonba.

És a mise után 13-án nem utazott el, hanem csak 16-án. Tehát a *bemutató után még három napig ott maradt*, ami nehezen hihető el akkor, ha megneheztelt volna.

De a herceg és Beethoven közötti viszonyt legjobban megvilágítják a levelek, mert ezekben ők maguk beszélgetnek.

Badenből 1807. július 26-án a C-dur mise tárgyában ezt írta Beethoven a hercegnek:

„Főméltóságú, legkegyelmesebb Herceg!

Miután azt mondják nekem Hercegem, hogy a nálam megrendelt mise iránt érdeklődött, bátorkodom a Főméltóságú Hercegnek jelteni, hogy azt legkésőbb augusztus 20-ig meg fogja kapni – amikor még elegendő idő lesz arra, hogy a Főméltóságú Hercegnő nevenapjára előadják. Rendkívül előnyös ajánlatot kaptam Londonból éppen akkor, amikor a színházban jutalom estémén megbuktam és így a szükségben örömmel kellett azt megragadnom. Ez késleltette a mise befejezését, bármennyire szerettem volna evvel Főméltóságú Herceg színe előtt megjeleneni.

Ehhez járult később gyakori fejfájásom, ami eleinte egészen, később kisebb mértékben, sőt még most is akadályoz a munkában. Miután mindent olyan szívesen magyaráznak hátrányomra, idemellékelem Főméltóságú Herceg, orvosom levelét. Legyen szabad megjegyeznem, hogy félve fogom a misémet átadni, mert Főméltóságú Herceg a nagy Haydn utánozhatatlan mester műveihez szokott.

Főméltóságú Kegyelmes Hercegnek legmélyebb tisztelettel legalázatosabb szolgálja

Beethoven Lajos.

Baden, július 26-án.”

A herceg így válaszolt:

„Tisztelt Beethoven Ur!

Nagy örömmel vettem tudomásul Badenből küldött leveléből, hogy ennek a hónapnak 20-ig a misét megkapom. Ennek a kellemes reménynek teljesülése annál nagyobb örömmel tölt el, mert igen sokat várok tőle és az Ön végtelenségig menő aggályoskodása a Haydn miséivel való összehasonlításban még

magasabbra emeli művének értékét. Különben szívből kívánom egészségének leggyorsabb és tökéletes helyreállítását és vagyok nagyrabecsüléssel jóakarója

Esterházy.”

Nagyértékű zenetörténeti levelek!

Beethovenéből kitűnik az a meleg viszony, mely kizárja, hogy a herceg elégedetlen szavakkal illette volna a mestert és miséjét. De még jobban igazolja ezt a feltevésünket a herceg levele, melyből látható, hogy a herceg milyen nagyra tartotta Beethovent.

Ne hagyjuk megjegyzés nélkül, hogy Beethoven levelén nincs évszám, amely nagyon sok leveléről hiányzik, sok és súlyos zenetörténeti tévedést okozva. Gondoljuk csak meg, mennyi könyvet nem írtak volna meg, ha a „Halhatatlan kedves”-hez címzett négy levél akármelyikére is ráírta volna a mester az évszámot.

A C-dur miséről szóló levél évszáma nem kétséges. A válaszból s a zenetörténeti tényekből megdönthetetlenül igazolható. Ezenfelül a hercegi mintaszerű adminisztráció minden kapott és küldött levelet iktatott s a „Protocollum Exhibitorium Anno 1807” kötetben 3449 szám alatt Beethoven levele megtalálható a következő tárgy kivonattal: „Beethoven Compositeur schreibt, dass seine Messe bis August spätsten eintreffen wird.”

Beethoven Kismartonban Baranyai József udvari titkárnál volt elszállásolva, ő volt a zenei ügyek előadója. Így kerülhetett Beethoven az ő szállására teljes ellátással, mint hercegi vendég.

Eddig senki sem kutatta, hol lakott Beethoven Kismartonban, mert mindenki azt hihette, hogy a hercegi várban. Azt kellett kinyomozni, hol lakott 1807-ben Baranyai? Beethoven Kismartonban Baranyai titkár lakásában, a volt Központi Igazgatóság épületében lakott. Még pedig nem utcafrontra, hanem a várkastély felé eső, gyönyörű kilátást nyújtó, csendes oldalon. A Központi Igazgatóság épülete másfél század óta olyan, mint ma. A hercegi várkastély jobb oldalán van, alig pár lépésre a csodálatos parktól. Az érdekes régi házakkal zsufolt, keskeny utcát, melyben az épület áll, ma Haydn-Gasse-nak hívják. Ezelőtt Zárda-utca volt a neve. Haydn ismeretes egyemeletes háza is ebben az utcában van. Haydn és Beethoven véletlenül egymás szomszédságában lakott Magyarországon.

*

d) Beethoven és a pesti Városi (német) Színház

Budapest székesfőváros ma azzal dicsekedhetik, hogy a területén épült színházat Beethovennek erre az alkalomra írt két művével nyitották meg.

A pesti *Városi Színház* a város kimagasló díszeként a mai Vörösmarty-téren, a Haas palota helyén állott. Hatalmas méretű épület. Háromezeröttszáz néző számára. (Ez volt a legnagyobb színház Budapesten.) Klasszicizáló stílusban épült. A főbejáró és az egész homlokzat telerakva antik szobrokkal. A színpad kilencven láb mély volt s még egyszer ennyivel mélyíthető.

A bérlők, Szentiványi Márk és Gyürky Pál nagy fénnel nyitották meg a színházat 1812. február 9-én. Az akkori színházi világ legfelkapottabb költőjét, Kotzebuet, kérték fel alkalmi darab írására s annak megzenésítésére a legnagyobb zeneköltőt – Beethoent.

Beethoven a Brunswick Ferenc gróf közvetítésével hozzá fordult bérlőknek szívesen vállalta a megzenésítést, amit az a levél mutat, melyet 1811. október 9-én Bécsből írt a kiadójának:

„Más esetem volt a magyarokkal, mikor kocsimba szállok, hogy Teplitzre utazzam, Budáról küldött levelet kézbesítenek, amelyben felkérnek, hogy a pesti új színház megnyitására írjak valamit. Miután Teplitzben három hetet töltöttem és gyengélkedő voltam, orvosi tilalom ellenére nekiültem, hogy a bajszosokon, akiket szívből szeretek – segítsek.”

Az előjáték címe „A magyarok első jóttevője” s az utójátéké: „Athén romjai.” Mindkettő verses és nyomtatásban is megjelent a színház megnyitására. A magyarok jóttevője: Szent István király. Az „Ungarns erste Wohlthäter” színhelye Pest mellett egy szabad térség, ahol István király hivatól körülvéve fogadja Gyulát, a pogány „Moglut” törzs legyőzött fejedelmét, akit nagylelkűségével megnyer a keresztény hitnek. Ezután megérkezik díszes kíséretével Gizella bajor hercegnő, István menyasszonya, akit boldog szerelemmel ültet trónjára a király. Jön a római követség s átadja Istvánnak a pápától küldött koronát. A darabot István király látománya fejezi be, melyben elvonulnak előtte a magyar történelem nagy királyai I. Ferencig.

A „Ruinen von Athen” c. utójáték első színe az Olympus egy zord vidéke, ahoVa Zeus Minervát számúzta. Zeus kétezer esztendő mulva megbocsát leányának s Mercur megmutatja Minervának a világ megváltozott képét. Ime, Athén romokban hever és népe török uralom alatt nyög. Rómát a barbárok tönkre tették, de azért a tudomány és művészet a szőlődombos Pannóniában virágzik – vigasztalja Mercur a kétségbeesett Minervát. Minerva látni akarja azt a helyet, mire Pest egy szabad terére érnek, ahol éppen új muzsahajlékot, új színházat nyitnak meg. Minerva beáll az ünneplők közé s magasztaló szavak kíséretében méltatja József nádor érdemeit és megkoszoruzza Ferenc császár mellszobrát.

Az „István király” öt számból és egy nyitányból áll. Al-

kalmi hódoló darab Ferenc császárnak. A nyitány Beethoven halála után 117 ópuszszám alatt jelent meg. A mester magyar motívumokat használt fel a rövid nyitányban. Cimbalom is diszít a zenekart s a prestót hamisítatlan csárdás élénkíti. A zene célja az volt, hogy a gyorsan egymás után következő előképszerű jeleneteket illusztrálja. Tipikus alkalmi darab, de megérezük rajta, hogy a mester legfrissebb, leggazdagabb korszakából, a VI. és VII. szimfónia közti időből való. A nyitány bátor és tüzes. Utána egyszerű férfikar következik, majd egy közvetlen női kórus, melyet kecses fuvolafűzér ékesít. Az ünnepi indulóban a népies íz és zamat ragad meg. Értékes a rövid egyházi kórus, melyet melodramái rész követ, A befejezésben csárdás ritmusok tobzódnak.

Az Athén romjai nyolc számból és a nyitányból áll. A nyitány op. 113. No. 6. számot viseli s 1823-ban jelent meg. Az ünnepi induló kórusral 114 ópusz. Az egész mű 1845-ben jelent meg. Udvari hódoló darab. Alkalmi jellege nagyon érezhető. A mester maga sem értékelte sokra művét. Zenei értéke az *István király*-é alatt áll. Jellegzetes dervis-kara, vagy a nagyszerű török induló (B-dur) és a kórusos (Esz-dur) induló a legszebb számai. A nyitányból hiányzik a Beethoventől megszokott magvas és jellegzetes főtéma. A mű részleteinek témái mozaikszerűen csendülnek ki a nyitányból, mely régi görög és török zenét akar karakterizálni.

A bécsi Josefstädter Theater-t is ezzel a darabbal nyitották meg 1822-ben, mely alkalomra Beethoven a műhöz új nyitányt („Házavatás-nyitány” op. 124.), egy új táncot és kórust írt.

A színház megnyitásáról szóló egykorú tudósítások nem győzik magasztalni a megnyitás pompáját s a polgárság lelkesedését. A legbővebb közlést a „Vereinigte Ofner Pester Zeitung” 1812. február 13-iki száma hozza:

„Az új királyi városi színháznak ünnepi megnyitása február 9-én a megfelelő pompával és pazar fényüzéssel folyt le. Először egy előjátékot adtak kórusokkal, „Magyarország első jöltevője” címen. Azután következett: „Pestnek szabad királyi várossá való nyilvánítása” című történelmi kép egy felvonásban az 1244. év historiájából. A befejezés egy utójáték volt dalokkal és kórusokkal, „Athén romjai.” Ennek a három darabnak elő és utójátékát külön erre az ünnepségre a híres költő, Kotzebue írta és a *kitűnő zeneszerző, Beethoven, erejének és tudásának teljességével megzenésítette.* Az új színház szép és gazdag belső látképe a pompás diszitmények és a drága jelmezek teljes összhangban voltak a színészek sikerült szereplésével, a nagyszámu zenekar kitűnő játékával. A színház belseje fényesen volt kivilágítva. A homlokzaton a bejárat felett szellemes felirat volt transparensként elhelyezve, ezenkívül a környék,

valamint az egész új Hid-utca minden ablakot fényesen kivilágított, különösen a nagy és szép Kemnitzer ház erkélyei árasztottak ragyogó fényt. Mind a három darabot a reakövetkező hétfőn és kedden megismételték.”

*

Beethoven magyar vonatkozásairól csak általános képet adhattunk, melynek némi kiegészítésül nevezetesebb Beethoven-ereklyéinkről is szólnunk kell.

Az egyik a mester hajfűrtje, melyet Szauter Antal költő vágott le a nagy halott fejről a halottasházban. A hajfűrt a Pécsi Dalárda tulajdona, melyet a pécsi városi múzeum VI. számú termében egy medaillonban őriznek. Az igen becses ereklye okmányilag igazolt Beethoven-hajfűrt. Hölzl Ferenc pécsi székesegyházi karnagy ajándékozta 1870-ben a dalárdának. Hölzl Ferenc rövid ideig tanítványa volt a mesternek s rajongó híve mindhalálig. Szauter, dr. Schmidt Agoston, a bécsi Männergesang Verein későbbi elnöke és Hölzl igen jó barátok voltak. Szauter a hajfűrtöt megőrzésre a fiatal Hölzl Seraf Ferencnek adta át. Hölzl csaknem titokban őrizte a nagybecsű ereklyét, öreg korában vált meg tőle, mikor odaajándékozta szeretett dalárdájának. Hölzl magyar ember volt, Malaczkán, Pozsony vármegyében született (1808–1884). Kiváló egyházi zeneszerző volt. Negyvenegy évig vezette Pécs zenei életét.

Nemzeti Múzeumunknak Beethoven kézírata is van. Az „István király” nyitányának nagybögő szólamából egy oldal, melyen a másoló kéziratát (egy hangot) a mester sajátkezűleg javított ki.

Még két értékes Beethoven emlék van Magyarországon: két zongora. Az egyik a gróf Brunswick-család martonvásári kastélyából került József királyi hercegék tulajdonába, melyen Beethoven sokat játszott s amelyet a mester százötvenedik születési évfordulóján a királyi hercegi család a Zeneművészeti Főiskolának adományozott. Ezenkívül Budapesten van az a Beethoven zongora, melyet 1818-ban Broadwood londoni zongoragyáros küldött Bécsbe tisztelete és elragadtatása jeléül ajándékba a mesternek. Ez a zongora jóval Beethoven halála után Liszt Ferencé lett, aki azt Budapestre magával hozta. Liszt hagyatékából került a Nemzeti Múzeumba a két nagy zenészt is szolgált hangszer, mely a régiségárban van.

Popp Viktor.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Új adatok Bethlen Gábor fejedelem építkezéseihez

Szomorú közismert tény, hogy nyelvészeti böngészeteken kívül irodalmunk alig használja és veszi figyelembe a régi irodalom vagyis az ú. n. *Régi Magyar Könyvtár* termékeit, amelyek pedig sok becses művelődéstörténeti adalékot rejtenek magukban. Igaz, hogy e könyvek ritkák s gyakran egyetlen példányban huzódnak meg könyvtárainkban, de ép ez a körülmény kellene, hogy serkentőleg hasson a kutatásra, amely soha eredménytelen nem marad. Így esik aztán, hogy egy-egy régi magyar könyv új adaléka valósággal felfedezés számba megy, kivált ha nem remélt módon bővíti ismereteinket. Ilyen jelentőségűek azok az új adatok is, amelyeket nemrég *Forró Pál* „Quintus Curtius históriája” című Debrecenben 1619 végén megjelent műve karácsonyhavának 18-ik napján kelt ajánlásában találtam s eddig teljesen ismeretlenek voltak.

Mindjárt elején, Bethlen Gábor fejedelem atyjáról, Bethlen Farkasról említi, hogy „az tölle viseltetett jeles dolgoknak szép emlékezeti az emberek elméjében még most is halhatatlanul él és égő szövétnék gyanánt fényeskedik” mivel Gyula várában laktában az ellenséggel még 17 esztendő korában kopját tört s azon a földön a magyar nemzet mellett sokat csatázott. Mikor pedig a török Gyulát 1566-ban elfoglalta „ő bele szorulván” fő vitéz emberekhez illendő sok jeles próbák után onnan a jó Isten csodálatosképen kiszabadítá s azután II. János királyt holtáiglan híven szolgálván, végig szolgálván Báthory Istvánt is, úgy a Bekes Gáspár elleni harcában, mint Lengyelországban, melynek királyi székét elnyerte volt.

Bethlen Gáborra áttérve kiemeli, hogy Erdélynek két fő erős bástyáját, Huszt várát és Kővárat, visszaszerezte a „római császártól”, aki azokat Báthory Gábor halálával elfoglalta volt, a gyulafejérvári öregbik templom – tehát a mai székesegyház – faragott kövekből rakott régi tornyát, amely Basta György idejében, a vár ostroma alkalmával a benne állott puszkapor miatt felrobbanván, három fejedelem alatt pusztán állott, szépen megépíttetvén, órát és harangokat szerezvén belé, tetejét tündöklő zöld mázos cserepekkal úgy megékesítette, hogy az emberek szemét gyönyörködtette már messziről is. Azonkívül ugyan Gyulafejérváratt – úgymond – az fejedelmi házakat híres imperatoroknak, királyoknak, fejedelmeknek és legnevezeteseb hatalmas városoknak képeivel és annak felette az egész világnak bölcsen

leirattatott figuráival, piros márvány-oszlopokra építettett gyönyörűségecs folyósókkal, drága aranyos kárpitokkal és egyéb sokat érő tündöklő eszközökkel oly ékesekké tette, hogy az kik beléjek mennek, azt vélhessék, hogy azokban nemcsak Erdélyt, hanem mind az egész világkerekséget lássák és hogy nem házakban, hanem némünemüképpen valami gyönyörűségecs földi paradicsomban sétáljanak.

Ez a költői erejű leírás, amely megkapó és kifejező, annyira az építő Bethlen lelkét visszatükröző, amely tudatában volt annak, hogy fejedelmi székhelyét pompássá és imponálóvá tegye. Ezt szolgálta az is, hogy 1618 nyarán Gyulafejérvárt két nagy bástyával erősíté meg, a palotában magában pedig „mindenféle bölcs könyvekkel bővelkedő” olyan könyvtárt emeltetett, hogy avval „az nagy hirrel-névvvel tündöklő Mátyás királynak dicsiretes példáját követte”, amiért ő a tudós emberektől még ma is „nem kicsin dicsiretet veszen” – mondja írónk, aki még megemlíti, hogy Bethlen legelőször Fogaras várát erősíté meg nagy erős bástyákkal, aztán a váradi földbástyát építé fel kövel és téglával, megújítván Vajdahunyad és Déva várainak romladozó falait meg az udvarházakat, kastélyokat, sóaknákhöz tartozó kamaraházakat is, valamennyi elődét felülmulván e tekintetben.

A fejedelem szellemében haladt tovább halála után testvéröccse Bethlen István gubernátor is, aki – mint Nagy Szabó Ferenc feljegyzéséből tudjuk – Bethlen Gábornak és nejének, Károlyi Zsuzsánna fejedelemasszonynak Erdélyben soha nem látott díszes falbarakott emlékkoporsót állíttatott, amelyen képmásuk is ki volt albastromkőből faragva.

Ez a műremek ma már, sajnos, nincs meg a gyulafehérvári székesegyházban, ahonnan azokat idők folyamán (a többi református emlékekkel együtt) kegyeletlenül kihányták. De néhai Szilágyi Sándor kutatása nyomán az Budovinszky Simon Péter lengyel lovag terve szerint készült,¹ saját kutatásaim szerint pedig mindjárt Bethlen fejedelem temetése után hamarosan, amennyiben a gubernátor egy 1630. március 16-iki kiadatlan levelében meghagyja Kolozsvár város tanácsának, hogy sietősen embert küldjön Lengyelországba, hogy az onnan kőfaragókat és kőműveseket hozzon, az idvezült Kegyelmes Urunk és Asszonyunk ő Felségeinek monumentuminak megcsinálására, – úgymond.

Dr. Veress Endre.

¹ *Szilágyi Sándor*: Bethlen Gábor fehérvári siremléke és alapítványai. Budapest, 1884. 4–5. l.

Berkus János moldovai följegyzései a XVII. század végén

A moldovai csángó kérdés nap-nap után kezd érdeklődésünk terébe lépni, de az amit eddig tettünk érdekükbe, még mindig nagyon kevés a kötelességekkel szemben. A jámbor csángó népben vidékek szerint él a tudat, hogy ők az erdélyi magyarságnak kiegészítő része, de már azon az úton vannak, melyen ezt is hamar elfelejthetik.

A moldovai csángók multjával foglalkozva egy érdekes levéltörredéssel találkoztam a *Revista catolica* (București) folyóirat 1912. évi 3-ik számában, amelyről úgy tudom, hogy a magyar szakirodalomban nem volt ismertetve. Ez pedig annál inkább elvárható, mert ezt tartom az első feljegyzésnek, melyet valaha egy benszülött moldovai saját fajáról tett. Ez a levéltörredék pedig nem más, mint a moldovai katolikus egyház állapotának ismeretése, melyet Berkus János a hitterjesztési kongregáció titkárnak Cerri Orbánnak küldött.

Berkus hol született, húzamosabban hol tartózkodott és hol halt meg, vagy több hasonló természetű levele maradt-e fenn, azt még mindig nem tudjuk s életrajzi adataiból is csak annyi ismeretes, amennyit Ghica Vladimir bevezetéseken a tört olasznyelvű levél román fordítása előtt közöl (578–589 l.), vagy amennyit Berkus maga árul el a levélben és a levél befejezésében.

Berkus János valamelyik moldovai faluból került a római hitterjesztési kongregáció kollégiumába, hol tanulmányait befejezve pappá szentelték és így került vissza Moldovába, honnan kisebb-nagyobb kellemetlenségeit írja meg római ismerőseinek 1677–1695. között. (Reg. Moldovia, No. 2. fol. 26.). Berkus több helyen lelkipásztorkodott s rövid ideig a bákói püspök helyettese is volt, melyről mindjárt a bevezetésben megemlékezik.

„Méltóságos és főtisztelendő Pártfogóm, Kegyes Atyám, – kezdődik a levél –. Én alulírott Berkus János Moldova egykori helynöke, mély tisztelettel jelentem Méltóságodnak, hogy amint Moldovába érkeztem a Beszterce¹ folyótól kb. tizenöt lépésnyire fekvő templomban kezdettem szolgálni. A folyó a multban gyors

¹ Nem a Beszterce folyóról, hanem annak malomárkáról van szó.

és veszedelmes folyású volt. Megpróbáltam az omladozó félben lévő templom kijavítását,² de eredménytelenül beszéltem a jelenlegi görög származású fejedelemmel (Cantacuzino) Demeterrel, aki ugyan Bákó városának és a szomszédos községeknek megparancsolta, hogy az építkezésben segítségemre legyenek, de nem lévén vallásos és saját érdekeit is szem előtt tartva, rendeletének semmi eredménye sem volt. Én később pénzzel és rábeszéléssel elértem annyit, hogy a város, a körülötte fekvő falvak népe munkába fogott s már majdnem készen is voltak a munkálatokkal, mikor egy hétig tartó esőzés állott be s a Kinoszki Szaniszló fejedelmi titkár lakásával szembefekvő helyen a folyó örvényétől a part omladozni kezdett és a templom számításunk ellenére összeomlott.³

S mivel ez egyike volt azon moldovai templomok közül, melyeket Jó Sándor fejedelem felesége Margit fejedelemasszony építtetett s így az ő emlékét is őrizte, azért a jelenlegi fejedelemhez, Ruset Antalhoz és fiához Sándorhoz fordultam, hogy legalább fából építsenek mást. Ők a bojárokkal együtt tettek ígéretet. A terv nem valósult meg, bárha két ízben is emlékeztettem őket ígéretükre. Mindig azt a választ adták, hogy egyelőre a törökök részére kell nagy mennyiségű pénzt összegyűjteniök s így csak egy szobácska épülhetett fel, mely plebániaképpen szerepel, de elégtelen az ittmaradott katolikusok részére.⁴

Visszatérésem alkalmával a templomot elég szegényes állapotban találtam. Kaptam két-három újj nélküli inget és miseruhát, két kelyhet, melyek közül az egyik gyenge, a másik jó állapotban van. Ezt a szent kongregáció adományozta az érseknek. Ami a másikat illeti, nekem azt mondták, hogy Öccellenciájának unokája, aki Erdélybe ment, Taploczay atya őrizetére bízta.⁵

A többi értéktárgyakat és gazdasági épületeket a kolostor szolgálja, aki akkor a város szolgálatában állott, a fiatal Medves elpazarolta és eladta azokat, mert nagy mester a dolgok elrejtése, az állatok elcserélése és eladásában. Megtanulta a háborús időben, hogy miképpen lehet könnyen meggazdagodni s a világot becsap-

² Ez a csíksomlyói ferencrendieknek 1607-ben elhagyott temploma, mely azután a bákói püspökök temploma volt.

³ Ugyanezt megismétli a leírásban pontosan meghatározva az időt is. 1676. szept. 24-én szent Máté napján déltájban a templom bolthajtásai repedezni kezdettek s én a templomba szaladtam, hogy az Oltáriszentséget kivigyem. Először egy nagy kő vállott le, majd a templom kettérepedt és egyik része a folyóba zuhant, a másik a parton maradt.

⁴ A folytonos török háborúk következtében a bákói magyarok a várost elhagyták és a szomszédos Kalugerfalvát alapítják egy patak völgyben.

⁵ Taploczai Görög István csíksomlyói ferencrendi atyát Parchevich Péter bákói püspök az 1670. júl. 11-én a csíki kolostorral kötött egyezség értelmében vitte Bákóba, aki a kolostort júl. 17-én foglalta el. 1673. márc. 3-án az érsek-püspök helytartója. 1677-ben Moldova apostoli helynöke. Meghalt Csíksomlyón 1678. nov. 9-én.

ni. Különben is olyan ember, aki kevésbé tud gondolatain és érzelmein uralkodni s aki jól érti, hogy lehet a nagyok kedvébe járni.

A nagyságos fejedelem költségén⁶ három hónapig tartózkodtam Flórenceben a marcianopolitai püspökkel s ekkor tapasztaltam ezen fejedelemnek veleszületett jóságát. Az érsek azt tanácsolta, hogy irjak egy memorandumot a biboros és egyet a fejedelem anyja részére, akik oly kegyesek voltak, hogy nekem a moldovai templomok részére hat sárgaréz gyertyatartót, egy füstölőt, egy kehelyt, egy keresztet s a legméltóságosabb Oltáriszentség részére, szentségtartó szekrényt adományoztak. A püspök Rómában meghalt s mikor én Velencébe visszatértem, hol az adományozás történt, akkor ezek közül egyet a rendeltetési helyére vittem, a többit a jassi és a kotnári templomok között kiosztottam, mert ezek az anyémek voltak s amíg Velencéből hazahoztam sokat fizettem értük.

Illő, hogy Méltóságodat értesítsem úgy a törökökkel szomszédos és a Dunánál kezdődő moldovai templomok sorsáról, mint a paphiányban szünető katolikusok lelkiállapotáról. Moldovában a Duna partján van egy halban, főképp tokban, melyből a legtöbbet fognak, gazdag város, Galac. Ott van nekünk egy kicsiny fatemplomunk, mely el van látva egyházi ruhákkal, kehellyel és más szükséges dolgokkal. Egy pap részére van elegendő jövedelem. A templomnak van két szőlője, néhány üzlethelysége (koresma), amelyek után él a plébános. A templom papja Del Monte Ker. János misszionárius atya, aki még két más helyen is Bârladban és Vaslu városában teljesít szolgálatot. Mind a két városban van templom, Bârladban egyházi ruhák is vannak, de a templomoknak nincs semmi jövedelmük. Ezen három helyen sok katolikus volt. Ma már szét vannak szóródva s talán csak 20 család, ha maradt.⁷

Következik Hus városa, mely közel van a Prut folyóhoz. Van itt szkizmatikus püspök. A mi templomunk fából van. Ezelőtt kb. a lakosság fele katolikus volt.⁸ Ma pedig alig van három család. Szegényeket a tatárok kirabolták. Papjuk Tatrosból került oda. Előbb lutheránus volt s csak megtérése után szenteltette fel magát. Van kelyhe s vannak egyházi ruhái. A papot a családfelek fizetik. Ezelőtt négy évvel pap nélkül volt.

Hustól Tatárország felé a Nyeszter partján van Csöböröcsin (Csöböröcsök) városa. Régebb a tatároké volt, most a törököké.

⁶ Ghica György;

⁷ Querini püspök 1590–97 között tartott látogatása alkalmával Vasluban 300 családot talált, Bandinus püspök 1646-ban 20 családot, Bârladban 30 és Galacon 12 családot.

⁸ Querini 6, Bandinus 124 családot említ. Ma 1697 katolikust találunk, de ezek már nem magyarok.

Fele, kb. 200 lélek, katolikus.⁹ Templomukban nincs semmi felszerelés és tizenkét esztendeje pap ott nem szolgált. A tatárok gyakori betörése miatt a jelenben nagyon veszélyes a tartózkodás. Több ízben kértek papot, de nem akadt vállalkozó. A csöböröcsökiek közül némelyek négy napig is jöttek, hogy nálam gyónást végezzenek. Én magam is meg akartam őket látogatni, de ők lebeszéltek. Sok tenni való volna az egység érdekében. Némelyek gyermekeiket szikizmatikus pappal kereszteltették meg, mások tudatlanságból keresztetlenül maradtak. Most két esztendeje Del Monte Ker. János ettől két napi járőföldre lévő Husban volt s ő meglátogathatta volna, mert a csöböröcsökiek még meszszebb is elmennek.

A főváros Jászvásár (Jasi), ahol templomunkat újrépítették. A templomnak volt egyházi ruhája és ezüst készlete, de a törökök idejében elveszett s most csak ruhái vannak. Jövedelmei megsemmisültek. Három évig volt pap nélkül. Bákóból mentem oda, míg pap jelentkezett. Az ősztől kezdve Barriona Miklós misszió nárius atya teljesít szolgálatot évi 20 lei fizetésért. Még egy napig sem élhetne ott, ha a titkár urak naponként nem segítenék, akik telve vannak lelkesedéssel, hogy az Isten dicsősége és a katolikus vallás felvirágozzék. Ők havonként a misszionárius atyának bizonyos összeget fizetnek, aki szorgalmasan tanulja a nyelvet s már beszél, gyóntat és minden teendőt végez. Egyedül maradt, mert azok a misszionáriusok, akik Lengyelországban vannak és egy ideig inségben kellene élniök, nem akarják hogy róluk más gondoskodjék. A jezsuiták, akik öt esztendeig nem voltak ott, már visszatértek Jászvásárba, amint Méltóságodnak is tudomása van róla. Barcsak ott maradhatnának ebben a nehéz időben! A városban és külső részeiben kb. ezer katolikus van.¹⁰

Kotnár városa minden részről szőlőskertekkel van körülvéve. Három katolikus temploma kőből épült. A nagyobbikat még Margit fejedelemasszony építette, a nép boltozattal és tetővel látta el, mert a Margit fejedelemasszony által épített templomok mind bolthajtás nélküliek, valamennyire kivéve a nagy oltárt. A másik két templomocskát a nép építette. A templomok jövedelmei a szőlőből vannak, melyeket a hívők kezelnek s ezért a papnak évi bérbe 600 leit fizetnek. Ez a templom, mely az én parókiámhoz tartozott, minden felszereléssel el van látva. Vannak ezüst kelyhei és keresztjei. Wolf Péter utódom halála után Bákóból irtam Rossi Antal atyának, aki akkor a dunaparti Silistriában tartózkodott s néhány raguzai kereskedő lelkigondozását

⁹ Zöld Péter csíki pap a XVIII. sz. harmadik negyedében 7139 gyóntatást végzett és 2512 keresztelést tartott. (Erd. Irod. Szemle, 1926, 146. l.). Ez sehogy sem áll arányban Berkus adataival. A későbbi események azt igazolják, hogy Zöld itt egy kissé nagyított. Már csak azért is mivel 10 nap alatt közben tanítással lehetetlenség 7139 gyóntatást, 2512 keresztelést elvégezni.

¹⁰ Querini idejében 435 katolikusnak az erdélyi származású János volt papja.

végezte el. A nyelvet ismerve fáradhatatlan a gyermekek tanításában, ezt biztosan tudom, mert láttam és sokszor találkoztam vele. Nem messze azon a vidéken Amagei városkában Wolf titkár úrnak van egy fakápolnája, melynek papja itt is lelkészkedik. A városban és környékén lehet 100, vagy még több hívője is. Régebb, míg a pestisben el nem pusztultak, még több volt.¹¹

Kotnártól egy postára van Hârlau városka, mely a fejedelmek tartózkodási helye. Kőből épült temploma boltozat nélküli. Itt valamikor a lakosság egyharmada katolikus volt, ma egy sincs.¹²

Hasonlóképpen Szucsava városa is fejedelmek tartózkodási helye volt, ahol a szizmatikus érsek palotáját a törökök lerombolták. A mi templomunkat a lengyelek építették kőből. A kisebbik templomunkat, mely a fejedelmi udvar közelében van, már vagy harminc esztendeje elvették. A templom jövedelmét a kotnári hívek által gondozott szőlő jövedelme alkotja. Csak egyházi ruhája, kelyhe és keresztje van. Papja már négy éve nincs s amikor van, akkor a kotnáriak fizetik. Két katolikus családon kívül a többiek vagy elköltöztek, vagy szizmára tértek. Ezelőtt hét esztendővel P. Vitus Pilutius volt itt, aki húsz esztendőt töltött Moldovában.

Baja városa a Moldova partján egy nagy síkságon terül el. Két temploma van: a nagyobbik szebb és kőből épült, a kisebbik csak imaház. A nagyobbikat Margit fejedelemasszony építtette, kinek földi maradványai a templom keresztelőkútja alatt pihennek. Bajában Vitus atya eltávozása után nem volt pap. Rossi Antal néhányszor meglátogatja. Különben, aki itt tartózkodik az paphiány miatt Szucsavát és Németvásárt is látogatja, ahol sokan voltak, de a pestisben sokan elpusztultak s így alig maradtak 50–60-an. A templom szőlőjét világiak gondozták s jövedelme a templomé maradt. Most teljesen elparlagiasodva műveletlenül hevernek.

Vitus atya sokáig tartózkodott Bajában s a szőlő jövedelméből megélt, de később mivel a szőlő nem minden esztendőben egyformán termett, pénze nem volt s nem folytathatta a szőlőművelést, tovább nem maradhatott. A farvasiak (?) Vitus atyától kölcsönpénzt vettek fel s mivel Vitus atya úgy a tőkét, mint a kamatot néhány esztendő múlva visszavette, a gondozást ők sem folytathatták s így a templom jövedelem nélkül maradt. A templomnak nem hiányzott a szükséges felszerelése: volt két kelyhe, két ezüst keresztje, egy nagy, egy kicsi, egy nagy értékű szentségtartója. A nagy kehely ép úgy, mint a szentségtartó régiveretű szép munka. A szentségmutatót a fejedelem tisztjei most kilenc éve, lefoglalták zálog gyanánt a szőlők árában s hogy el ne vesszen a saját pénzemen váltottam vissza, fizetvén érte 19 tallért

¹¹ Querini 1083 lélekről emlékezik meg. Dániel papjuk erdélyi származású. Bandinus sem a kotnári, sem a husi katolikusok számáról nem emlékezik meg.

¹² Querininél 30 család 153 lélekkel, Bandinusnál 7 család 25 l.

és minden ellenszolgáltatás nélkül visszaadtam a templomnak. Neampziu (Németvásár) városa és erős vára a hegyek között egy csúcson épült. Nem oly régen a törökök pusztították el. Katholikus temploma fából épült. Papja soha sem volt, legalább is visszamenőleg harminc esztendeig senki sem emlékszik. A templom részére volt valami szőlőskert s ez után bizonyos jövedelme, most azonban a hely is pusztá. Templomi felszerelése van s aki Bajában szolgál az szolgál itt is. Három, négy katolikus háznál nincs több, bár azelőtt nagy és tekintélyes volt a katolikusok száma.

Román városa is a Moldova partján fekszik, mely folyó a városon innen a Szeretbe ömlik. Szekizmatikus püspöki székhely. Itt sem maradt két katolikus háznál több, bár azelőtt nagy jelentőségű hely volt.¹³ A fából épült templom fedele félig omladozóban. Van szőlője, egyházi ruhája, kelyhe, két keresztje, melyekre a kotnáriak viselnek gondot. Az isteni tiszteletet a szabófalvi pap végzi. A papot a kotnáriak fizetik.

A Moldova és Szeret között hat katolikus falu következik, melyek egy síkságon terülnek el. Ezen falvakban két katolikus templom van: a szabófalvi nagy és kőből épült, moldovai Margit fejedelemasszony építtette, a másik Tamásfalván kicsiny, a tamásfalvaiak által építve. Mind a hat faluban a szabófalvi pap végzi az istentiszteletet s mivel nincs más jövedelme, a papot családonként adózva fizetik, amely tetemes összeget jelent. Amikor papjuk van a tamásfalvi kapornában minden pénteken tart istentiszteletet.¹⁴ A szabófalvi templomnak nincs kelyhe, mikor Kotnáriban szolgáltam néhány egyházi ruhát is én adtam neki. Nem régen egyik papja megfödette a templomot, de a fedélzete már lebomlott. Pártfogónőnk halála utánra úgy e templom, mint a jezsuiták részére lelkiüdvéért 200–200 tallért hagyományozott s én felhasználtam azt a 200 tallért és a szabófalvi templomot befödöttem Ilés vajda idejében, most kilenc éve. A jobbágyi terhek miatt és nagy adózás elől egy pap elmenekült, a másik megmaradt. A falunak két ezernél több hívője van.¹⁵ Kb. öt esztendeig nem volt papja, amíg helynökösködtem, bárha Bákótól egy napi járóföldre is van, alkalomadtán, ha szükség volt, mindig rendelkezésükre állottam.

Bákó a sebesen folydogáló Beszterce partján egy terjedelmes síkságon terül el. Katholikus püspöki székhely. Az összeomlott templomon kívül van még egy a nép által építeni kezdett, de be

¹³ Querini 25 magyar és szász, Bandinus pedig 7 családot említ.

¹⁴ Szabófalva és Tamásfalva között kb. 5 kilométer a távolság. Nagy kár, hogy Berkus nem emlékszik meg névszerint is az említett hat faluról, mert ma már több katolikus falu van egymás szomszédságában. Tamásfalva, Dumafalva (Adjudeni) Rekettyés a Szeret partján. Szabófalva, Gherăesti, Pildesti, Tetcani, Jugani, Brătești, Hălăucești majdnem egy vonalban a Szeret és Moldova között elterülő magaslaton.

¹⁵ Querini idejében 1300, Bandinusnál csak 300.

nem fejezett fatemploma. Bákóban a lakosság fele katolikus volt.¹⁶ A városban és környékén több van két ezer léleknél.¹⁷ A város és a falu népe a nagy adók miatt elmenekült s most alig maradt kétszáz lélek, kik remélik, hogy a békekötés után a többiek is visszatérnek, mert a vidék nagyon termékeny és gazdag. Bákóban és környékén a tanítás elhanyagolása miatt az emberek műveletlenek, durvák és engedetlenek. Moldovában kétféle nemzetiségű katolikus van: magyarok és Frigyes császár idejében beköltözött szászok. A szászok Szucsavában, Németszásron, Bajában és Románban lank. A magyarok az ország többi helyein. A szászok jobbindulatúak, mint a magyarok. Azok az emberek nem is oly régen lutheránusok voltak, papjaik nősültek, de a nagy birtokos lengyel katolikusok papokat hoztak be és őket megtérítették. A falvakból majdnem mindenünnen a lakosság a fejedelem és a jövevények által kivetett nagy adók miatt az erdőkbe rejtőzködött. Nagyon szegények. Szegénységük oka a háború, mert ez az ország a népek országútja. Kirabolták a lengyelek, feldúlták a tatárok s természetes, hogy az adók és más terhek megötszöröződtek s a nép ma sokkal többet szenved, mint régen. A paphiány nagy, mert akik hivatást éreznek, nincs ki felszentelje őket és amíg béke nem lesz minden segítség nélkül állanak. A papoknak inkább felebarátjaikkal szemben kellene buzgóbbaknak lenniök, mint a saját érdekeiket tekinteniök; főképpen itt ennek az annyira magárahagyott népnek megmentésében. Éppen az adók nyomasztó terhe és a tanítás elhanyagolása miatt kellene a papoknak több ízben felkeresniük híveiket nemcsak saját házaikban, hanem az erdőkben és barlangokban is. Főtisztelendő Méltóságodnak szerény, alázatos, lekötelezett és esdeklő szolgálja Berkus Keresztelő János, moldovai helynök, a hitterjesztési kongregáció papnevelőjének növendéke és misszionárius. Méltóságos Cerri Orbán titkár urnák.”

Eddig szól a levél, melyből láthatjuk, hogy Berkus jelentése nem oly terjedelmes, mint Bandinus Márk följegyzései, de egyes adatait összehasonlítva úgy a Querini, mint Bandinus adataival, nem lesz nehéz fogalmat alkotni a moldovai magyarok sanyarú helyzetéről és lassú pusztulásának okairól. Ha Erdély elegendő számban küldhetett volna magyar papot Moldovába, akkor az erdélyiek nem veszítik el moldovai testvéreiket sem vallásilag, sem fajilag. De az erdélyi katolicizmus is épen ebben az időben élte legnehezebb napjait s a paphiány itt is ép oly égető volt, mint a hegyeken túl. Így a csíksomlyói ferencrendiek csak nagy időközökben küldhették be egy-egy rendtársukat, aki nagy nehézségek között végigjárta a katolikusok által lakott területeket.

Berkus adatszerűen közli, hogy milyen egyházi felszerelést

¹⁶ Bandinus 115 családot talált.

¹⁷ Querini 1692 lelket említ. Ma katolikusok száma ugyanott: 3012.

talált. A mai egyházi állapotokból visszakövetkeztetve, mindaz amit élénk tár, nagyon szegényesnek mondható.

Mivel Moldova az örökös háborúk színtere volt, még ez a gyarló egyházi felszerelés sem maradhatott ott, valaki a török- orosz háborúk idejében (1711–1712) összeszedte és a csíksomlyói kolostorba szállította, melyet ott 1725-ig őriztek. Ezen időre esik az erdélyi rendtartomány fellendülése. 1706, 1712-ben a rendi káptalanok foglalkoznak a moldovai misszióval, de úgy látszik külső és belső akadályai voltak a moldovai térhódításnak s azért 1725-ben Schirmer Antal tartományi-őr a Szentszéktől engedélyt eszközölt ki, hogy ideiglenes használatra a rendtartomány egyes házai között a moldovai egyházi felszereléseket kioszthassa. Ekkor még élt a remény bennük, hogyha a politikai állapotok jobbra fordulnak és a rendtagok életét sem fenyegeti annyi veszély, visszamehetnek. Az erdélyi ferencrendi rendtartomány kialakulása közben a lengyelországi és olaszországi minoriták (konventuálisok) moldovai missziója annyira megerősödött, hogy a moldovai missziófőnök követői 1742-ben megjelennek a csíksomlyói kolostorban s átveszik a kölcsönvett egyházi felszerelést. Ez volt az utolsó kapocs, mely ha el nem pattan talán jobb sors virradt volna a szegény moldovai magyarságra.

Dr. Boros Fortunát O. F. M.

KRITIKAI SZEMLE

Erdélyi regények

""-Befejező"közlemény"-

7. Tabéry Géza: Szarvasbika

A *Szarvasbika* történeti regény.

A régi Poétika valóságos fétise volt az e névvel illetett műfaj, melyet valami felsőbbbrangunak tartottak, melyhez csak áhítatos lélekkel, leoldott sarukkal volt szabad közeledni. Még ma is megvan e felfogásnak nyoma, pedig hogy mennyire téves, csak – hogy éppen nálunk maradjak, – legyen elég, ha emlékezetbe idézem dr. Borbély István értekezését az EISz legelső számából (1924. jan. 14–22 l.). E munkából kitűnik, hogy minden úgynevezett történeti regényírónak más meg más volt az elmélete és a maga elméletével szemben is más meg más volt a gyakorlata történeti regényei írásában. Amint egyébként ez nem is lehet másként, mivel minden költő, ha valóban művész, csak magát adhatja alkotásaiban.

Ha így van, akkor valóban nincs mit tenni, mint megmaradni azon az egyedül helyes esztétikai állásponton, hogy minden művészi alkotás egy olyan egész, melyet csak magából ítélhetünk meg, mint ahogy élvezéséhez sem veszünk kölcsön semmi más műalkotásból részleteket, vagy benyomásokat. Az egyetlen kérdés tehát az úgynevezett történeti regénynél is ez: valóban művészi alkotás-e?

E kérdésre kell a feleletet keresnünk Tabéry művénél is.

Tabéry, miután megismerte a két Bolyai történetét, izgatta az a rejtély, mely e két nagy szellem sorsa körül borong. Mind a kettő, az apa is, a fiú is, lángeszű tudós szerencsétlen ember. E megismerés mellett többet is látott bennük: az erdélyi sors martirjait, akik beleragadtak Erdély agyagos földjébe, akiknek lángeszét megfojtotta a kicsinyes helyzet, a meg nem értés, a nemtörődömség. Kivételes, nagy egyéniségeknek körvonalai tűntek föl képzelete előtt és olyan sorsok villantak fel előtte, melyek annál inkább föl kavarták érzelmeit, minél inkább érezte a ránk nehezedő körülmények között rokonnak velük a maga sorsát is. Az volt most már a célja, hogy a két férfi végzetét megértesse velünk nem a történetíró fáradalmas munkájával föl kutatott apró részekből, hanem a művész intuíciója erejével meglátott és szintétikus képhez foglalt teljes igazságból.

A két férfi sorsának kulcsát mindenek előtt magukban kereste. Megtalálta geniálitásukban és érzékiségükben. De ez csak fél-igazságot adott; a teljes igazsághoz kellett még a nő, a szerelmes nő, akit Teleki Annában talált meg. Így lett regénye e három ember történetévé és e történet két nagy szellem tragikus sorsává és egy szegény szerelmes lélek boldogtalanságává.

* Sajnálattal kell lemondanunk *Berde Mária Romuald* és *Andriána* c. regényének ismertetéséről, mivel mind ez ideig itt nem juthattam hozzá, holott már karácsonyra megjelent.

Ez mindenesetre művészi meglátás s ha a költő elfogadhatóvá tudja tenni, vagyis igazságáról meg tud győzni, elérte célját.

Bolyai Farkas régóta szereti Teleki Annát. Mikor az a kilátás kecsegtette, hogy Göttingában tanári széket kap, magával akarta vinni. Nem lett tanár, – Anna pedig férjhez ment báró Kemény Simonhoz, kivel Farkas egykor együtt járt a külföldön és aki jóbarátja, pártfogója maradt idehaza is. Annának is része volt benne, hogy mikor Bolyai neje és fia betegek voltak, Simon kölcsönrel segített rajta.

Ez a kölcsön állott a két szerető szív között. A többi akadályt nem vették semmibe. Szerelmük nem a közönséges lelkek lemondani tudó szerelme volt: mindkettőjükben volt valami, ami kiemelte őket a mindennapi halandók közül: Farkasban nagy ész, mely megfeszített értelmi munkára sarkalta, Annában beteges rajongás, mely közel járt a hisztériához. Zsibbatag vágyakozás melegítette, „hit virágozott benne a professzor iránt – mondja róla az író. – Ajtatos meggyőződéssel csüggött azon, hogy Farkas emberfölöttibb férfi minden ismerésénél” (14 l.). Azt hallja, hogy a professzor üti-veri a feleségét. Ez csak pletyka, de ő ebből támasztja e beteges szenvedélyére jellemző kérdést: miért kell az elhatalmasodott szenvedélynek egy együgyű asszonyon kitombolnia magát, „aki pusztán keserűségét érzi a nagy elviharzásoknak” (14 l.) Még világosabban kiütözik belőle a betegség, mikor elemezni próbálja, hogy miért szereti Farkast. Rájön, hogy „azt a felsőbb rendű intellektust, izgató kegyetlenséget, érdekesítő romantikát” szereti benne, mely ellenállhatatlanul hatott a mult század első negyedének asszonyaira, akik Prevost és Byront olvasták (54, 56 l.). A kolozsvári bál után a vécsi tétlenség még fokozta baját. Lefojtott vérmérséklete szórakozásaiban karpótolta magát, „a könyvben, fürdésben, lovaglásban egyet keresett, a jó vétkezést. Lámpagyújtás előtt, téli szürkületben szemlehunyva hányszor érzekelte kitapintható elevenséggel az álmodott tilost!” (58 l.). Farkas szerelmét meg tudja fékezni. Nem neje tartja vissza, aki nagy beteg és nem sokára meg is hal; nem is Kemény Simon, aki hűséges és figyelmes férje Annának, hanem csak a kölcsön adott pénz. Ez szemükben némi árnyékot vet jellemére, – de ezzel a költő nem törődik. Pedig, hogy Bolyai jelleme mégsem annyira fogyatékos, mutatja a báli jelenet. Anna, aki szánkülott leánynak van öltözve, a forró éjszaka mámorában csókot vált vele; de midőn Farkas ráismer, megbánja tettét. Mikor pedig az üldözői elől menekülő Anna, neki adja azt a csókot, melyért váltásdíjat kötött ki gavallérjaitól és arra biztatja, szedjen ki tőlük minél több pénzt, hogy együtt szökhessenek Göttingába, – Farkas az épülő állandó színház javára fizeteti meg az urakat. Pedig kétségtelen, hogy Annával van tele a lelke. „Ő az élet sebes érverése; én rángatózó meztelen ideg. Találkozunk-e és hol és mikor!” – ez töprengésének állandó tárgya (31 l.) Hogy méltó legyen Annához, egyik ösztökeje tudós kutatásában. Majd mikor ebbeli sikere késik és fél, hogy nem is tudják eléggé méltányolni, könyveiből és jobban felfoghatóbb babérra vágyik: drámákat ír.

A két szerelmes tehát, a szürke, finom lelkű, de esetlen professzor és a főrangú hölgy, Erdély legszebb menyecskeje, nem tudták és igazában nem is akarták megtalálni, kiküzdeni és kiszervezni a boldogság útját. Két párhuzamos még a végtelenségben sem találkozhatik egymással. De egy harmadik vonal merészen keresztül vághat a párhuzamosok egyikén és akkor ez többé nem bánja, ha nem találkozik soha a másikkal.

Egy új kölcsön, mely arra való, hogy János Bécsbe mehessen a katonai mérnöki akadémiába, kihívásszámba megy Anna szemében; azt hiszi, hogy ennek elfogadásával Farkas csak újabb

korlátot akart állítani közéjük. Sértve érzi szerelmét s bosszúra gondol. Csak a bosszúra és semmi másra. Azt gondolja, hogy a bécsi útjára magával vitt asztali mással való játékát a szinten vele utazó fiú leveléből megtudja majd az apa és ez elég lesz, hogy meggyötrődjön tetteért.

A dolog azonban más fordulatot vesz. Az inas brutális támadását János visszaveri, de a küzdelemben oly szerencsétlenül üti meg a fejét, hogy agyrázkódást kap. Betegen érkezik vele Anna Váradra és már szereti és ily állapotban férfitá avatja a fiút.

Ez a cselekedete meglep. Beteges, de mégis elvont szellemi szerelme Farkas iránt, melynek testiségét magában és titokban élte ki anélkül, hogy árnyékot vetett volna rá és amelyet beteges szenvedélye fűtött, – egyszerre mint bűnös szerelem jelenik meg előttünk: bűn a férjjel és bűn a rajongóval szemben.

A költő is érezte ezt, hogy ezzel Anna nagy fordulathoz jutott, mindent el is követ, hogy elfogadhatóvá tegye.

Anna Váradon találkozik Kántornéval, a híres színésznővel, aki tanuló társa volt. A nagyon rossz oldaláról bemutatott volt leánypajtás ostoba szavaival elhiteti vele, hogy az öntudatlan állapotban lázasan fekvő fiút, kit egy könnyelmű orvos is a halálnak szánt, csak úgy mentheti meg, ha magaévá teszi. Anna hisz neki. Hogy megkímélje az apát fia elvesztésének csapásától, hogy megmentse azt, aki miatta jutott a halál szélére, – még megérteti, velünk cselekedtet. De erre szinte magától adódik egy egyetlen művészi megoldás: kiengesztelni a bűnt Anna tragikus bűnhődésével. Azonban Tabéry nem ezt választja. Elmondja, hogy már az úton keresztül cikázott Annán: „érdemes-e annyira törni magát az apa után, holott fiatalabbnak, egészségesebb embérnek, úgy lehet, szárnyalóbb szellemnek ott van a fia.” (77 l.) Elárulja azt is, hogy Annán valóságos hisztériás elragadtatás lesz úrrá. Még 23 év múlva is így tesz erről vallomást: gyűlöletből és hálából visszaélt önkívületével, de szerelemből és kétségbeesésből is és kíváncsiságból is, úgy érezte, hogy a halál hidegségével ölelkezik (214 l.). De már nyomban a tett után is így ömledezett: „Apád szemében a te tüzed gyújtott szerelmet árva életembe. Apád ajkán a te csókjaidat szomjaztam olthatatlanul” (86 l.). Az egészségesen fölébredt Jánostól várta a folytatást, de ez semmire sem emlékezett. Mégsem, vonhatta ki magát Anna szépségének hatása alól, s mire Bécsbe érnek, már szerelmes belé. Még egyszer találkoznak ott; de Anna hiába biztatja a félénk fiút nyílt szavaival: ilyen embert szeret. „Fiatalt, erőst, merészet, de akinek szelleme magasan szárnyal az erény fölött.” Ez – egyébként mindazzal, amit eddig Annáról az írótól tudunk, teljesen ellenkező kijelentés ellenére is azonban az történik, hogy János megmutatja neki apja levelét, melyből megtudja, miféle hazugsággal vették rá az öreg Bolyait, hogy újra kölcsönt fogadjon el férjétől. Ez egyszerre kijózanítja Jánusból. Másnap haza utazik Farkashoz. Erzi, hogy ennek felvilágosítással tartozik. Elkésik vele, bár Farkas még mindig annyira szereti, hogy mikor vetélytársával dicsekszik előtte, azt kész megölni; de a multat vissza nem hozhatják mégsem. Kemény Simon végrendelete még távolabbra taszítja egymástól a két régi szerelmezt.

Lehet, hogy Tabéry azt szánta Anna bűnhődésül, hogy szeresse az apát is, a fiút is és mindkettőtől elszakítva éljen. De akkor miért írja ezt Annáról: „benne a képzelet örömei mindig felülmúlták a merőben testi jólesést, megállt a fogadóbeli tavaszi misztériumnál. Körülövezte s egy mindörökké ismételtelhetlen mámor bűbájába zománcozta egyetlen szeretkezésüket.” (89 l.) A mámor bűbáját aligha fogadhatjuk el bűnhődésnek.

A váradi jelenettel nagyot vétett Tabéry a művészi igazság ellen. A történettudósok is kimutatták rögtön, hogy a történeti

igazság ellen is vétett. Jogosan tették, de fontosabb a művészi szempont, mivel rontott vele műve valószínűségén s hogy ez nem vált műve végzetes hibájává, csak annak köszönheti, hogy Anna jó időre háttérbe vonul, érdeklődésünk homlokterébe János lép és ennek izgalmas története fel tudja ébreszteni ismét figyelmünket.

János az első az akadémiában. Aztán Temesvárra, majd Aradra kerül, ahol megcsinálja fölfedezését, az asztrálgeometriát. Az óriási szellemi munka után nagy visszaesés állt be lelkében; valami megérthetlenség nehezedett rá, se neki lendülni nem tudott többé, se kielégítést találni az érzéki tobzódásban. Így élt Lembergben és így került haza nyugalomba helyezve 23 év után Vásárhelyre. Úgy indult el egykor hazulról, hogy dicsőséget és boldogságot vív ki magának. Megvolt benne minden, hogy így legyen. És nem lett része egyikben sem. Apjának hiúsága megakadályozta, hogy műve idejében megjelenjen és vitathatatlaná tegye fölfedezésének elsőségét. Az a férfi öröm pedig, melyet vallomása szerint (210 l.) egyetlen egyszer érzett életében, nem bokrosodott boldogsággá akkor sem, mikor annyi év múltán szemben ült ismét Annával és nem kérdezte egyikük sem, miért találkoznak most és miért beszélnek szomorúságukról kitergetve egymásnak szívüket?

Végzetük betelt mindhármuknak, – történetük végére pontot tett az élet.

Mi a végzetük? Mindegyikükben két ember van, s egyik a másik miatt nem tud boldog lenni, nem tud sikert elérni. Az egyik ember az érzéki. Farkasban a hódolat és a becsület mérséklik letompítja, korlátok között tartja érzelmét – de ég benne, emészti, sarkalja, féltékenyen fellobog fiával szemben a párbajban. Jánosban betegségé válik az érzelem. Lázbetegen lesz férfivá; nem is tud odaadó, gyöngéd lenni; az érzéki gyönyörűség égeti és tudós ambíciójában való szörnyű csalódása után csak ez marad meg benne. Anna szereti az apát is, a fiút is. Amazt állandó, csendes, de őszinte lángolással: emezt babonás ostobaságból fölgyulladt vérenek beteges erejével. Igazában mégsem lett egyiküké sem és így zúzta szét végzetük a bennük levő másik embert: a tudóst, a tanárt, a katonát, a feleséget, a jötevőt, a szenvedőt.

Nem közönséges feladat hárult Tabéryre, hogy ezt így elfogadhatóvá tegye művében; de elfogadhatóvá tudta tenni, ha egy kis félreccszás után is. Míg így a belső, lelki valószínűséget adta meg művének, kétségtelenül fokozta ezt a külső világ megrajzolásának hűségével is. Mindenütt éreztetni tudja, hogy mult idők szelleme, lelke él körülöttünk és bár sokfelé elvezet bennünket és sok féle alakot vezet elénk, a történeti személyek is olyanok, aminőknek a történelemből ismerjük őket. Csak Anna alakja nem az, aki a történet Kemény Simonnéja volt. Való igaz, – de Tabéry regényt írt és nem történetet. Anna megrajzolása bántja kegyelűtünket, de kielégíti művészi kíváncsiságainkat. Ha ezek ellen vétett volna Tabéry, pedig milyen alkalma lett volna, ha Annából egy modern hisztérikát alakít, – nem volna mentségünk számára. Ami művészi hibát elkövetett Anna rajzában, arra fentebb rámutattam.

Kerek meséjét mozgalmassá tudta tenni Tabéry. Jól és gyorsan szötte szálaít, sehol sincs benne kilengés, felesleges kiterés. Alig van valahol egy kis megállás azért, hogy néhány szóval kibontogassa a lélek redőit. Ennyi minden analízálása. Kár, hogy nem fártott ily dicséretes mértéket abban is, hogy nem engedett volna akkora teret alakjai sorsában az érzékiségnek, vagy legalább szabadszájúságát megérkelte volna itt-ott.

Előadásán nemcsak az látszik meg, hogy idegesen kapkodott az új után, néhány erőltetett szava, pongyola mondat szerkezete

mellett ennek eredménye pl. az ilyen: „Titokrepezstő golyószemei odalótték, hangosan pörölyöző szíve odakovácsolta, örvénylő füle odafacsarta lábújjhegyes kíváncsiságát az átkozott ajtó félfájához” (29 l.), – hanem valami rokokódíszekkel telített, komikusan, sőt groteszkül ható erőlködés is. Ime: „Magas gallérja elbizva fülelt arcbakanyarított barkója fölött s dohányszínű kürtökalapja a szolgálatkészség tágivelésü paraboláját írta bűvös mozdulatlan a báróné elé” (19 l.). Vagy e leírása: „Másodszor öltözött az este, amikor János az Oszlinszky-park kapujához ért. A kimult nap barna szoknyáját kék selyem uszályra cserélték az alkony lágy kezű komornái s halottjuk fölé örökfényességnek kigyújtották az első csillagot” (167 l.).

Hogy nem veszi észre az író, hogy az ilyenekbe belepusztul az előadás tisztasága, ereje, bája, – sőt értelme is.

8. Kós Károly: Varju-nemzetség

Kós Károly szinte hozzá szoktatott, hogy írói alkotásait meg-
lepetés számba vegyük. Ha nem a tárgyával, akkor műve techni-
kai kiállításával ejtett rendesen bámulatba. De legnagyobb meg-
lepetést mégis a *Varju-nemzetség*-gel okozta: a mindig lázasan
siető, soha meg nem nyugvó, ezer dologtól érdekelt írótól nem
vártunk akkora elmélyedést, akkora átfogó nyugalmat, akkora
odaadást, mint amekkorával e krónikáját megteremtette.

A Varju-nemzetség törzsökös kalotaszegi nemzetség. Valkó
községben volt birtokos, de övék volt a Pojána egészen a Talharu
oldalával. Hanem az volt a mellék nevük: a bolond Varjuk. Soha
sem jártak egy úton a többi emberrel, a járt úton; mindig valami
többet, nagyobbat, jobbat kerestek, mint amit a rendes élet adott.
Ezek a bolond Varjuk a Kós Károly hősei. Szeréncsés ihlet szü-
leménye e gondolat, annak a nagy igazságnak kifejezése, hogy az
élet mindennapi igáját húzó emberek nem értik meg és így mint-
egy kiközösítik maguk közül azokat, akik kiemelkednek közülök
és a maguk módján akarják megélni életüket. E megélés a beteg-
ség, a bűn örvényein, az egyéni boldogság csábításain kívül a köz-
nek való használás legnemesebb és legmagasabb törekvései közt
történhetik. A Varjuk közt is volt, aki aranyat akart csinálni,
volt aki örökös lakodalom közt élte le életét. Kós Károly neme-
sebb és realisabb tartalmu életet élet le azokkal a bolond Varjuk-
kal, akikről művében beszél: Varju János, meg a fia, Gábor, meg
ennek ifjabbik fia, a Jankó, a Bethlenekhez való hűséges ragasz-
kodásban találják meg életük tartalmát. Bolondos voltak ez a hű-
ség, mely szembe állítja őket a két Rákóczi fejedelemmel, szembe
az egész Kalotaszeggel; ez üzi ki őket a Pojánára, ez áll útjában
egyéni boldogságuknak is. De ez a hűség egyszersmind a függet-
len Erdélyért való küzdelem is, a régi, hagyományos politika
megtettesítése: a törökkel való barátkozással eltávolítani a kis
hazától a török dulások, sarcok veszedelmét és ellenállni a német
törekvéseknek.

Igy kapcsolódik be a bolond Varjuk története, Erdély történe-
tébe. Bethlen Gábor halálával kezdődik a történet és folyik egé-
szen 1658-ig, amikor már Barcsay Akos uram volt a fejedelem. A
Varjuk három nemzedéke éli át ezt az időt. A legtöbbet Varju Já-
nos él át, ő az voltaképpen, aki eszével s erős akaratával tűr, dol-
gozik és cselekszik a Bethlenek érdekében és akit öreg Rákóczi
György fejedelem olyan ellenfélnek tart, akire vadászni maga
száll ki Gyaluból a pojánai havasokra. Egész ember – tökélete-
sen megrajzolva. Mellette áll fia, Gáspár, méltó apjához. Ifjú
Bethlen István úrhoz szegődött, s már odavitte magával Basa Ta-

más unokájának, Kis Annának, képét. De mire visszakért, a gyulai vár egy ifjú hadnagya, Maksai, legyeskedett a leány körül; ő félre állt és azután úgy bonyolódta a dolgok, hogy Kis Anna a hadnagyé lett, pedig az is, Gáspár is igaz érzéssel voltak egymás iránt. Aztán Gáspár is megnősült, de első szerelmük meghiusultának boruja állandóan ott ült boldogságuk felett.

Gáspárnak, aki Maksai kezétől esett el a havasi harcban, két fia volt, kik közül a kisebbik, Jankó, képviseli a harmadik nemzedéket. Ő éli át nagyapjával együtt II. Rákóczi György uralkodásának zavaros idejét egészen a nagy tatárulásig, melytől Kalotaszeg jó részét a Varjúk mentik meg; ő az, aki megfalta a boldogságot Maksai leányával, Katkóval, így ők azok, akiknek életében kiegyenlítődik az apák küzdelme.

Nem érdektelen történet a Varjúké sem. Mégsem ők az igazi hősei a műnek. Az igazi hős Erdélyország. Bethlen Gábor meghal. Nagyszerű képet kapunk az országos nyugtalankodásról, bizonytalanságról, melynek jellemző voltát fokozza az író ideges, szaggatott írásmódja is. I. Rákóczi György lesz a fejedelem, de trónját nem érzi szilárdnak. A Bethleneknek nagy pártja van kivált a nyugati részekben, Kalotaszegen, Váradon, Szatmárban, s övék Ecsed vára és a Zolyomi-harács. Rákóczi szabadulni akar ellenfeleitől és rátenni a kezét a töméntelen kincsre, melyet Zolyomi Dávid Gyaluban halmozott föl. Így keletkezik küzdelem közte és Varju János között. Országosakká lesznek a küzdelmek II. Rákóczi György alatt. A lengyelországi kudarc, a számonkérő szamosújvári gyűlés, a tatárok betörése, Rákóczi harcai sorra felujulnak előttünk: Erdély tragikus vergődése, nagy szenvedései.

Mindezeket a költő nem szétfolyóan, nem esetleges kitérésekkel szövi művébe, hanem művészi koncentrációval Kalotaszeg köré, mint szerves, szorosan összefüggő részeket. De mégis észre vehetjük, hogy sokat küzd a négy könyvre tagolt, rendkívül gazdag, mozgalmas és sok felé elszálazó mesének összefogásával. Az első könyv vége felé szakadozott is a mese annyira, hogy nehezen lehet követni, máshelyt is van ingadozás. Mégis Kós Károly művészek bizonyul az elrendezésben és a mese vezetésében. Talán azért, mivel megszokta a világosan áttekinthető szerkezeteket, vagy inkább azért, mivel el tud mélyedni tárgyában és szeretettel foglalkozni vele.

Alakjainak beállításával, a cselekmény helyének reális szemléleten alapuló rajzával, a múlt idők apró és nagy dolgokban megnyilvánuló szellemének hűséges visszaidézésével ügyesen adja meg művének valóságosságát. És gyönyörködésünkön nem ront előadásával sem. Kevés irónknál érezzük oly őszintén, hogy szívéből ír, szeretettel tárgya, alakjai iránt, a színhely. Kalotaszeg iránt melynek minden ösvényét ismeri, minden fűszálát becsüli. Talán magasra lendülő, nagy gondolatokat görgető sorai nincsenek; de tud színes, kedves, megható, költői lenni. A havasokról, a hegyre vágásról alig írt még valaki szébben. Es Budai Erzsike lakodalmán a sípos hatásáról! – Nyelve kifejező, fordulatos és olyan kedvesek benne az itt-ott feltűnedező erdélyiességek, melyek olyan természetesekek, mint a hegyoldalban a gyenge lilaszínű őszi kökörtin.

Ha Kós Károlynak ideje volna, hogy csak egy dologgal foglalkozzék, abban igazi babért tudna aratni. Ha mindjárt az írás volna is az az egy dolog.

9. Makkay Sándor: Ordógszekér

A művész teremt.

Mit teremtett Makkay? Adva volt Báthory Anna, néhány gyér történeti adat mindössze; de mégis annyi, hogy képzeletét meg-

ihlette és a vele foglalkozásra készítette. Kiérezte annyi adatból is egy asszony lelkét, „aki nem korának gyermeke s akire nézve éppen ezért a kor, amelyben élt útvesztővé és végzetté lett.” Így vallja maga az író művéhez írt előszavában és én hiszem, hogy ez volt Annáról az első gondolata. Ha művész, akkor e gondolat-
hez, e képzelete nyújtotta első ismeretéhez, kereste volna a kifejezést. E keresés az első lépés a teremtés felé. Az előszóból úgy látszik, kereste is hiszen azt írja, hogy műve „egyetlen emberi lélek tragédiáját kívánja fölmutatni.” Hatalmas törekvés, kifejezése igazi művésznak való feladat. A történet gyér adataiból ime, művészi intuícióval valóban művészi mag támadt Makkay lelkében.

De azután mi történt? Történeti tanulmányokhoz fogott, elmélyítette tudását, pontos részlettanulmányokat gyűjtött össze, sőt többet tett: az adatok hiányait igyekezett kitölteni, a legkisebb és legmagánosabb adatot is igyekezett kapcsolatba hozni a többivel, ami adatot nem talált, azt „megálmodta”.

A szorgalmas tanulás és kutatás elhalványította képzeletét, az intuíció teremtő munkáját kiszorította az értelem pepecselő munkája: a tudós legyőzte Makkayban a művészt. Mire műve megírásához fogott, már nem a korán kívül élő asszony érdekelte, hanem egy teljesen beteg asszony története, aki egészen korában él; már nem egyetlen emberi lélek tragédiáját kívánta feltüntetni, hanem egy szerencsétlen asszonnak a végzet sujtó keze alatt való végső lesúlyedése folyamatát rajzolta meg. A művésznak való feladatot elejtette, hogy elvégezze a tudós feladatát.

René *Lalon Défense de l'homme* (Intelligence et sensualité. Paris. 1926.) c. könyvének egyik értekezésében az ember eszményét vizsgálja a francia lélektani regényben s megállapítja, hogy Descartes Discours de la methode-ja uralkodik még mai is az ember alapvető problémájának fölállításánál. E hatásra a regényben nem a reális embert, hanem az ember-típust rajzolták, aki cselekedeteit és gondolatait előre megállapított terv szerint irányozza. Így lettek a regényhősök az ok és okozat képviselői, geometriai figurák inkább, mint valóban élő emberek. A francia pszichológiai regények költői egy ember-típust állítottak fel maguk elé, de engedték, hogy hősük ez irányban szabadon cselekedjék, mint önálló egyén viselkedjék, csak analízisükkel éreztették meg tipikus voltukat.

Makkayt intellektusa közel viszi a franciákhoz: Anna minden cselekedetét olyan szoros, logikus kapcsolatba fűzi össze, mintha egy matematikai tételt akarna bizonyítani. Kialtóan mutatja ezt éppen az, amit megálmodott Annáról, gyermekkorának rajza, művének első és második része. Pedig ezzel akarta megadni neki azt, amitől éppen ezzel fosztotta meg, a realitást és tette ember-típussá: az anya nélkül, alantas, meg nem értő, sőt rossz környezetben felnövő ember ilyen és csak ilyen lesz. A hibát még fokozza is: a maga megszabta irányba elindított életsorsot kivonja a szabad-akarattól és a „végzet szimbólumává” teszi a lélek misztikus determináltságának, vagy egyszerű, érthető szóval a predestinációnak zordon hatalma alá veti. Pedig nagyobb, vagy mondjuk helyesen, művészi célja volt, mikor Annát életútján elindította: azt akarta, hogy tragikumát mutassa meg. De sajnos, ezt is csak az előszóból tudjuk meg. Anna lelkét nagyinak és rendkívülinek sejtette, ezért írásra a lélek szomorú kibontakozásának valószínű emberi okai izgatták, „benső menetében” igyekezett „szomorúan természetessé” tenni „a tragikus fejleményt.”

Miben látta Makkay Anna tragikumát? Ebben a két dologban: 1. Bethlen Gábor iránt való szerelmében, 2. a testvérszerelmében.

Már ez a kettősség gyanus, látszik, hogy inkább az értelemnek mint a képzeteknek volt benne része.

Az első valóban alkalmas lett volna, hogy Anna sorsa tragikussá váljon. Igaz, hogy késő volt már, mikor Bethlennel találkozott, mert ez már jegyes volt, – a de a költő mégis kifejleszthetett volna ez alából egy nagyszerű és megható küzdelmet, melyben Anna nem lett volna boszorkány és gonosz és hisztérika, hanem ember, aki küzd, vétkezik és bűnhődik és akinek sorsát mély megilletődéssel kísértük volna. De meg sem próbálja a küzdelmet. Az utolsó horgot, melybe kapaszkodva kimenekülhetett volna a végzet karmaiból, ernyedten ereszti ki kezéből azzal, hogy most már ő „nem felelős többé semmiről” (200 l.) – A testvérszerelem akkora erővel, hogy ebből nem lehetett volna még kivételes művészi erővel sem kifejleszteni Anna tragikumát. Egyébként a tények ellene mondanak annak, amit Makkay állít, hogy „romlásának, s késői ébredésre következő megrázó bűnhődésének tragikuma a testvérszerelem tényében kulminál.” Ugyan, ugyan, hiszen bár mindenképpen előkészíti e szerelem kifejlődését, voltaképpen epizodikus jelenség marad ez Anna életében s kétszeri megismétlés után sem következik el az ébredés, sőt a várnagy, meg Horvát, meg a cigányok, tehát a sülyedés legelső foka következik reá. Meg aztán mikor Anna legelőször kérezkedik bátyja ágyába, már szédülten gondolja: El nagyon rendezve! (69 l.)

Anna sorsa tehát nem tragikus, hanem tipikusan pathologikus. Érdekes, mint Krafft-Ebing bármelyik esete, de nem művészi érdekességü, – legalább Makkay nem tudta ilyenné tenni.

Az ily módon alapjában elhibázott mű felépítésében sem igen ismerünk művészi kézre. Igen bő és részletes a gyermekkor rajza egészen addig, amíg Gáborból gyönyörű levente és hozzáértő hadvezér lesz, Annából pedig érett leány főként a csonka ötvös szenyves keze alatt. Az egyszerűen haladó esemény egészen be van szorítva Ecsed várába. Tény, hogy ez így megfelel az író elgondolásának, de bizonyos, hogy nyert volna a mű, ha tágabb horizont nyílt volna meg előttünk.

Bocskay megjelenésével végre kiszélesedik az esemény, mély bepillantást nyerünk a kor történetébe. Drámai élénkség is lüktet már egy-egy jelenetben, – de a főesemény alig mozdul: Anna soká készülődik, szinte megunjuk a sok mondogatást, hogy így boszorkány, hogy úgy a végzet, meg a sok fejtegetést, ismétlést. Gyorsabb tempó kellett volna. Azonfelül meg a cselekmény kiszélesedésével háttérbe szorul a főhős, majdnem passzívvá válik és többet hallunk róla, mint látjuk.

Am ha a földolgoiban nem bizonyul is művésznek az író, tagadhatatlan, hogy a részletekben több helyt megismerszik művészi keze. Bocskay támadásának elbeszélése, Báthory a császár képével szemben, a vadászat leírása és még néhány hely nagyon szép lapjai a könyvnek. Ahogy Bethlen alakját megrajzolja, csak a művészet és kegyelet teheti.

Kétségtelen, hogy a tárgy – ahogyan előttünk van – olyan természetű, hogy lehetetlen volt az írónak kitérnie a kényes részletek elől; de bár az író nem szertelenkedik és lehetően csak a föltétlenül szükségesnél marad, mégsem hallgathatjuk el, hogy a vén alkoholista ötvös bővebben magyaráz, mint kellene és bizony paráznán, ha még úgy emlegeti is az író „művészi objektivitását”, meg hogy Erzsébet és Anna leszboszi szeretkezése teljesen oktalán és felesleges.

Az EISz mult évi 3–4 számában egyébként egy részletes bírálat jelent meg a regényről. Az elmondottak alapján, sajnos, nem érthetek vele mindenben egyet; de azt, amit a mű előadásáról mond (455–456 l.) egészében helyeslem.

10. Gyallay Domokos: Vaskenyéren

Egyetlen erdélyi regény sem keltett oly általános érdeklődést, mint a *Vaskenyéren* és egyetlen regénnyel sem foglalkoztak az esztétikusok oly bőségesen, mint ezzel. Egész kis irodalma van már. Jól esik megállapítanunk, hogy a hozzáértők szinte egyhangú elismeréssel szöveltek a műről és íróját az erdélyi elbeszélő irodalom élére állították.

Természetesen ez még nem azt jelenti, hogy Gyallay a *Vaskenyéren*-ben tökéletes művet alkotott; de azt jelenti, hogy művével eleget tett annak a várakozásnak, melyre eddig való munkásságával mindenkit feljogosított és első nyomosabb lépését tette azon az úton, melyen mind többet és többet várunk tőle.

Történeti följegyzésekből és szóbeszédből is ismeretes történet a torockaiak hosszú pörösködése a Thoroczky-családdal szabadságukért. Ez a történet ihlette meg Gyallayt, aki a történettudós érdeklődésével szedte össze az erre vonatkozó adatokat. De mennél többet ismert meg belőlük, annál inkább háttérbe szorította benne a történettudóst a művész. A torockaiak küzdelme a Thoroczky-család belsejében ügyeivel kapcsolódik, az egész az átalakuló kor képévé szélesül, hogy végre az örök magyar sors hordozójává emelkedjék. Sajátos módon érezteti ezt meg az író. Sok apró képet halmoz össze, melyek közt országos ügyek és mindennapi dolgok váltakoznak. Alig tudunk eligazodni, egyszer ez áll előtérben, máskor más, egyszer ennek a sorsa érdekel, máskor másé. A kicsinyes küzdelmek közé belevillannak a nagy ügyek és mikor azt hisszük, hogy Torockó körül forog az egész világ, az országrendítő nagy dolgok láttatlanul görögnek tovább. S amikor úgy látszik, nincs tovább, – megnyílik előttünk a magyar sors jövődjének perspektívája, a szenvedés, a készülődés után a nagy kitérés, – mely véget ér ugyan, de végre nem jut.

A torockaiak történetének e felfogása igazi művészre vall. Kár, hogy megzavarja a mű végén adott krónikás összefoglalás. De még nagyobb kár volna, ha az író itt megállana és nem találná meg a művészi módját, hogy a magyar sors nagy megpróbáltatásának történetét is megrajzolja. Most bármennyire szívesen olvassuk is a művet, mikor végére jutunk, valahogyan úgy érezzük, mint mikor egy szép ouverture után várjuk az operát; csak az teszi teljessé élvezetünket.

Egyébként Gyallaynak minden jellemző jó tulajdonsága benne van a regényben: mesélő kedve, egyszerűsége, emberábrázoló tudása, a múlt idők lelkét visszatükröző valóságossága, drámai élénkségre törekvése, fel-fel csillanó humora és mindennekfölött a régi nyelvnek és a népnyelvnek drága „ötvözetét” feltüntető előadómódja. De benne van régi hibája is: az epikai részletek kedvéért a regényesnek elhanyagolása, ami némi felületességre is viszi. Ime: Koncz Miklós csodálkozik azon, hogy őt is meghívták Torockószentgyörgyre. „Ugyanaz a háló, amelyből az ősszel sikerült kisiklania ... „A Mátyásné hálója” – gondolja (26 l.). Csak-hogy az író elfelejtette olvasóit is értesíteni erről, s így bizony mi nem tudjuk, miféle hálóra gondol Miklós. De fontosabb, hogy csak úgy váratlanul lep meg azzal is, hogy Miklós szereti Csegey Anikót.

A legnagyobb baj azonban, hogy Tóbis Juditot nem tudja elfogadhatóvá tenni, lelkünkhez közel hozni. Érthetetlenül állunk vele szemben, s bár érezzük sorsának súlyát, áldozatos magasztosságát, nem tudjuk egész szívvel átérezni tragikumát. Epp így nem tudja megéreztetni az író Van Norden tragikus sorsát sem; halálát inkább kibuvónak érezzük egy nem kívánatos sors elől.

Mindez azonban nem von le annyit műve érdeméből, hogy meg ne ismételhethénk egyik tekintélyes bírálója ítéletét: „Könyve ... minden magyar szívet gyönyörködtető gyarapodása az egész magyar irodalomnak.”

Dr. Kiss Ernő.

P. Gulácsy Irén: *Fekete völgyek.* Regény három kötetben (221 + 281 + 236 l). Budapest, 1927. Singer és Wolfner kiadása.

A romániai magyar költészet életfáján Gulácsy Irén kezdettől fogva az életerőtől legduzzadóbb, legteltebb rügyek egyikének mutatkozott. Szívós és lankadatlan munkabírás jellemezte az irodalmi élet mezején. Kifogyhatatlan gyöngédség és szeretet, mely mindent tűr és mindig remél, áradott lelkéből szerettei – családja és faja – életsorsa iránt. Az életet jól ismerő, koncepciókban és gondolatokban gazdag költői erő feszült és feszített minden írásában. Gazdag és a költészet virágait megtermő és tápláló elemek kandikáltak elő novelláiban, rajzaiban, életképeiben, regény és drámai kísérleteiben. Műveit a gyermekdedül naivak őszinte csodálkozásból, a mindent hasznosító bölcs számításból legott körül táborozták. Akik azonban lelkük alkatánál és műveltségüknél fogva az adott irodalmi jelenségeknek az irodalom, a művészet magas és általános szempontjaihoz kapcsolására érzékük van, a duzzadó tehetség, az alkotásra hivatottságot mutató képesség megállapítása mellett figyelmeztették az egyenetlenségekre is. Mert az egészen szép és költői felfogással megírt művek és jelenekek váltakoztak nyers és érzéki képekkel és alakokkal. Félni lehetett és kellett, hogy Gulácsy tehetsége a szertelenségek és különködések költőiséget mimelő hálójába akad s az életerős rügy formátlan virágot, csira nélküli magvakat hoz. Mintahogy az igazi kertész is aggódik, ha a rügy korán vagy szertelenül hasad föl.

Nos, ennek az aggodalomnak immár vége. A *Fekete völgyek*-kel Gulácsy olyan formát mutatott, ahonnan már egyénileg visszaesés nincs és amely forma általános irodalmi szempontból is művészet. A *Fekete völgyek* a legszigorubb kritika mérlegén is súlyos alkotás s irodalmi szempontból határozott nyereség. Szerzőjének dicsőséget, az olvasónak valódi élvezetet jelent.

A terjedelemben is hatalmas regény kora a mohácsi vérszt megelőző két évtized s a rákövetkező néhány év a Gritti Alajos szerepéig. Hősei, a fekete völgyek, a mohácsi sírt megásó s nemzetét s részben önmagukat is sírba döntő magyarok, a Mátyás utáni korszak nemzedéke. Nincs különbség királyok és főurak, nemesek és parasztok, nemzeti pártiak és idegenhez szítók között. Mind valamennyien, pusztulásba rohannak, Mohácsot készítgetik, fekete völgyek. Erzéki gyönyörökben elfonnyadt, petyhüdt királyok, önzésben, pártoskodásban nagyerejű és vitézkedő főemberek, kiknek se bölcsessége se szíve, kalandorok, elnyomott, kihasznált jobbágyság, mely erőre kapva csak pusztít: mind-mind halálfia, fekete völgy. A bűzhödt mocsár felszínén kinyilik egy-egy virág. Mindhiába. Mocsárban nőtt, ma vagy holnap beszennyezi, elpusztítja a mocsár. Új felfogása, eredeti költői lelemény? Nem. A pragmatikus história szomorú megállapítása mindez. Más felfogással nem is lehet írni erről az emberöltőről semmit, se történeteket, se költeményt. Nem is írtak. Mi hát akkor a Gulácsy művében az eredetiség, mi az ő elvitathatatlanul nagy érdeme? *A korszak történetileg hű és lélektanilag indokolt művészi kiabrázolója, a század lelkének szemünk elé kiterítése.* Gulácsy kitűnő költői érzéssel s valódi költőiséggel tapintja ki a történelem mélységeit. Előttem pl. Szapolyai János mindig érthetetlen volt. A nagyratörő, mindig erőt mutató, befolyását és tekintélyét céltuda-

tosan és személyes varázssal is folyton fokozó János *vajda* és a trónra jutott, kicsiségen megakadó, ingadozó, határozatlan, gyenge jellemű János *király* között fennálló különbséget csak most, a Gulácsy regényéből tudom megérteni, (II. k. 268 s. köv. l.).

Meglehet, hogy vannak a regénynek oly részei, amelyeket a források tán másként adnak elő. Ez a historikusok dolga s nem változtat azon a tényen, hogy e regény a korszellem hű tükré. Különösen figyelemre méltó az egyes jellemek lelkirajza. A két fejedelmi anya (Ulászló király felesége és Hedvig tescheni hercegnő, János király anyja), asszonyi versengése és nagyravágyása, Ulászló, II. Lajos tehetetlenségének a felfejtése vagy a Czibak Imre és Tomori Pál életének változásai, e változásoknak benső kényszerűségből következő megszövése s így állandóan egy nevezőn megtartása: a lélektani éleslátásnak, a mélységekbe elhatoló költői intuíciónak olyan mértékét mutatja, amely nem egyszer Kemény Zsigmondot juttatja eszünkbe. Már pedig, azt hiszem, még ma sem mondható nagyobb elismerés regényről, mint az, hogy a mesemondásban Jókai, a tartalom mélységében Kemény szelleműjút érezzük.

A Gulácsy meseszövése nemcsak érdekes – e tekintetben eddig is mindig biztos volt a keze – hanem céltudatosan halad s nagyszabású tragédiává szélesedik. Két főnemesi suhanc verekedik össze a Körös-partján. Ezzel az egyszerű jelenettel indul meg a bonyodalom, amely folyton dagad. A két gyermek után két család (Czibak és Csáky), aztán két családon túl két párt (Jagello és nemzeti párt), két király (a trónon ülő és trónt kereső), két nemzet (magyar és nem magyar), végül két külön világ, a keresztény és pogány birkózik egymással. *Hősök vannak félesszámmal, de nincsnek jellemek* Czibak Imrén és Tomori Pálon kívül. Ezért a hősiesség viaskodásban, ádáz pártusákba, önző kalandokba csapódik le. Aki nem kendőzi lelkét látszatokkal, az nem számít. S mindez mintha természetes volna. Csak nagyon kevesekben támad föl a serdülő Czibak Imréhez hasonló gondolat: Míg a világ, se fogom megérteni, hogy ami egy valakinek tisztesség, a másiknak arcpirítás legyen (I. k. 78 l.) Es milyen kevesekben támad fel a másokért is élés lehetőségének gondolata és feladata ebben a különben humanistának nevezett világban! Pedig mennyire igazva van Csáky Cilikének, vagyis inkább Gulácsynak, mikor ezt mondja: Nincs kétféle lélek ... Akit a Teremtő egyforma ember-testbe teremtett, annak a lelkébe se tehetett különbséget ... Es még Czibak Imre előtt is érhetetlen: ... A jobbágy csak jobbágy – feleli. Arra való, hogy dolgozzék. Aki meg többre termett közülök, az tanuljon vagy legyen katoná. Nyitva áll előtte a világ. Hanem abban igazad van – végzi – *hogy a nyomorúság minden halandónak egyformán nehéz.* (II. 178 l.) ime a grandiózitis irányában bonyolított cselekvény egyik szép és emberi idillikuma. Nagyon szép, érdekes és nemes felfogású a *Velezdi nász* c. részlet is – a regény tíz fejezetéből áll – melyben a történeti régiség élő, bájos szokásokba öltöztetve jelenik meg, hogy aztán a két egyéni boldogságtól megfosztott férfi a kötelesség vállalásban találjon enyhülést és célt.

Mégis a cselekvény bonyolításában, illetve befejezésében látom a regény egyetlen hibáját. Es ez az, hogy nem végződik be a cselekvény Mohácsal vagy valamely Mohácshoz szemlátomást közel álló mozzanattal. Hanem elnyúlik Mohácstól Váradon keresztül Erdélybe, a Gritti Alajos fondorkodásáig. Ertem az író célját: Erdély nagy fontosságát akarja sejtetni a *későbbi eseményekben*. Czibak Imre Erdély egyszersmindenkori hivatását és sorsát nagyon szépen kifejti (III. 210 l.) a politikai condottierevel praktikaló urak előtt. Es e hivatás teljesítése köz-

ben áldozatul is esik. *Erdélynek van már vértanuja* – mondja szerzőnk. Megvallom idáig sehol nem olvastam azt, hogy Czibak vajda az *erdélyi* gondolat mártírja lett volna. Az erdélyi köztudatban Czibak vajda halála nem több, mint egy főember eleste az akkor állandó pártoskodás közepette. Az erdélyi tudat és cél akkor még kialakulóban volt s annak köztudat szerinti első vértanúja Fráter György. A Fráter jobbra és balra egyaránt vigyázó nézése nemcsak Programm, de kényszerű kötelesség lett Erdélyben. *Vegye Erdély saját kezébe sorsát!* – mondatja szerzőnk. Helyes. De vajjon így gondolkozott-e az a kor is? Nem hibás történet-szemlélet-e? Es ha egy ilyen elgondolásért Czibak áldozatul esett is, az ő személyisége (amely a regényben vértanúságig fokozódónak van ugyan beállítva) volt az az erő, amely bevilágította, az egyedül járható ösvényt, a Csaba útját? – ahogy regényünk mondja. E mártíromság hatása alatt csakugyan eggyé fogódzott Erdély? Es csakugyan ez a mártíromság robotgatta volna Erdélyt új tavaszra, életet esküdő örök hivatásra? Való, hogy Mohács és Erdély külön hivatásának tudata összefügg. De ez összefüggésben a Czibak személyisége sem több, sem kevesebb, mint annyi egykoru főemberé. A mártír sem ő, hanem Fráter György. Az eggyé fogódzás, az igazi erdélyi gondolatban való egyesülés is – a Bocskai kitémadása – jó idő múlva történik meg. A regény három utolsó fejezete *utójáték*, amilyen valamikor a drámában is divatozott, de az egység rovására. Akármilyen érdekesen és szépen is épül föl, a cselekvény megtörik. Különösen meg akkor, ha az összefüggés történetileg nem igazolható, költőileg pedig egészen más koncepció alá van fogva.

E lényegtelennek nem mondható észrevétel mellett azonban csak elismeréssel szólhatunk a műről. A regény elején még előfordul egy-egy nyelvi különbség s itt a táj és korjellemző szavakat is tán kelletlenül nagyobb tömegben ontja. De a régi nyelvi szertelenségnek utolsó mohikánjai ezek: csakhamar és szépen el-
tűnnek. Es folyik a mese tiszta, emelkedett, élvezetes nyelven. Erő és báj, megrendítő drámaiság és az örök asszonyt jellemző sutto-
gás mind megtalálja a találó szót, amelyben az archaizmus patinája és a népi beszéd eredetisége nagy erővel, színes változatossággal és közvetlenséggel érvényesül. *Ezzel*, a kifogástalanul szép nyelvezettel lépett Gulácsy nagyot, magasra s szabadult meg egy-szersmindenkorra a modorosságtól. Egész sereg eredeti és szép kifejezést lehetne idézni (*török búcsun – vaspénzen sebesül* (I. 28 l.), *eleven nyárrsá merevül* (I. 44.), *asszonyt megilletni még virággal sem szabad* (I. 47), *még a föld is összehúz a paraszttal* (II. 187), (a török) *testvérfajból kiszörnyedt ellenség* (III. 100 l.).

Mindent egybevetve e regény, szerzője pályájának olyan örövendetes magasba lendülését mutatja, ahol a kritika valódi műalkotásokat szokott feljegyezni. Es így a *Fekete völgyek*nek, mint a Mohácsról szóló régebbi klasszikus regényeknek (Eötvös, Kemény) nem méltatlan társa irodalmunknak határozott nyeresége.

Legmelegebben ajánljuk a közönség figyelmébe.

Dr. Kristóf György.

KÖNYV SZEMLE

A magyar tudománypolitika alapvetése. Szerkesztette *Magyary Zoltán*. Kiadja a Tudományos Társulatok és Intézmények Országos Szövetsége. Budapest, Kir. Magyar Egyetemi Nyomda, 1927. N. 8-r. 628 l.

Tudomány és politika – mint a fenti könyv előszavában a magyar kultúra mai legmagasabb és legilletékesebb képviselője kifejti – voltaképen egymással meg nem férő ellenmondó fogalmak. Ez az összetétel egészen újkeletű, ezért szokatlan s talán némelyeket megdöbbentő. Helyes értelmezése a tudományos élet felvirágoztatása érdekében kifejtett tervszerű és rendszeres tevékenységet fedí s mint ilyen, a kultúrpolitikának legfiatalabb ága. A monumentális kultúrpolitika grandiózus méreteit az utolsó negyedszázadban a német szellemi élet vetíti elénk. A tudományos munka ma világszerte a tudományos nagyüzem kifejlődésének stádiumában van s a tudomány mai nagy differenciáltsága mellett nemcsak tudományos intézményeket kell szervezni, hanem rendszerezni kell magát a tudományos célkitűzést is. Ma minden tudományos közreműködésnek kimondottan tudománypolitikai feladatúnak és öntudatúnak kell lennie. Ezért a háború befejezése óta valamennyi nyugati művelt nemzet intenzív tudománypolitikát folytat s örömmel látjuk, hogy a magyarság is öntudatosan kapcsolódott ehhez a szellemi irányzathoz.

Mult évfolyamunk utolsó füzetében (1926. 3–4. sz. 261–276 l.) önálló cikk számolt be a magyar tudománypolitika hatalmas koncepciójáról, utolsó öt esztendejének évtizedek mulasztását pótló, a jelent és jövőt bölcsen mérlegelő s a magyarság nemzetközi szellemi érvényesülését céltudatosan szolgáló eredményeiről. Ennek a tudománypolitikának alap gondolata egyrészt olyan szervek beidegzése a magyar szellemi életbe, amelyek befelé épűgy, mint kifelé hivatásszerű rendeltetéssel képviseljük és támogassák a magyar tudományosság multban gyökerező értékeit, másrészt az eddigi magyar és nemzetközi eredmények számbavételével körültekintő kijelölése azoknak a legközelebbi feladatoknak, amelyeknek megoldása a magyar szellem érvényesülésének eminens érdeke. A világháború borzalmaiból csorbitatlan tekintéllyel kikérvűlt tudományosság ráébredt arra a meggyőződésre, hogy a feladatok rengetegében biztos eredményekre csak úgy számíthat s a kultúramagasabb érdekeit csak úgy szolgálhatja, ha az egyéni kezdeményezéseket céltudatos törekvésekbe tömöríti s a szét-szórt erőket és szerveket jól megfontolt munkaprogrammba egye-síti. Az az élénk és lázas kultúrpolitikai és tudományos tevékenység, amelynek egyre nagyobb arányait bontja ki a mai magyar szellemi élet, ismét annak bizonyága, hogy a magyarság most is, mint a multban, dolgos tényezője akar lenni a nemzeti kultúrán át az általános emberibe kapcsolódó európai nagy szellemi közös-ségnek. Most talán még inkább a nemzeti becsület kérdésének és a jobb jövő feltételének tekinti azt a törekvést, hogy a magyar tudományosság a nemzetközi légnymást kibírja s így letiportságában is erőt és nagyrahivatottságot reprezentálhasson.

Ennek a tudománypolitikának a körvonalait, vezető szempont-

jait, célkitűzéseit, szerveit és eredményeit nagyjában már vázoltuk az 1926. évi természet-, orvos-, műszaki- és mezőgazdaságtudományi országos kongresszus *Munkálatai* alapján s megállapítottuk, hogy ennél szebb, megnyugtatóbb, felemelőbb és bizalmaltöbb magyar könyv az utolsó nyolc esztendőben nem jelent meg nyomtatásban. Ugyanezt a megállapítást még fokozottabb mértékben érezzük át *Magyar Zoltán* fent leírt hatalmas művének áttanulmányozása után. Ez a könyv nemcsak a megállapított magyar kultúrpolitika egész hálózatának, nemcsak visszaillesztés a magyar szellem multjára és előrenéző rendszerezése a nagyméretű teendőknél, hanem úgy, amint előttünk áll, felemelő is lett egyszerre, mely a nagyrahangolt magyar jövő perspektíváját tárja fel előttünk.

Ez a 628 lap terjedelmű könyv az előszón, tartalomjegyzéken, személynév- és tárgymutatók kivételével 53 tanulmányt foglal magában 42 magyar tudós tollából és 84 illusztrációt teszi díszessé gondos kiállítását. Ismertetésünk, sőt még egy tanulmány kerete is szűk lenne ahhoz, hogy e könyv valamennyi eredményét kivonatolja az érdeklődő számára. Mégis megpróbáljuk nagy vonásokban áttekinteni hat fejezetre oszló tanulságos tartalmát, melyet a szerkesztő a magyar tudománypolitika mai állapotának rajzával vezet be (3–17 l.). Ebben vázolja a háború előtt elért fejlődési fokot, majd pedig kulturális statisztikai adatokból, a tudományos intézmények ismertetéséből, a tudományos munkásságra hivatott szakfelelősök által betöltött állások számából (1926–27 évben 1165), a tudományos irodalmi termelés kimutatásából (1861–1900 közt 20.119 magyar tudományos könyv) s az állami költségvetés, illetőleg zároszámadás adatainak és tanulságainak megfigyeléséből (az 1926–27-ik évben 122.342.245 pengő, az állam összes kiadásának 9.30%-a) a legexaktabb képet nyújtja a jelenlegi magyar tudományos birtokállománynak. E rendkívül tanulságos s az egész magyar kultúrpolitika szempontjait átfogó tanulmány után az I. fejezet (21–56 l.) a magyar tudománypolitika alapjául szolgáló statisztikai anyagot dolgozza fel, feleletet keresve arra a kérdésre, hogy szüksége van-e a magyarságnak koncepciózus tudománypolitikára, s ha igen, elbírja-e azt? *Laky Dezső* válaszol rá, a régi és a mai Magyarország kulturális viszonyaiba bevilágító érdekes adalékai-val. Bármennyire tanulságos volna valamennyi felsorolása, a helyszűke miatt csak néhányra utalunk. Így pl. arra az érdekes adatra, hogy a trianoni békekötés Magyarország népsűrűségét 81.9-re emelte s lakosságának csaknem $\frac{1}{3}$ -a városiak, ami magában véve is a kulturális színvonal bizonyos fokát jelenti. Az is jellemző adat, hogy az írni és olvasni nem tudók tömege törpe kisebbséggé (15.2%) zsugorodott, ami a népiskolák tervbe vett nagyarányú szaporítása révén 2–3 évtized múlva teljesen el fog tűnni. Az 1920. évi népszámlálás adatai szerint a mai Magyarország 30–34 éves lakosságának 4 osztályú középiskolai képzettséggel bírt 13.2%, 6 osztályúval 6.5% és nyolc osztályúval 5.2%-a, ami amellet tanuskodik, hogy a magyar nép erős rétege átment a középfokú oktatáson. E számok Magyarország kulturális viszonyai iránt bizonyos megnyugvást keltenek s különösen a külföldi adatokkal való egybevetésükből az tűnik ki, hogy a magyar nép a kulturális színvonal átlagán felül áll. Abból pedig, hogy a lakosság 1.7%-a főiskolai végzettségű, azt az indokolást lehet levonni, hogy érett a helyzet és jogosult a törekvés a széles alapvetésű tudománypolitikára.

E kulturális háttér megvonása után a II. fejezet (59–140 l.) szemügyre veszi a magyar tudományos munka multját, jelenét s kitűzi a jövő feladatait, keresve a helyes magyar tudománypolitika irányelveit és konkrét teendőit. Ezt a jövőre irányuló szellemi számvetést *Kornis Gyula* vezeti be, rendkívül ala-

pos vizsgálat alá fogva a magyar tudományos élet fejlődését, rugóit és akadályait. Aztán sorra következik a filozófia (*Kornis Gyula*), magyar nyelvészet (*Gombocz Zoltán*), magyar irodalomtörténet (*Horváth János*), magyar néptudomány (*Solymossy Sándor*), klasszika filológia (*Huszt József*), germán filológia (*Bleyer Jakob* és *Petz Gedeon*), román filológia (*Eckhaadt Sándor*), szláv filológia (*Melich János*), keleti filológia (*Németh Gyula*), magyar történelem (*Hóman Bálint* és *Szekfü Gyula*), művészet történet (*Hekler Antal*), archeológia (*Alföldi András*), jogtudományok (*Moór Gyula* és *Magyary Géza*), közgazdaságtan (*Heller Farkas*) és a statisztika (*Buday László*) multja, jelene és jövő feladatainak körvonalozása. Mindenik tanulmány három szempont szerint csoportosítja a megállapításait. A multra nézve vázolja az illető tudományterület magyar fejlődésének eddigi irányait, főbb kiemelkedő pontjait, a kutatások eredményeit, hiányait és akadályait. A jelenre és a jövőre nézve főképen arról tájékoztat, hogy milyen irányban folynak most a vizsgálatok, mik a közeli és távoli feladatok, mire kell elsősorban koncentrálni a kutatást, mik ennek az általános és különös eszközei s a felmerülő akadályokat hogyan lehetne elhárítani. Végül a nemzetközi kapcsolatokra nézve felvilágosítást nyújt az illető tudomány szak terén a nemzetközi munkamegosztásról, valamint arról a hivatásról, amely e téren a magyar tudományosságra hárul. Ez a fejezet voltaképpen a kiegészítése a természet-tudományok valamennyi ágát hasonló szempontokból vizsgáló mult évi Munkálatoknak s most a magyar tudományosság egész területe eddig még soha így át nem tekintett céltudatos rendszeressé áll előttünk.

A könyv derekát (141–472 l.) a III. fejezet foglalja le, mely a tudományos munka magyar műhelyeit és eszközeit mutatja be olyan beható részletességgel, ahogyan azt sehol másutt meg nem találhatjuk. Itt a tudományos feladatok szolgálatában álló intézmények ismertetését kapjuk történeti fejlődésükben és nemzetközi helyzetük perspektívájában. A felsőoktatási intézetek gazdag első fejezete gondos tájékoztatás az egyetemek külföldi kialakulásáról (*Magyary Zoltán*) és színes kultúrhistoriai kép a magyarok külföldi egyetemjárásáról (*Lukinich Imre*). A következő cikkben részletekig hatoló pontossággal megismerjük a magyar egyetemek történetét, szervezetét, önkormányzatát (*Magyary Zoltán*), tanulmányi rendjét (*Mihályfi Akos*, *Stráner Vilmos*, *Magyary Géza*, *Grósz Emil*, *Kornis Gyula*), az egyetemi tanszéket, intézeteket, szemináriumokat és a jövő feladatait tanulmányi, anyagi téren, személyi tekintetben, organizáció és adminisztráció, valamint a bel- és külföldi kapcsolatok szempontjából (*Magyary Zoltán*). Azután külön fejezetekbe sorakozik a jogakadémiák (*Magyary Zoltán*), a tudományegyetemi közgazdaságtudományi kar (*Erődi-Harrach Béla*), a műegyetem (*Zelovieh Kornél*), a bánya- és erdőmérnöki főiskola (*Mihálovits János*), az állatorvosi főiskola (*Manninger Rezső*) és a gazdasági akadémiák (*Károly Rezső*) ismertetése a fenti szempontok szerint. A közgyűjtemények címszó alatt a múzeumok, könyvtárak, levéltárak (*Hóman Bálint* és *Szekfü Gyula*), az országos könyvforgalmi és bibliográfiai központ (*Pasteiner Iván*) és a bibliográfia (*Pitz József*) kerül tárgyalás alá olyan formában, hogy az nemcsak a szakember igényeit nézi, hanem a tudomány távolabbi területein működők számára is tájékoztatásul szolgál. Kitűnik a következő cikkekből, hogy milyen különös gondot fordít a magyar tudománypolitika a kutató intézetekre, amelyekben az oktatástól független legmagasabbrendű tudományos munka folyik (*Magyary Zoltán*). Ilyen magyar kutató intézetek: a csillagvizsgáló intézet (*Tass Antal*), a meteorológiai és földmagnes-

ségi intézet (*Róna Zsigmond*), a földrengési obszervárium (*Kövesligethy Radó*), az Eötvös Lóránd geofizikai intézet (*Pekár Rezső*), a földtani intézet (*Mauritz Béla*), a tihanyi biológiai intézet (*Verzár Frigyes*), a növénykert (*Soó Rezső*), a közegészségügyi intézet (*Johan Béla*), a mezőgazdasági kísérletügyi intézmények (*Károly Rezső*) és a központi statisztikai hivatal (*Kovács Alajos*). Ezek az intézmények kiválóan reprezentálják a magyar tudományosság erejét s hathatósan egyengetik a magyarság nemzetközi tudományos pozíciójának emelkedését. Végül ez a fejezet részletesen kiterjeszkedik a külföldi magyar tudományos intézetek (Róma, Berlin, Bécs) és egyéb tudományos magyar kapcsolatok (Dorpat, Szófia, Madrid, Páris, Északamerika, Genf, Stockholm, Anglia, Finnország, Lengyelország) ismertetésére (*Magyary Zoltán*) s megállapítható, hogy a magyar tudománypolitikának egyik legbecsvágyóbb gondja a külföldhöz fűződő tudományos szálak állandó szemmel tartása és tervszerű továbbfejlesztése által a magyarság nemzetközi tudományos érvényesülésének elősegítése, ami természetesen legkultúrális súlyt, politikai tekintélyt és hatalmi pozíciót is von maga után.

Az előttünk fekvő könyv tervszerűségét és mindenre kiterjedő gondosságát mutatja a IV. fejezet is (475–559 l.) mely a tudomány művelőinek szervezeteivel, a Magyar Tudományos Akadémiának (*Balogh Jenő*), a ma fennálló többi (51) tudományos társulattal és azoknak országos szövetségével foglalkozik (*Magyary Zoltán*), valamint kiterjeszkedik azoknak a külföldi tudományos szervezeteknek felsorolására és ismertetésére, amelyek ma a nemzetközi tudományos kapcsolatok hordozói s amelyekhez kapcsolódva kell a magyar tudománynak arra törekednie, hogy nemzetközi helyzetét méltóan kialakíthassa. Ebben a fejezetben igen nagy értékű a *Baranyai Zoltán*tól és a *Berlini Magyar Intézettől* külön-külön összeállított repertórium a nemzetközi tudományos intézményekről (94) és a németországi tudományos szervezetekről, valamint a *Magyary Zoltán* tájékoztató ismertetése a Nemzetek Szövetségének fennhatósága alatt 1922-ben létrejött *Commission de Coopération Intellectuelle* megalakulásáról, munka-programjáról, szervezetéről, magyar bizottságáról, eddigi eredményeiről és jövőbe kiható jelentőségéről.

Az V. fejezet (563–602 l.) látszólag lazább kapcsolatban van a mű többi részével. Ez a tudományos munka eredményeinek közzétételét tartalmazza s ismerteti a könyv magyarországi történetét (*Gulyás Pál*), a szellemi termékek technikai előállításának és forgalombahozatalának módjait (*Keéri-Szántó Andor*) és a tudományos termeléssel kapcsolatos jogviszonyokat (*Kuncz Ödön*). Aki meggondolja azt, hogy mi a nyomtatott betű jelentősége a tudomány előbbrevitelében s figyelembe veszi azt a sok nehézséget és energia vesztést, amit a tudomány művelőinek a nyomda-technikai ügyekben való járatlansága okoz, az elfogja ismerni ennek a fejezetnek nemcsak a praktikus hasznát, de a tudománypolitikai jelentőségét és a szerkesztő mindent meglátó körültekintő szempontjait. Végül az utolsó, a VI. fejezet (605–618 l.) az autonóm decentralizáció útján haladó magyar tudományos élet közigazgatásának és kormányzásának bemutatásával összefoglalja (*Magyary Zoltán*) a magyar tudománypolitika eddigi legjelentősebb tényezőit (Országos Magyar Gyűjtőmennyegyetem, Országos Természettudományi tanács, Országos Ösztöndíjtanács, Suprauniversitas), amelyek a jövőt már is kézben tartó hatalmas koncepcióról tanuskodnak a magyar műveltség emelkedése és nemzetközi súlyának növekedése tekintetében.

E rövid tartalmi áttekintés is, amely igyekezett a könyv valamennyi lényeges eredményét legalább érinteni, önmagában hordja

az elismerést és a legőszintébb dicséretet a könyv szerkesztője iránt, aki e kitünően összeállított mű lapjain hosszu évtizedekre szóló alapvetését mutatja be a magyar tudománypolitika széles hálózatának. Az olvasó részéről az elismerést *Magyary Zoltán* iránt különösen fokozza az, hogy nemcsak szerkesztette, de a legfontosabb fejezeteiben maga is írta ezt a könyvet s még inkább az a körülmény, hogy nemcsak adatgyűjtője és elméletirője e tudománypolitikai koncepciónak, hanem fontos pozíciójánál és széles európai látókörénél fogva tevékeny építómunkása is annak. Aki bele akar tekinteni a háború utáni Magyarország kulturális és szellemi életébe s mérlegre akarja vetni a magyarság jövőjét, az nem mellőzheti *Magyary Zoltán* könyvét, amely az 1926. évi Természettudományi Kongresszus Munkálataival és *Klebensberg Kuno* miniszter cikkeit, tanulmányait és beszédeit magában foglaló most megjelent hatalmas kötetével (1927, Athenaeum) együtt valószínűleg korszakalkotó jelentőségű enciklopédiája a tetterőtől feszülő és magának a műveltség fegyvereivel jövőt kényszerítő magyarság munkaprogramjának. B könyvek lapjairól kitartó szívs munkára késztető felemelő érzés, csüggettség nélküli tevékeny, erő vetődik elénk s tudatos átérzése annak, hogy a tudomány a légszorosabb összefüggésben áll a nemzet létérdekeivel. Ezeknek az etikai hatóerőknek az erdélyi magyar közszellemre is le kell vezetődniök és a szellemi élet egységénél fogva minékünk is kapcsolódnunk kell a magyar tudományosság célkitűzéseinek támogatására. Számot kell vetnünk a tudomány szerepével az erdélyi magyarság életében s ennek megfelelően rendszerezünk kell feladatainkat s céltudatosan összefogni erőinket. Meg kell állapítanunk a tudományosságnak az egyetemes magyar szellemi életbe ívelő sajátosan erdélyi feladatait s meg kell teremtenünk a megvalósításukhoz vezető legalkalmasabb módokat és eszközöket. Csak ilyen tervszerűséggel lehetünk számbavehető értékes tényezői a magyar szellemi életnek. Erre tanít meg a *Magyary Zoltán* könyvéből hatalmas arányokban kiemelkedő magyar tudománypolitika iránya, amelynek ismerete és átérzése nélkül senki sem szolgálhatja a tudományos munka célszerűségét. Ezért nem tudjuk eléggé hangsúlyozottan figyelmébe ajánlani ezt a könyvet az erdélyi magyar szellemi élet s különösen a tudomány minden munkásának.

Dr. György Lajos.

Cs. Lázár László: *Egy természettörvény és az emberiség jövője.* 2-ik kiadás, Cluj-Kolozsvár, Minerva, 1926. 145 l.

Nem mindennapi dolog az, hogy valaki 1919-ben kiad egy munkát, melyen szeretettel csüng s melyet ajándékban odajuttat az olvasni akarók kezébe s mikor fölfedezi munkája esetleges hiányait, tanulmányokat végez, a művet 1926-ban újból kiadja kibővítve s német és angol nyelven is megjelenteti.

Ezt tette fent említett szerzőnk, aki munkáját – amint mondja – négy alapigazságon építi fel (Bevezetés, 5 l.): 1. „Változhatatlan és örök isteni természettörvény az, hogy minden cselekedetben már benne van a megfelelő következmény...” 2. „Minden cselekedet jó, mely az ember lételet fejlődésében és tökéletesedésében előmozdítja.” Az ellenkező rossz. 3. „Az embernek állati teste, emberi lelke és isteni szelleme van.” 4. „Az emberiség jövő hitének és belőle fakadó új világnézetének alapját csak az emberben élő isteni szellem szülöttje, az emberi értelem képezheti.” (5 l.)

Ezzel az alapfelfogással írta meg szerzőnk 3 részre osztott művét és pedig az I. részben szól a teremtésről, a természettörvény-

ról, az emberi cselekedetek és következményeiről, az emberiség eredetéről, a természettörvények és az emberről, az emberről, tévedéseiről, az emberről, mint állati lényről (mult), mint isteni lényről (jövő), az ember lelki életéről (hit és vallás, erkölcsiség, hit, vallás), az ember átneveléséről, a szabadakaratról, Istenről, a teremtőszellem uralmáról, istenszeretetről, feltámadásról, a tudatos hitről, az imáról.

A II. rész tartalma: A világbéke (a biztonság, a világbéke előfeltételei, a világbéke, az „Allamok Békeszövetsége” szerződésének tervezete), az ostromzár.

A III. részben találjuk: A szocializmus és hivatása, a szocializmus és a természettörvény kérdései, a cselekedetek és következmények törvénye a közgazdaságban, a kormányformákról, a hazaszeretet és az internacionálé, Krisztus és a kommunizmus c. fejezeteket s van egy függelék.

Szerzőnk rendszeres munkát óhajtott írni s bár ezt nem igen látjuk a könyv olvasása közben, azt megállapíthatjuk, hogy az első fejezet inkább elméleti megalapozás, a második az élet politikai oldalát (állam) tárja fel s a harmadik a társadalmi kialakulást mérlegeli és kívánja irányítani. A függelék egy gyakorlati példát említ fel Franciaország esetében „az életből elvesve.”

A fejezetek címéből megállapítható, hogy e könyvben a tudományok s az emberi szellem produktumának és irányzatának csaknem minden formájával találkozunk.

E sok kérdés megoldásához szükség van csillagászatra, geológiára, hittanra, erkölcsstanra, vallásbölcséletre, politikára, gazdaságtanra, származástanra, fejlődéstanra, neveléstanra, szociológiára, történelemre stb. stb. ....

Nyilvánvaló, hogy a könyv tartalmának alapos kifejtése egy ember képességeit meghaladja, sőt még az olvasó sem képes teljes biztossággal követni mind a sok tárgyat.

Nem is ebben van jelen könyvnek az értéké. Ez a könyv inkább gyakorlati jellegű s az olvasónak praktikus eszét és szíve érzését, érzületét akarja befolyásolni abból a célból, hogy az illető a természettörvényeket felismerje s azokat céljaira okosan felhasználja (15 l.) és megértse, hogy ki-ki saját szerencséjének kiváncsa és cselekedetének következményét mindenki kell, hogy viselje.

Írónk négy alapigazságát beledolgozta művébe s bár mindenik fontos, mégis az első az, amely a mindenség életének alapformáját szolgáltatja. Ez a tanítás lényegileg megegyezik a buddhista *Karma* (tett, cselekedet) tanával s bölcséletileg a kauzalitás törvényében nyert kifejezést. Annyi különbség azonban van, hogy írónk a cselekedet és következmény törvényét nem önmagában állítja oda, hanem isteni eredetűnek tartja.

Harmadik alaptörvényében az ember állati testéről, emberi lelkére és isteni szelleméről beszél, mely utóbbi az értelemmel kerül közvetlen közelségbe. E megkülönböztetései nem állják meg a kritikát s hasonló határozatlansággal még más fogalmakkal kapcsolatban is találkozunk.

Tetszik az egész könyvben az, hogy szerző olvasni és gondolkodni szeret s hogy oly nagy mértékben szíven viseli az ember s embertársai sorsát, hogy a nemzetek és népek okos életét s így békéjét és fejlődését forgatja eszébe s szeretné a munkást és a munkaadót egy nagyszabású természetes életben és munkálkodásban harmóniába hozni.

Cs. Lázár László törekvését szervesnek tartjuk s meg vagyunk győződve, hogy aki művét elolvassa, annak bensejében vágy tá-

mad a természetes és okos életre s mégha tudósok kezébe kerül is ez a könyv, azok is legalább jóérzéssel teszik le, mert az emberi haladásban való hit az embert jó érzésre hangolja.

Dr. Kiss Elek.

Fekete József és Váradi József: *Széchenyi vallomásai és tanításai.* Budapest, „Studium” 1927. 8° 3–507 l.

Széchenyi összes művei kiadásának hatalmas sorozata mellett egy igen hasznos és szükséges Széchenyi-anthológia ez a könyv. Nagy szeretettel és nagy buzgósággal összeállított anthológia Széchenyi műveiből, hogy mindenki könnyen hozzáférhesen ez Isten adta nagy szellem bőséges kincsesházához okulást és nemes erények kultuszát merítve belőle. A könyv két lelkes férfiú ifjúkori fogadalmából született. Fekete és Váradi még tanárjelölt korukban (1910) megfogadták, hogy Széchenyi emlékét azzal szolgálják, hogy tanításait összeszedik és mindenfelé elterjesztik. Az ifjúkori fogadalmat csak most válthatták be, Széchenyi születésének századik évfordulójára. De talán soha jobbkor, mint most, mert soha annyira nem volt, mint most, a szétszórátás után szüksége a magyarságnak egy olyan tanítóra, aki, mint leg-hívebb magyar, minden szavával, minden tetteivel, egész életével a fajtánkhoz való hűségre tanít.

A könyv, melyhez Schandl Károly dr. írt előszót, egy Széchenyi jelentőségét lelkesen kifejtő bevezetés (Fekete József tollából) és Széchenyi életének renkívül aprólékosan összeállított adatai (Váradi József szorgalmát dicséri) után idézeteket közöl Széchenyi összes műveiből, melyek vallomásszerűen világítják meg életének mozzanatait. Ezek után tanításai következnek a megelégedés, a bölcsesség és a nemzeti fölemelkedés és boldogulás alapjairól, az ember világról, az ember társas világról, a magyarság világról. Külön csoportba, vannak foglalva imádságai, gondolatai és két levele, egyik a nagycentki templom építése, a másik K. Csoma Sándor emlékjele tárgyában.

E rendkívül gazdag anyagot igen jól csoportosították az összeállítók, könnyen el lehet benne igazodni és valóban alkalmas arra, hogy mindenkihez közel vigye Széchenyit. E célból eredeti, ma már történeti értékű kereteikből kiemelt, tartalmilag s formailag önállóan mondható Széchenyi-szemelvényeket adnak. Nyelvének ma rosszul hangzó idegenszerűségeit helyesbítették, használatból kiment szavait maiakkal cserélték föl, mondatait másként tagolták. Mindezt azért, hogy közelebb vihessék Széchenyi eszméit az olvasókhöz, hogy szívesebben olvasva biztosítsák csodálatos léleknevelő hatásukat. Ez az eljárásuk teljesen megfelelő pedagógiai céljuknak. Kár is lett volna pontosan ragaszkodniuk az eredeti szöveghez, hiszen a *Magyar Történelmi Társulat* Széchenyi kiadása van arra hivatva, hogy a tudományos célt szolgálja, meg aztán a német és más nyelvű eredetiből fordított részletek mai nyelve a régi nyelvvel együtt egészen tarkává tette volna a könyvet.

Hisszük, hogy a könyv eléri célját: Széchenyit a magyarság: nagy tanítójává teszi. A Magyarországon szerte megszervezett *népfőiskolák* egyikében, a dunántúli kis Csanak községben már tettek is próbát és tapasztalták, hogy a megfelelő előkészítés és magyarázat után a földműves ifjak és leányok megértették a felolvasott szemelvényeket.

Vajjon eljut-e a könyv hozzánk és lesznek-e itt nekünk is falusi népfőiskolánk, melyeken lelkes vezetők Széchenyi eszméit és tanításait magyarázzák?

(k. e.)

Császár Elemér: *Arany János képzelete.* Budapest, 1927. 8°, 30 1.

A szerző az irodalmi köztudatba is belegyökerezett azon legenda ellen szál síkra, hogy Arany képzelete szegényes volna. E téves hit első hirdetője maga Arany, ki mindvégig abban a hitben élt, hogy nincs fantáziája. Elterjedt az irodalmi köztudatban, hogy Aranynak rekonstruáló, kiegészítő fantáziája van s hogy források, kész mese híján alkotni nem tud. Császár Elemér egész sor példát idéz reá, hogy Arany egy szálló ígére, egy-két sornyi hagyományra egész mesét épít (Pázmán lovag, Nagyidai cigányok, Regé a csodaszarvasról, Keveháza), akárhány költeményének még ennyi úgynevezett „forrás”-a sincsen (Tetemrehívás, A honvéd özvegye). Arany alkotó képzeletének legcsodásabb terméke a *Toldi szerelme* főcselekménye. Megalkotásában Arany képzelete oly merészen teremtett, mint akármelyik romantikus regényíróé.

Művészileg azonban még fontosabb és értékesebb Arany képzeletének az az ereje, melynél fogva meselemeit új színekkel, új jelentésekkel tudja felruházni. Ez a művészi képzelőerő különösen négy téren nyilvánul: 1. a lelki indítékok fölfedésében, a motiválásban (Toldi gyilkosságának, a sírablásnak, a király hároméves haragjának motívumai); 2. komponáló erejében; 3. a költői eszme eleven kisugározatásában a mese egészéből és (ami talán a legfontosabb) jellemábrázolásában. A szerző, ki Arany művészetének ma egyik legkiválóbb ismerője, mindezt a példák nagy bőségével illusztrálva, finom elemző művészettel és meggyőző erővel fejti ki s arra az eredményre vezeti olvasóját, hogy: Arany gazdag leleményű, erős képzeletű költő s talán épen akkor a legnagyobb, mikor el meri tépni azokat a láncokat, amelyek a hagyományhoz bilincselik. A szerző fejtegetése jelentős terméke az Arany irodalomnak. Kevesen tudtak oly közel férközni s oly világos bepillantást engedni Arany művészetének titkaiba, mint ő ebben a mindvégig érdekes és lebilincselő tanulmányban.

Csűry Bálint.

Rosnyai Dávid: *Horologium turcicum.* A Magyar Nemzeti Múzeumi Könyvtár kéziratából bevezetéssel és jegyzetekkel ellátva kiadta Dézsi Lajos. Budapest, kiadja a Magyar Tudományos Akadémia, 1926. 260 oldal. (Régi Magyar Könyvtár 38 kötete. Szerkeszti Császár Elemér).

A *Régi Magyar Könyvtár* célja az, hogy a régebbi magyar irodalom írásban, vagy nyomtatásban fennmaradt termékeit a kutatás számára hozzáférhetőbbé tegye. A Rosnyai Horologium Turcioum-a már jó ideje ismeretes a magyar irodalomtörténetírás előtt, ám kéziratot példányát kevesen tanulmányozhatták. E munka reánk, erdélyiekre nézve különös érdekességgel bír, mivel fordítója erdélyi ember volt, kinek élete szorosan beilleszkedik azokba az időkbe, melyekről *Apor Péter* méla fájdalommal emlékezik meg *Metamorphosis*-ában.

Rosnyai Dávid, 1641-ben született, valószínűleg Marosvásárhelyt. Kolozsvárt tanult, majd jó ajánlásra *Apafi Mihály*, a fejedelem, felfogadta török deáknak. Egyelőre sok bajjal járt reá nézve ez a mesterség, mivelhogy törökül semmit sem tudott. Ezért Apafi török földre küldötte, először Nándorfejérvárra, azután Eszékre. Itt azután szorgalmasan tanult, míg végre Konstantinápolybakerült. Ettől kezdve sok ügyet kellett elintéznie. Hogy minden bajjal kellett küzdenie az ilyen állású embernek, arról

kimerítően tájékoztat minket *dr. Biró Vencel* könyve (Erdélyi követek a portán). 1678-ban bevádolták, hogy ő is részes a *Béldi Pál* összeesküvésében. A gyanakvó Apafi elfogatta és négy évig fogságban tartotta Görgényben és Szamosújváron. Fogsága alatt fogott hozzá a *Horologium Turcicum* fordításához. Kiszabadulása után újra visszanyerte hivatalát. A fejedelemség megszűnte után nyugdíjazták. Rosnyai 1718-ban halt meg.

Rosnyai Dávid szorgalmas író volt. Történelmi munkái, különösen naplói korának sok becses adatát őrizték meg. Irodalmilag nevezetes *Horologium Turcicum*-a, melyet törökből fordított. E munka a szanszkrit irodalomnak nevezetes alkotása, a *Pancstantara*, vagy „*Kalilah és Dimnah*”, melyet török nyelvre *Ali Cselebi* fordított *Hümájun-náme* (Császári könyv) címmel. A történet keretes elbeszélés, hasonlóan az Ezer egy éjszakához. Egyes elbeszélései azonban jórészt állatmesék, egy pár galambról, a kányáról és az ölyvről, a párducról és az oroszlánról, a borzról, stb. Az állatmeséknek tanulság a céljok, mint Aesopus történeteinek.

Ezt az erkölcsi példázatot szolgáló keretes elbeszélést Rosnyai Dávid óta többen is lefordították, sőt, amint egy jegyzetből értesülünk, *dr. Büchler Pál*, a tudós marosvásárhelyi tanár 1917. óta bevezetéssel együtt teljes fordítással rendelkezik, kiadása azonban – sajnos – még mindig késik.

Rosnyai Dávid fordítása gyengén sikerült. Stílusa nehézkes, olvasását pedig nagyban megnehezíti a latin szavak túlzott alkalmazása. A régi magyar irodalom szempontjából azonban még így is jelentős ez munka, mert oly időben keltezett, amikor a szép-prozai munkák száma elenyészően csekély.

A kiadás pontosságáról és adatainak helyességéről *dr. Dézsi Lajos* neve és tudományos tekintélye kezeskedik.

dr. Rajka László.

Jegyzet a Régi Magyar Költők Tára hetedik kötetéhez. Irta: Szilády Aron. A Magyar Tudományos Akadémia megbízásából sajtó alá rendezte és folytatta Dézsi Lajos M. Tud. Akad. r. tag. Budapest, 1926. 321–426 oldal.

A „*Régi Magyar Költők Tára*”-nak VII. kötete 1912-ben jelent meg a régi magyar irodalom egyik legérdemesebb kutatójának, *Szilády Aronnak* szerkesztésében. Akkor a kiadáshoz a következő megjegyzést csatolták: „A jegyzetek ezen kötethez külön füzetben fognak megjelenni”. Sajnos, tizennégy évnek kellett elteltie, míg e megjegyzés ígérete valóra válhatott. Szilády Aron 1922-ben meghalt, mire az Akadémia *dr. Dézsi Lajost*, a volt kolozsvári magyar egyetem tanárát bízta meg a kézirat hiányosságainak rendezésével és folytatásával.

A RMKT-nak VII. kötete XVI. századbeli magyar költők műveit tartalmazza az 1560–1566. időszakból. A jegyzetek az anyagnak jó egyharmadához Szilády feldolgozásában készen állottak és Melius Péter életrajzában szakadtak meg. Így a folytatás munkája tekintélyesebb volt, mint a kész anyag sajtó alá rendezése. A kiegészítő jegyzetek a Szilády szövegében az irodalomtörténet legújabb feldolgozásai alapján a „Jegyzetek” érvényét a megjelenéséig terjesztik ki.

A jegyzetek mintegy 36 költeményről és egy drámáról szólnak. Mindezek az 1560-as évekből valók. A költeményekre vonatkozó jegyzetek bőségesen kimerítik mindazt, amit a kutatás azokról eddig megállapított, sőt néhány helyen azt még tovább is viszik, mint pl. a *Pesti György* halálénekéhez fűzött terjedelmes

közleményben. Életrajzi adatainak bőségével és érdekességével tűnik ki a *Dávid Ferencről, Huszár Gálról*, különösen pedig a *Bornemisza Péterről* szóló jegyzet.

A költői művek közül, melyekhez e jegyzetek készültek, irodalmi érték szempontjából kettőt kell kiemelnünk; az egyik a *Szendrei névtelen* műve, *Szilágyi Mihály és Hajmási László története*, a másik a *Comoedia Balassi Menyhárt áruktatásáról*. Szilágyi és Hajmási története mint irodalmi alkotás is figyelemre méltó, tárgyát pedig újabb költőink ismételtelen feldolgozták. A jegyzet behatóan ismerteti azokat a kutatásokat, melyek a Szendrei névtelen személyének megállapításával foglalkoztak. A fejtegetés eredménye az, hogy *Balassa Bálint* szerzősége valószínűtlen. Még ennél is bonyolultabb a széphistória történeti háttere és irodalmi összefüggése melyet a kutatás kielégítően megvilágított. A Balassa Menyhártról szóló *Comoedia* jegyzete meggyőző arról, hogy szerzője minden valószínűség szerint nem *Karádi Pál* volt. Érdekes a jegyzet életrajza Balassa Menyhártról, mely a dráma szerzőjének egyoldalú túlzásait a való értékére szállítja le.

E becses adatok átolvasása alkalmával önkéntelen sajnálattal gondoltunk arra, hogy erdélyi szépíróink visszarettennek a látzólag kellemetlen munkától, melyet egy ily legű mű elolvasása kezdetben okozna. Pedig kétségtelen, hogy végtelenül becses, történelmi időkre jellemző tudósítást nyernének egy letűnt, küzdelemteljes korról és ez a történelmi távlat sokkal szerencsésebben ihletné íróinkat történelmi tárgyú műveik írásánál, mint eddigi, bizonyára nem kellően elmélyedő tanulmányaik. Huszár Gál, vagy Bornemisza Péter élete vérbeli művész kezében kész regény. A kincsek készen kínálkoznak, vajjon ki nyul először utána?

Szilády Áronról és Dézsi Lajosról dicséretet mondani, részünkről illetlenség lenne. A magyar irodalomtörténet kutatóinak سراiban ott állanak a legelső között és e munka méltó nevükhöz.

dr. Rajka László.

Brisits Frigyes: Vörösmarty Mihály kiadatlan költeményei. Pallas irodalmi és nyomdai r. t. kiadása. Budapest. Év nélkül. 155 o.

A magyar irodalomban már meggyökeresedett az a tudat, hogy a Gyulai-féle Vörösmarty kiadás teljesség és pontosság szempontjából egy költő összes műveinek mint kritikai-kiadása. Ezt a felfogást dönti meg – ami a teljességet illeti – Brisits könyvével, amely Vörösmartynek eddig ismeretlen költeményeit tartalmazza. A közzétett költemények előbb a nagyváradi premonstrei főgimnázium, majd magánszemélyek birtokában voltak és Széll Kálmán közvetítésével kerültek Brisits kezébe, aki a lehetőség szerint rendszerezte, bevezetéssel és a szükséges jegyzetekkel ellátta őket.

A kötet tartalma: 134 magyar, 18 latin, számtalan vers- és két drámai töredék. Azonkívül a bevezetés is tele van szórva magyarul latin „versmorzsák”-kal. Mindezen versek túlnyomórészt az 1816–1820-ig terjedő időből vannak, tehát a kezdő poétát mutatják be. Értékük: irodalomtörténeti, mivel tulajdonképpen nem mások, mint régi sablonos verselési stílusgyakorlatok, melyekből ritkán csendül ki egy-egy őszintébb hang, egy-egy melegebb érzés. Új színeket nem adnak. Vörösmarty már megrajzolt írói arcképéhez, hanem csak megerősítenek eddig vallott felfogásunkban.

Ha nem is oszthatjuk fenntartás nélkül Brisits véleményét, hogy „lehetetlen nem érezni, hogy a Vén cigány hegedűjének első

fája ennek a fiatal diáknak a tollszárában már készen volt ...” (Bev. 23. o.), mert ez beleolvasása lenne olyan értékeknek, melyek valójában nincsenek meg bennük és melyre egyedül Vörösmarty egész költői pályájának ismerete ösztönöz, mégis meg kell engednünk, hogy jellemzően kitűnik már ezekből a költeményekből is az önmagára eszmélő Vörösmartynak helyes irány választása. De a Vén cigány hegedűjének első fája ekkor még nem volt tollszára, mert „inkább magára vett, mint magából alakított szemlélet-móddal” (Bev. 19. o.) nézte az életet.

Brisits különben a gondos és szeretettel teljes kiadásért az irodalomtörténet részéről minden elismerést és köszönetet megérdemel.

Reischel Artur.

Zolnai Béla: *II. Rákóczi Ferenc könyvtára.* Budapest, 1926. 8°, 27 l.

A bújosó fejedelem rodostói könyvtára valószínűleg elkallódott, de a könyvek jegyzéke ránk maradt az 1736-ban fölvelt hagyatéki leltárban s Thaly Kálmán közölte is *Saussure levelei*-nek Függelékében. A 290 kötetből álló könyvtár megbecsülhetetlen dokumentum a szellemtörténészeknek, ki rekonstruálni akarja azt a szellemi milieut, melyben Rákóczi élt. Ezt a feladatot oldotta meg Zolnai Béla egyetemi tanár a Rákóczi korabeli irodalom alapos ismeretével fölfegyverkezve. A könyvtárnak több mint kétharmad része vallásos, theologiai jellegű. A fejedelmi udvar csillogásának, az „udvari ember” életének Rákóczi már csak kevés emléket vitte magával rodostói remeteségébe. A könyvtár anyagának harmadik csoportja: a tudományos könyvanyag teljes összhangban állott a szent könyvekkel. A 18. század eleji kultúrának minden ága képviselve volt a Rákóczi könyvtárában. Két dolog hiányzott elvileg belőle: a szépirodalom és a fölvilágosodás propagandája. Rákóczi 290 kötetnyi könyvtárából a *princeps christianus* gondolatvilága szól hozzánk.

Cs. B.

Rubinyi Mózes: *Kiss József élete és munkássága.* Budapest, 1926. Singer és Wolfner. 8° 160 l.

A hat évvel ezelőtt (1921. dec. 31-én) elhunyt Kiss József immár megtalálta a maga biográfusát az eleven tollú Rubinyi Mózesben.

Rubinyi műve bevezetésében áradozva jellemzi Kiss Józsefet s így a maga feladatát is: *Elete szép volt és magyar volt, költészeté pedig a nagy szellemek pantheonjába vitte a hatalmas termetű litván kántor apró termetű unokáját.* E bevezetés után következik a tulajdonkéнем életrajz (*Az ember 7–48*) s rá a mű derekas része, a Kiss József költészetének elemző ismertetése a következő beosztás szerint: I. *Lirája* – szerelem, haza hit, öregség, magalátás, önérzet és üldözöttség, életfilozófia, halálvárás alcímek szerint. II. *Epikája* (– balladák, költői elbeszélések, legendák a Nagyapámról). III. *Technikája, stílusa, nyelve* (– jellemző műfaja, epigrammatikus jelleg, stílusa-nyelve, szeplok. IV. *Elődei és utódai* (– akiktől tanult: Arany, Héine, Vajda, akik tőle tanultak: Makai, Heltai stb). Az összefoglaló és értékelő *Pályakép* c. fejezet, jegyzetek s név és tárgymutató zárják be a művet.

A mű váza, beosztása, rendszere ellen lényegesebb kifogás nem emelhető. A költeményeket műfajok szerint elemzi előbb *tartalom*

szerint és a vezérmotívum alapján külön apróbb fejezetekben. Majd ugyancsak apróbb kategóriák szerint vizsgálja a Kiss költszetének *technikáját*, stílusát és nyelvét.

Az elemzés elvégzése után Rubinyi összefoglal és értékkel, kijelöli a Kiss József helyét költészetünk fejlődésében. Tehát a mű módszere átlátszó, világos és tudományos. Legfőleg aziránt támadhat kétségünk, hogy a vezérmotívumok szerint keresztülvitt részletezés nem túlságos-e? Pl. külön fejezet a *Magalátás* és külön fejezet az *Önérzet és üldözöttség*. Az efféle nagyon is szubjektív dolog és nincs miért töprengeni rajta. Az elrészletezés folytatható és folytatandó a tárgy kimerítő és minden oldalú megvilágításáig, de az ismétlés kizárásáig.

Az ismétlés mindenestre kerülendő. Rubinyi azonban gyakran ismétel. Egész előadása, gondolatvezetése nem tömörebb s ennek következtében nem szabatosabb, mint valami tárcacsevegése. Ezen a színvonalon, a tárcacsevegések síkján műve érdekes olvasmány. Tárgyát elevenséggel szemlélteti, az elméleti részekben is közvetlenséggel ír, a költő személyes kapcsolatainak a tárgyalás menetébe illesztésével az esetleg lankadó figyelmet újra éberségre indítja. De sokszor ismétel, ugyanazt a dolgot többször előhozza, cseveg róla s aztán nyugodtan tovább megy, hogy néhány lap után újra elővegye. Ez könyvének egyik hiányossága: a tárgy előterjesztésében mutakozó fegyelmeztelenség, pongyolaság. Másik: értékelésének ingadozása, hibás mértéke. Már a bevezetés idéztem mondata, mely szerint Kiss József bevonult volna a *nagy szellemek* pantheonjába, óvatosságra inti az olvasót s eszébe juttatja, hogy nemcsak a költő, de az életrajzíró is *súlykot nem egyszer messzire elhajít*. Meglepő azonban, hogy a Kiss Józsefre mindjárt az első ütemnél alkalmazott hangszín: a nagy szellemek pantheonja – folytonos descrescendón megy át, úgy, hogy a mű végén oda lyukadunk ki a szerző vezetése mellett, hogy *egy keveset kiadó, szinte meddő költő áll előttünk, aki rendkívül gonddal csiszolgatja gyöngyszemeit s lassan rászoktatja a közönséget, hogy amit ő kiad, az új és érték, hogyha ő valamit kiad, akkor ünnepe az a magyar irodalomnak.* (146 l.). Tehát már távolról sem nagy szellem Kiss, csak az, ami: tudatosan alkotó tehetség. Nagy szellemnek, lángelmének Kiss Józsefet Rubinyin kívül komolyan senki sem mondta. Maga Rubinyi is a részletes vizsgálat végén már kevésbé fellengős egyéniségnek látja hősét, közelebb jut a helyes értékeléshez. De hát tudományos okfejtésben erény-e ez a szemmel látható decrescendo? Ingadozás és bizonytalanság tapasztalható a részletekben is. A szerző nagy dolognak, jelentősnek vesz sok körülményt, amely alapján véve kétes értékű, vagy egyenesen decadentia.

Rubinyi érdekes olvasmányt nyújtott, amely a maga tárcaszerű közvetlenségével, csevegő érdekességével mondja el Kiss életrajzát és méltatja költészetét. Erdeme továbbá, hogy Kiss Józsefről elsőnek írt életrajzot. De történelemudományi, irodalomtörténeti szempontból műve a *scientia pedestris* terméke és nem a Kiss József pályájának pragmatikus rajza és méltatása.

Kristóf György.

Waldapfel József: *Balassi költeményeinek kronológiája.* Budapest, 1927. 8°, 43 l.

Első nagy lírikusunk költészete körül még egész sereg probléma vár megoldásra. Mindaddig nem nyerünk tiszta képet Balasiról, a költőről és az emberről, míg e kérdések nem tisztázód-

nak. Így a többek között a Balassinak tulajdonított költeményeknek a szerzőség szempontjából való alapos átvizsgálása is a jövő feladata. Balassi költészetének fejlődése szempontjából okvetlenül ismernünk kell költeményei keletkezésének időrendjét. Ennek megállapításához a fő támasztékot a Radvánszky-kódex beosztása, jegyzetei és a költemények életrajzi vonatkozásai adják. Ez alapon kísérel meg a szerző a költemények kronológiájának megállapítását. Alapos tanulmánya értékes adalékokat szolgáltat a Balassi-filológiához.

Cs. B.

György Lajos: *Az erdélyi magyarság szellemi élete.* Budapest, 1926. (Irodalomtörténeti Füzetek 12. sz. Szerkeszti: Császár Elemér) 8°, 77 l.

A szerző e munkájában a háború utáni idők erdélyi magyar szellemi életén tekint végig. Ezt, az áttekintő munkát nála jobban senki el nem végezhetné volna. Ő gyűjtötte össze könyvről könyvre, darabról darabra ennek az egész szellemi terméknek a bibliográfiáját. Ennek az időszaknak erdélyi magyar könyvanyagát senki úgy nem ismeri, mint ő. De nemcsak a kész természet ismeri ennek a szellemi tenyészetnek, hanem jól ismeri egész belső életét is, melynek egyik tevékeny tényezője volt. Azok a tételek, megállapítások, következtetések, az az egész kép, melyet szellemi életünkről rajzol, mind, mind tőle jól ismert tényeken, valóságokon épülnek föl. Nem egyszer olvastunk hiányos és egyoldalú szemlélt régebben is, újabban is az erdélyi szellemi életről. Ezekkel a szemlékkel összehasonlítva tűnik ki igazában György Lajos könyvének tudományos értéke, tűnik ki annak a nagy munkának a fontossága, melyet György Lajos végzett, midőn szellemi életünknek minden apró eredményét számon tartotta, följegyezte, értékelte. Talán kevesen voltak képesek kellően értékelni, talán nem is ismerték, vagy szándékosan agyonhallgatták a reklám nélkül, de fáradhatatlanul dolgozó férfiú derék munkáját. Ez persze mit sem von le munkássága értékéből s nem változtat azon a tényen, hogy napjaink erdélyi magyar szellemi életére vonatkozólag mindenkor György Lajos tanulmányaihoz fordul a kutató bűvár, ha megbízható adatokra akar támaszkodni.

Csúry Bálint.

Zolnai Béla: *A látható nyelv.* Minerva-könyvtár III. Budapest 1926. 8°, 56 l.

A szerző arra keres feleletet, hogy a *látható nyelv*, vagyis az *írás*, a *leírt beszéd* milyen érzelmi kapcsolatban áll az élő beszéddel, milyen szerepe van az írásbeliségnek, mint a kifejezés egyik nagyon fontos eszközének. Az írás (nyomtatás) nem közömbös eszköze, hanem szerves függvénye a nyelv és stílus fejlődésének. Az írásnak minden időben nagy kultusza volt. A primitív népeknél a szó hatalma révén a mágia eszköze volt, számos népnél magas kultúrfokon is vallásos, képzetek fűződtek az íráshoz: az írásnak sacralis jellege volt. Napjainkban is mélyreható (jogi, stílusbeli) különbségek vannak az írott szó és a mondott szó között. Az írás mint önálló formai hatóeszköz esztétikai hatásokra is képes, továbbá mint kézírás az író jellemét, műveltségét, lelki állapotát is kifejezésre juttatja bizonyos mértékig. Fűződhetnek hozzá vallási és faji képzetek s a nyomtatott betű stílusokhoz más-más hangulat is kapcsolódik. Sokféle érzelm fűződhetik az íráskonven-

ciókhoz is: a helyesíráshoz és interpunctióhoz. Végül pedig a szókincs anyagát, a nyelv alaki fejlődését is befolyásolja, konzerválja az íráskultúra.

Cs. B.

Borbély István dr.: *A régi Torockó.* 8° 175 l. Cluj–Kolozsvár, Minerva kiadása. 1927.

A könyv előszava tájékoztat a felől, hogy Borbély István könyve elsősorban kegyeletes érzéseknek köszöni létrejöttét. Vallásának és szülőhelyének szeretete vonzotta a szerzőt kitűzött céljának fokozatos megoldására. E körülmény magyarázza meg, hogy oly nagy szeretettel időzik kedves emlékei színhelyénél. A könyv a torockói völgy őstörténetét, bányászakói betelepődését, kiváltságait, jogai megvédéséért való küzdelmeit, belső életét, unitáriussá változását, földrajzi leírását foglalja magában. Szerző elevenen, színesen, gyakorlott íróhoz méltóan ír.

Könyve a bányászálet ismeretébe visz be bennünket, amelyben történeti irodalmunk ügyis annyira szegényes. Erdély fém- és sóbányáiról az egykori források szűkszavuan szólnak. Kimerítő, újabb feldolgozások hiányában szívesen kell fogadnunk minden művet, amely bennünket ez elhanyagolt terület bővebb ismeretébe bevezet.

A helyi történet egyetemesebb érdeklődésre tarthat számot azért is, mert az egész környék ismertetését, a román jobbágyság odatelepedését is magában foglalja. Egy-egy helyet nem is lehet, környezetéből teljesen kivonva, fontosságának megfelelő helyzetben megismertetni.

A szerző azonban talán kissé túlzásba is megy, amikor szülőföldje ősrégi hadászati fontosságát annyira kiemeli. Történeti forrásaink nem tájékoztatnak bennünket Akos vezérről sem, akinek szerepét szerző annyira tisztán látja. Mindezeknél nagyobb nehézséget azonban a torockói bányászok betelepülésében látunk.

A bányászok ugyanis 1291-ben III. Endre magyar királytól elpusztult kiváltság levelük megerősítését eszközölték ki. A kiváltság levél arról számol be, hogy az eredeti kiváltság levél a tatárpusztításokor égett el. Szerző ez alapon a bányászok betelepülését, akik a stájerországi Eisenwurtzel helységekből jöttek, a szászok betelepülésével egy időre: II. Géza magyar király idejére teszi.

A kiváltságok azonban nem egyeznek a szászok kiváltságaival, egyszerű városi bányászjogok, úgyhogy a szászokéval azokat azonosítani nem lehet. A szerzőt nyilvánvalóan a tatárjárásra való gondolás, (1241.) tévesztette meg, csakhogy a tatárjárás, amelyről a kiváltságlevél szól, 1285-ben történt, amikor a tatárok Torockó vidékén is jártak.

A helyzet az, hogy Stájerország egyideig Magyarországhoz tartozott, a későbbi V. István király ott kormányzó volt s ott ismerte meg az eisenwurtzeli bányászokat, akiket aztán Erdélybe hozott. A torockói bányászok tehát nem II. Géza alatt telepedtek be.

E kifogásoktól eltekintve Borbély István műve érdemes munka és megérdemli, hogy minél többen elolvassák.

Dr. Biró Vencel.

N. Iorga: *Privilegiile Şangăilor delà Târgu-Ocna.* Bucuresti 1915. Ac. Romana Seria II. Tom. XXXVII.

Még 1915-ben jelent volt meg ez a 19 oldalas, érdekes tartalmu füzet a Román Akadémia történelmi szakosztályának az évköny-

vében. A târgu-ocnai (Moldva) csángók kiváltságleveleit ismer-teti a XVII. sz. derekán kezdve be a XIX. sz. harmadik évtizedébe. Ezek a gyakran megújított kiváltságlevelek érdekes helyérdekű adatokat tartalmaznak moldvai véreink egyik nevezetes csoport-jának a mindennapi küzdelmes életéből. A moldvai fejedelmi kincstár adómentességgel, ingyen korcsmálási joggal, hús- és ke-nyérárulási monopóliummal igyekezett fontos és terhes munká-jukat könnyíteni és jutalmazni. Az ocnai sóbányák fontos jöve-delmi forrást jelentettek a moldvai fejedelmi kincstárnak, mert még a beszarábiai, sőt a krimi tatárság is innen szerezte be a só-szükségletét. A derék csángók munkájának fontosságát és terhes voltát 1785-ben a fejedelmi kiváltságlevél is így emeli ki: „slujba șangăilor iaste gré” (terhes élet a csángók szolgálata). De legszeb-ben bizonyítja Sturdza János moldvai fejedelem, hogy a csángók országa nagyon hasznos, megbecsülendő, hálásan kezelendő ele-mét alkották. 1828-ban u. i. számukra előregedés, munkaképte-lenség és betegség esetére egy kórházzal kapcsolatos men-lyet alapított.

Magyar nyelvészeti szempontból tanulságos lesz megemlíte-nünk, hogy ezekben az okmányokban csángóink neve váltakozva: *șavgău* (egyszer: *șaugău*) és *șangău*. A *șavgău* (és *șaugău*) alak nyilvánvaló a magyar „*sóvágó*”, a román hangtani törvények-nek megfelelő módosulással. A „*șangău*” meg a „*csángó*” román hangtani fejleménye. A rokonhangzásu két szó közül aztán az etymon-gyököket nem ismerő román közhasználatban a *șangău* lett az általános, annál is inkább; mivel ezek a „*sóvágók*” különben is „*csángók*” voltak.

A XVII. sz. derekáról való román oklevelekben előforduló magyar eredetű szavak közül (amelyeket egy ocnai születésű író-deák használt) a „*șocodolom*”-ra megjegyezzük, hogy az nem „*nuntă*” (lakodalom), hanem vásár (4 old.)

Tatos-Trotuș folyónév etymonját részünkről nem a „*tatár*” népnévben látjuk (3 old.), hanem annak a besenyő főembernek a nevéből származtatjuk, akit 1074 tájáról a bizánci források idéz-nek (Tomaschek, Zur Kunde ... I, 49).

dr. Bitay Árpád.

Boros György: *Brassai Sámuel élete.* Kolozsvár (Minerva) 1927. 8-rét 5–342¹.

Boros György még 1897-ben, Brassai Sámuel halála után azon-nal hozzáfogott az unitárius egyház Tanácsának megbízásából ez életrajz elkészítéséhez. Hosszas évek teltek el az előkészületekkel, hosszú évek a kidolgozással és még hosszabbak azzal a várakozás-sal, hogy a munka megjelenhessék. Végre most előttünk van a nagy mű: éppen egy emberöltő fáradozásának gyümölcse. De az alatt egy igen jó életrajz jelent meg Brassairól, a részletkérdések is avatott tollú feldolgozóra találtak és egy olyan nemzedék nőtt fel, mely hibéből ha ismerte az öreget és éppen azért alig tudja megérteni a szerző rajongását „a határtalan nagyságú és tünemé-nyes tehetségű, rendkívüli ember”, a „nagy Mester” a „*Praeceptor Hungariae*” iránt.

Sőt, ha végig gondolja akár az életrajz, akár Fitzé, akár a mo-nografikus tanulmányok után Brassai hosszú életét, szomorúan kénytelen megállapítani, hogy Brassai a XIX. század intellek-tuálizmusának egy csodás példája volt ugyan, de az emberi tudás majd minden ágának magába szedésével oly terhet rakott magá-ra, mely útjában állt annak, hogy korán maradandó és jövőbe ható alkotással túl emelkedjék. Sēhol, semmiben sem tudja e nem-

zedék meglátni, fölfedezni Brassai hatását és kénytelen kuriózumnak venni, mintahogy életében már tekintették egész tudós egyéniségét és a műveiben itt-ott, vagy mondjuk, gyakran feltűnedező megállapításait, melyek nyom nélkül hängzottak el, ha utólag ki is lehet egyikükről másikukról mutatni, hogy, a különböző tudományokban haladást jelentettek, mivel Brassaitól teljesen függetlenül mások tudományos eredményeiként váltak közkinccsökké.

Brassai emlékét felidézni, életének folyását megrajzolni mégsem felesleges, mivel a szomorú tanulságon felül betölti élete az egész XIX. századot és így soknemű érdeklődést kelt azokban, akik a század nagy történései mellett egy szűkebb kör történetének intimebb részletei iránt érdeklődnek.

Ezt az érdeklődést teljesen kielégíti Boros György, mert alig hiszem, hogy volna még egy olyan életrajz, mely az aprólékos részleteket majdnem annyi kedvvel tárgyalja, mint a nagyokat. A szerző rajongó csodálata hőse iránt megejtette ítélőtehetségét úgy, hogy szinte válogatlatlanul mindent közöl, amit csak kutatásaival fölfedezett vagy személyes érintkezésével megtudott és inkább kétszer is elismétel igen sok dolgot, nehogy valamit mellőzzön vagy említés nélkül hagyjon.

Boros véglegesen tisztázza Brassai eredetét. Megállapítja, hogy a Brassából Torockóra szakadt Wellmes János a család alapítója, akinek unokája volt Brassai. Munkája többi részében bőven tárgyalja Brassai életkörülményeit, itt-ott a korviszonyokat is. Mindezt – ha nem ügyelünk a rengeteg sajtóhibára – elég kellemesen olvashatjuk és ez a könyv legfőbb érdeme.

A hatalmas kötetet a Minerva állította ki szép papíron és tiszta nyomással. Ara 250 Leu.

(k. e.)

Mezőkövesdi Újfalvy Sándor: *Az erdélyi régi és közelebbi vadászatok.* (1854.) Újfalvy Sándor életrajzát bevezetésül írta dr. *Gyalui Farkas*. Minerva-könyvtár 8. füzet, Kolozsvár. Minerva rt. kiadása. 8 r. XVI. + 86 l.

Rendkívül értékes kis erdélyi könyv jelent meg a Minerva-könyvtár nyolcadik füzeteként: *Újfalvy Sándornak Az erdélyi régebbi és közelebbi vadászatokról és vadakról* még 1854-ben írott munkája első fele. Maga Újfalvy *öreg vadász* írói álnéven már az 1860-as években közölt a *Vadász és Versenylapban* s a *Hazai és külföldi vadászrajzokban* belőlük. Ezek azonban ma annyira ritkák, hogy alig lehet egy-egy példányukat megtalálni s így a Minerva már azért is hasznos szolgálatot tett, midőn az érdekes füzetet kiadta.

Újfalvy nem szándékozott összegyűjteni még az ő koráig megjelent történeti forrásaink vadászatait sem, melyek közül, hogy többet ne említsünk, e tárgyban csak Szalárdi, Bethlen Miklós és Cserey Mihály is pár érdekes adatot nyújtanak. Az azóta megjelent erdélyi források között pedig I. Rákóczy György 1633-iki úti és vadásznaplója (Erd. Múzeum 1900.), Thököly Imre, Czegei Wass György és László naplói, vagy Wesselényi István bő kiadatlan naplójegyzetei 1704., 1707-ből és 1708-ból összesen ivekre menő nagybecsű anyagot adnak. A családi levéltárak nem egy perirata, valtatása és sok missilis levele pedig annyit nyújt, hogy azokat, mint a régi társadalmi élet egyik érdekes fejezetét külön is érdemes volna megírni. Újfalvy munkája két első fejezetében apósa, apja, *öreg vadásztársai*, s *öreg román vadászok és hajtók elbeszélései* után ír s tulajdonkép nem megy messzebbre vissza a XVIII. század közepéig.

Első fejezetében csak a bölényvadászatokról szól s ő úgy tudta, hogy Erdélyben az utolsó bölényt 1762. őszén a borgói havasokon ejtették el. Más forrás szerint viszont a Székelyföldön 1814-ben lötték az utolsót. Az a második fejezet, melynek Ujfalvy *A XVIII. század közepén inneni vadászatok* címét adta, br. Bánffy Farkas kir. táblai elnök és iskolája, az id. br. Wesselényi Miklós, br. Bornemisza József és Lipót s Ujfalvy Sándor édesatyjának, Ujfalvy Sámuel alispánnak a XVIII. század utolsó és a XIX. század első negyede vadászatai képeiből áll. E vadászatok egy részén már Ujfalvy Sándor is részt vett s a következő szakaszok mind saját élményeinek színes és érdekes emlékiratszerű képei is. Külön fejezetekben szól a *zsibói, görgényi, almási, kusmai, a háromszéki, mezőségi* egymástól bizonyos fokig eltérő jellegű vadászatokról. A *főispáni és szolgabírói vadászatok* rajzában pedig a hivatalos és épen azért nagy készüléttel, de a legtöbbször ennek távolról sem megfelelő eredménnyel folytatott vadászatokról ad nem egyszer jóízű, humortól csillogó, mindig élénk és érdekes leírásokat.

A füzet az 1750–1850. közötti száz év erdélyi életének egy társadalomtörténeti nézőpontból, nagybecsű életképrészlete. Értékét emeli művészivé emelkedő elbeszélő készsége s magukban is önálló becű alak- és jellemrajzai. Ezekből Grozsa Juon és Krizsán Alexa öreg vadászok (4–6 l.), a pecérek s köztük az öreg Virág Peti (10–12 l.) a háromszéki székely hajtók (48 l.), a román mesemondók (64 l.) rajzai mesteri színvonalra emelkednek. Viszont br. Bánffy Farkas, id. és ifj. br. Wesselényi Miklós, br. Bornemisza József és gr. Kendeffy Adám alakjai szinte külön jellemrajzokban elevenülnek meg s egy-egy vadászat és az azzal járó időtöltések színes és mozgalmas képe a maga nemében majdnem utolérhetetlen érdekességu olvasmánnyá, de értékes és művészi társadalom-történeti forrássá is emelik a kis füzetet. Előszóul dr. Gyalui Farkas írta meg egy íven Ujfalvy Sándor érdekes életrajzát s jelzi, hogy a füzet kelendősége esetén a kéziratból a Mínerva még hajlandó kiadni. A kiadvány érdekessége és olcsó ára (20 leu) annyira kínálja ezt a közönségtől függő lehetőséget, hogy a folytatást még ebben az évben reméljük.

Kelemen Lajos.

Bene Lajos: *Az ismeretterjesztő előadások lélektana, módszere és eszközei.* Előszóval ellátta Bodó János. Budapest, 1926. „A Falu Könyvtár” 32 szám. 47 oldal 8⁰

E füzet abba a kitartó, nemes törekvésü munkába ad bepillantást, melyet Magyarországon a népi kultúra emelésére fordítanak. A „Falu” országos földműves szövetség támogat minden olyan mozgalmat, mely a falu hasznát célozza.

Az állam mindenben kezére játszik e törekvéseknek, sőt hivatalosan is elrendelte közegeinek az ismeretterjesztő előadások bevezetését. Minden faluban kultúrbizottságok alakultak, hogy első sorban a téli hónapokat használják fel sorozatos előadások tartására. A kérdés lényegéből s a népi pszichológiából önként adódik, hogy a vezetőknek sok nehézséggel kell megbirkózniok.

E nehézségek kiküszöbölésére ad Bene Lajos hasznos figyelemztetőket. Értékes útbaigazításokat a falut érdeklő kérdések megválasztására, az előadások kellő megszervezésére, a hallgatóság odacsalogtatására s az állandó érdeklődés ébren tartására. Kiméletlen igazmondással mutat rá, hogy az esetleges sikertelenség majdnem minden esetben a vezetők és előadók hibájából s tapasztalatlanságából s talán nemtörődömségéből következik.

A szemléltetés eszközei közé szerző felveszi a modern technika legújabb eredményeit. Szóhoz jut a vetítés, film s az episcop, mely-lyel átlátszatlan tárgyakat könnyen nagyítva vetíthetünk a vász-sonra, sőt még a rádiót is beállították a falu előbbrevitelének eszközei közé.

Bene Lajos nem elméletet ad, hanem a mindennapi élet gazdag ismeretére építi útmutatásait. Néha talán kicsinyesnek tűnik fel, de a tapasztalat őt igazolja, midőn az apró részletkérdéseket sem hagyja figyelmen kívül. Könyvét a mi viszonyaink között is ha-szonnal forgathatják, kik a nép anyagi és kulturális helyzetének javítását szívéükön viselik.

Dr. Kántor Lajos.

Cholnoky Jenő dr.: *A földfelszín formáinak ismerete.* (Morfo-logia). Királyi Magyar Egyetemi Nyomda Budapest. Evsz. nélkül.

A morfológia a földrajznak az az ága, amely a szilárd földfel-szín formáinak kialakulását rendszeresen magyarázza. Ezt a tudomá-nyt legelsőnek A. Penck *Morphologie der Erdoberfläche* c. mű-vében próbálta rendszerbe foglalni. Utána a francia De Martonne majd a magyar Lóczy Lajos lépnek fel, mint a geomorfologia világhírű művelői. Igazi tudománnyá azonban William Morris Davis, a bostoni Harvard egyetem tanára tette. Neki köszönhet-jük, hogy a felszíni formákról az u. n. tömbszelvények útján logi-kus és áttekinthető képet nyerhetünk.

Davis nyomán, de tőle mégis egészen függetlenül írja meg Cholnoky magyar nyelven a geomorfologia kézikönyvét. Davis mellett Cholnoky az, aki észreveszi, hogy a legpontosabb katonai térképeken sem tudjuk egy pillantással tisztán áttekinteni a fel-színi formákat, ezért veszi igénybe a három koordinátás ábrázo-lást. Ez a módszer valamely területnek három irányban, szélesség, hosszúság és magasságban való kiterjedését ábrázolja. Ily módon a felszínről olyan képet nyerünk, mintha egy domború térképről készítettünk volna perspektívás rajzot.

Aki tudja, hogy mennyi időbe és fáradságba kerül egyetlen egy tömbszelvényt megszerkeszteni, az fogja igazán méltányolni a könyv értékét. 169 ábrából 134 tömbszelvény. Ha csak teheti, min-dig a Kárpátok gyűrűjétől körülvevett területekről veszi a jellemző példákat, 45 művészi tömbszelvényt rajzolt erről az általunk is jól ismert térszínről.

Legjobban érdekelnék minket az Erdély földjéről vett példák. Ilyenek a Meleg-Szamos völgyének kialakulása különféle kőzetek-ben, a Maros szurdoka Solymosvára alatt, a segesvári terras-zsziiget, a Tordai és Türi hasadék tömbszelvénye, az Ünökő kár-fülkéi.

A kőzet minősége szerint való lepusztulás formáit Kolozsvár és vidékének példáival illusztrálja. A sivatagi medencék lecsapo-lásának megmagyarázása közben az Erdélyi Medence kialakulása legegyszerűsége előtt. Tipusosan száraz, sivatagos medence volt ez, amelyet a pleisztocén kor elején a folyók hátráló eróziója minden oldalról megtámadott és befűrészelt. Az esőt hozó szelek az így támadt réseken keresztül könnyen bejuthattak a medence belsejé-be, az éghajlat egy csapásra megváltozott, a sivatagból szavanna lett.

Nagyon tanulságos módon ismertet meg az eróziós völgyek kialakulásának formáival. A földalatti vizek erózióját, a szél-fúvás hatásának következményeit mind önálló tanulmányai alap-ján írja meg.

Erre a magyar nyelvű Morfológiára büszkék lehetünk, mert

teljes joggal elmondhatjuk, hogy a világirodalomban a földfel-szin formáiról még ilyen részletes és kimerítő munka nem jelent meg. Cholnoky Morfológiája valóságos bibliája lesz a magyar földrajzot tudományosan művelőknek.

Xántus János.

Hettner Alfréd: *A leíró földrajz alapvonalai.* II. kötet. Tengerentúli földrészek. Fordította Littke Aurél. Magyar Egyetemi Nyomda Budapest. 1926.

Hettnernek magyar nyelven is megjelent Európáját rövid idő múlva követte a „Tengerentúli Földrészek” kiadása. A magyar leíró földrajzi irodalomban hézagpótló ez a munka, mert Cholnoky Amerikáján kívül a kontinenseknek modern leírása hiányzott. 437 oldalon, 195 szöveg közé iktatot képpel ismertet meg az Európán kívüli kontinenseket. Nagy érdeme a kézikönyvnek, hogy nemcsak az egyes földrészek felfedezőit említi meg, hanem a kisebb területek, egyes országok kutatóit is megnevezi. Majdnem mindig utal az illető ország legjobb földrajzi leírására is. Az anyagot nemcsak országok és tájak szerint írja le részletesen, hanem mindig tekintetbe veszi a gyakorlati érdekeket is.

Hettner e könyvében harminc év megfigyelt munkájának eredményeivel ajándékozza meg a földrajzi irodalmat.

Xántus János.

Abberto M. De Agostini: *Tíz esztendő a Tűzföldön.* Fordította Cholnoky Béla. Budapest, Lampel R. R. T. Könyvkiadó Vállalata.

A Magyar Földrajzi Társaság égisze alatt eddig egész sorozata jelent meg a világhírű földrajzi kutatók munkáinak. Szerecsés érzékkel választják ki a lefordításra érdemes munkákat, amelyek nemcsak tanítanak, hanem egyúttal szórakoztatnak is. Ilyen könyv Agostini tűzföldi utazása is. Egy szerzetes, aki a föld legelhagyatottabb részén 10 évet tölt el s egészséges szemmel és kellő előtanulmányokkal rendelkezve, valósággal megváltoztatja eddigi ismereteinket a Tűzföldről. – A terület általános leírása után részletesen tárgyalja annak felfedezését Fernao Magalhaestól kezdve, aki 1519-ben, a kontinens déli csücskét össze-vissza szabdaló szigetek közt kereste meg az Indiába vezető utat. A legfontosabb észleleteket az angol James Cook (1768–71 és 1774–75), továbbá a spanyol Don Antonio de Cordoba (1785) teszi. Hidrografiai munkájukat csak a XIX. században szárnyalja túl Parker King és Fitzroy.

Agostini Punta Arenasból indul, innen és Amerika legdélebbben fekvő kikötőjéből, Ushuaiából vezeti expedícióit. Kétszer mászsa meg a Tűzföld legmagasabb csücskét, a 2404 m. magas M. Sarmientót. Föllebbent a hegyvidéken szétterülő ködfátyolt s bepilantást nyújt a buja őserdők homályába. Hatalmas, a tengerig lenyúló glecsereket fedez fel és térképez. Kár, hogy a domborzatnak az éghajlat kialakulására gyakorolt hatását szerző nem méltányolja kellőképen.

Agostini a Fagano-tó partján együtt él a bennszülöttekkel, akik három törzset alkotva népesítik be az archipelagus területét. Ezek az alakut, jahgán és ona-indiánusok. Darwin, aki maga is beutazta a Tűzföldet, tévesen kannibáloknak tartotta őket. A bevándorló európai telepesek, csakhogy minél több földet mondassanak magukénak, halomra lötték, vagy sztrichninnel mérgezték meg a védtelen indiánusokat. Számuk annyira megfogyott, hogy a három törzs együtt alig haladja meg az 500 lelket.

Agostini munkáját 101 kép díszíti, amelyek közül 27 kromopapírra van nyomva. A szöveg megértését, valamint az expedíció útjának követését nagyban elősegíti a mellékelt három térképlap. A térképek nagy gondnal készültek; a szakértő kartografus észreveszi, hogy dr. Cholnoky Jenő egyetemi tanár rajzolta, bár nevét nem említi a fordító.

Xántus János.

Zoltán Ferenczi: *List of the translations of Jókai's works into foreign languages* (= A Jókai-fordítások jegyzéke). Bibliofil Könyvtár I. szám. Budapest, 1926. 8°, 43 l.

A szerző e bibliografiai munkában, melyhez Rákosi Jenő írt előszót, azon fordítások jegyzékét állítja össze, melyek Jókait az egész világon ismeretessé tették. Többen próbálkoztak már ilyen jegyzék összeállításával, de ezek között szerzőnké a legteljesebb. A Bibliofil Könyvtár szerkesztője, Sikabonyi Antal e művel indította meg érdemes vállalatát, hogy az egész világ előtt példázza benne a nagy magyar regényíró s vele a magyar alkotó erő diadal-útját a világ körül. A fordítások a különböző nyelvek között így oszlanak meg: angol 119, német 333, svéd 26, dán 12, holland 4, finn 61, eszt 48, lett 20, francia 45, spanyol 4, olasz 17, román 25, horvát 4, szerb 30, szlovén 2, bolgár 1, ruthén 2, tót 62, cseh 193, lengyel 101, litván 5, orosz 37, örmény 1, héber 1, esperanto 1.

Cs. B.

Dr. Orient Gyula: *Az erdélyi, és bánati gyógyszerészet története.* Cluj-Kolozsvár, 1926. Minerva r. t. 8°, 263 l.

Rendkívül értékes, a gyógyszerészeti szakirodalomban különösen ritka becsű munkát jelentetett meg nemrégiben dr. Orient Gyula orvos és gyógyszerész doktor, a kolozsvári egyetem előadó tanára. A hatalmas, 263 oldalra terjedő munka egyedül áll a gyógyszerészeti szakirodalomban s ez egymagában is komoly elismerést biztosít úgy a műnek, mint kiváló szerzőjének. Orient professzor évtizedek óta a legodaadóbb művelője a gyógyszerész-irodalomnak s rendkívül sok érdekes új adattal gazdagította a gyógyszerészet kultúrtörténelmét. Ezzel a munkájával azonban olyan teljesítményt végzett, ami évtizedes kiváló tevékenységét is jóval felülmulja s méltán keltette fel a külföld tudományos érdeklődését. Az erdélyi és bánati gyógyszerészet történetét megírni rendkívül nehéz munka. Nincsenek kútfurrásai, nincsenek kitépott ösvényei, aki ezt a munkát akarja elvégezni, annak rengeteg területen kell kutatni, rejtett homályokból kell megszereznie adatait. De Orient dr. elvégezte ezt a munkát. Olyan könyvet adott a tudományos világ kezébe, amely minden időben forrásmunka lesz. Hú képét találjuk benne az erdélyi-bánati gyógyszerészet kialakulásának, fejlődésének s biztató jövőt ígérő rohamos nekilendülésének. A legrégebbi őskor ismertetése után a dákoromán, hun-magyar korszak, az Arpád királyok, fejedelemségek idejének gyógyszerész történetét kapjuk meg élvezetes, eleven előadásban, úgy, hogy nemcsak a szakembert, de a laikust is szívesen érdeklik az egyes korok érdekes eseményei, változásai. Kellemszerű, könnyed stílusa mellett külön említést érdemel praktikus történelmi felosztása, biztos anyagkezelése, amelyekkel szerző feltétlen irodalmi becsüvé tette legújabb munkáját. A könyvet a Gyógyszerészek Általános Egyesületének erdélyi kerülete adta ki.

S. Nagy László.

FOLYÓIRAT SZEMLE

GRAGGER RÓBERT EMLÉ-
KEZETE.

Az *Ungarische Jahrbücher* idei első számát kiváló alapítója, a korán elhunyt Gragger Róbert emlékének szentelte. A vezető helyen C. H. Beckernek a berlini egyetem régi aulájában tartott gyönyörű emlékbeszédét olvassuk, mely méltóképen határozza meg Gragger életének főmunkáját.

Az a feladat, melyet Gragger mint a berlini egyetem első magyar nyelvi és irodalmi professzora magára vállalt, több mint egy tudományszak ügye. Gragger elsősorban tudós volt ugyan, de nagy tanultsága kevésbé támogatta volna nagy feladata végrehajtásában, ha tisztán magyar vagy tisztán német lett volna. Gragger lényének sajátossága abban rejlett, hogy benne a magyar és német vérgenetikailag forrt egymás mellett, hogy ő magyar és német kettősségében mindkét életminőséget teljes mértékben átértette, kifejezésre juttatta és bíráló szemmel nézte. Felvidéki származású lévén a hagyományok és a vér szerint magában hordta kevert származásának minden előnyét és hátrányát. Szenvedélyesen szerette magyar hazáját szépséges vidékeivel, ezeréves történetével, erős nemzeti öntudatával s egész lelkével csüggött Németországon, a német nyelven és irodalmon, büszke volt a német tudomány eredményeire, német állampolgárságára. Így két nemzet közt állva igazán hivatva volt az összekötő kapocs, a közvetítő szerepére, a kölcsönös tiszteltet és megértés előmozdítására egy távoli magasabb európaiság nevében. Szülőhazájától elszakadva, lelke mélyén a hazátlanság érzetével tudományos és kulturpoli-

tikai tevékenységben élte ki életét. A magyar és német kultúra szellemi kapcsolatának megteremtését tudományos feladatnak tekintette. A nyitrai római katolikus gimnáziumot elvégezőként, a híres budapesti Eötvös-kollégium tagja lett, hol Gombocz Zoltán és Horváth János voltak a tanárai. Ok az egyetem tanáraival karöltve tovább fejlesztették a gimnáziumtól a lélekbe vetett csírat. Egyetemi tanárai közül legnagyobb hatással voltak rá Heinrich Gusztáv, a magyar germanisztika atyja, Katona Lajos a kiváló folklorista és összehasonlító irodalomtörténész, Beöthy Zsolt a kálvinista magyar tudós pompás típusa és Riedl Frigyes, Gragger személyes eszményképe nevelői és tudományos téren egyaránt. A budapesti egyetemen nyert ösztönzést és megtérnékenyülést az összehasonlító irodalomtörténethez való hajlama, az exakt módszert Berlinben Schmidt Erich-től és Roethe Gusztáv-tól sajátította el. Irodalmi tevékenysége 1907-ben, 20 éves korában kezdődik. Ekkor írt a párisi *La Presse*-ben a magyar irodalomról és konstantinápolyi úti emlékeiről. Működése első korszakának legjelentősebb alkotása: *Geschichte der deutschen Literatur in Ungarn von Maria Theresia bis zur Gegenwart* (Bécs, 1914), mely a magyar-német szellemi kapcsolatok történetére számos új adatot tartalmaz. A magyar nyelvtudományának nagy szolgálatot tett az *Omagyar Mária-siralom* (Eine altungarische Marienklage, 1923), e rendkívüli becsű magyar nyelvemlék közzétételével. Szorgalmasan nyomozta a közép-európai országok gyűjteményeiben és könyvtáraiban a magyar

szellem, a magyar befolyás nyomait. Egész sereg apró munkája, kritikája és kiadatlan anyaga tanuskodik e munkáról. E munkásságának eredménye: *Preussen, Weimar und die Ungarische Königskrone* (1923) című tartalmas műve, mely a magyar és németországi történelmi kapcsolatokra nézve igen jelentős és tanulságos adalék.

De ép oly jelentős Graggernek szervező, kulturpolitikai propaganda tevékenysége, melyet 1916-tól kezdve fejtett ki Berlinben. Ez év augusztus 18-án nevezték ki a berlini egyetemen a magyar nyelv és irodalom rendkívüli tanárává s tanszéke mellé szerény keretek között egy magyar szemináriumot is szerveztek. A dolgnak olyan színe volt, mintha Berlinben politikai okokból a háborús lelkesedés hevében egy fölösleges tanszékot szereztek volna, valójában pedig egy politikai alkalom jött kapóra, hogy életre keltsenek egy tudományos szükségletet. Gragger a rábízott keveset kitűnően kamatoztatta. A kisded szemináriumból csakhamar intézet fejlődött, melynek fenntartására egy barátok társasága létesült. Gragger az intézetnek ajándékozta több ezer kötetnyi magánkönyvtárát s idővel annyira fejlesztette, hogy halála után az intézet könyvtára 23,000 kötetet számlált (120 folyóirattal, 15 ujsággal). Az államtól csakhamar lektort és asszisztent, a barátok társaságától egyéb segéderőket kapott. Az intézetben hatalmas tevékenység indult meg. A rendes előadások és gyakorlatok mellett a tudományos eredmények közzététele is megindul: 1919-től az *Ungarische Bibliothek* hármas sorozata, 1921-től az *Ungarische Jahrbücher*nek évenkénti négy terjedelmes füzeté. Mint lelkes magyar, kötelességének érezte, hogy a magyar szellem virágait, a magyar történelem főmozzanatait, a régi és új magyar állam lényegét Németországgal megismertesse előadásaiban és kiadványaiban. A háromkötetes *Bibliographia Hungariae*-ben megalkotta a Ma-

gyarországra vonatkozó idegen nyelvű munkák bibliográfiáját. Tervezett egy realexikont a magyar kultúráról, egy nagy magyar-német szótárt, népköltészet kiadványt stb. Kiadás előtt áll *Altungarische Erzählungen* című anthológiája. Röviddel halála előtt jelent meg *Ungarische Balladen* című munkája, mely bizonyos tekintetben Gragger tudományos életművének a koronája. Széles körök innen ismerték meg először a magyar balladát s vele a magyar léleknek egy fontos részét. Bevezetésében rámutat a magyar ballada helyére a világirodalom keretében. A népballadáról a műballadára térve Arany Jánost mutatja be, ki a népdal természetes szépségét finom érzékkel oltotta be nagy tanulmánnyal és költői lángelmével megalkotott balladaköltészetébe. Csodálkozva áll meg az ember ekkora munkásság előtt, melyre a 39 éves férfi halála előtt visszatekinthetett. Elismerésben sem volt hiány. 1921. január 22-én a berlini egyetem rendes tanárává nevezték ki, a pécsi egyetem pedig tiszteletbeli rendes tanárává választotta érdemei elismeréséül. Gróf Klebelsberg Kuno magyar kultuszminiszter támogatásával megszervezi a *Collegium Hungaricum Berolinense* internátusát érettebb egyetemi hallgatók és ifjabb kutatók számára, kik a berlini főiskolákon és kutató intézetekben dolgozni akarnak. Az internátus céljaira a magyar kormány költségén palotát vásárolt az egyetem közelében. Egy másik palotát pedig a szomszédságban a magyar intézet számára a porosz kormánytól kapott meg. Sikereiben nagy része volt egyénisége varázsának, magas műveltségének, a legkülönbözőbb körökben való társadalmi otthonosságának, sajátos értékű emberi jellemének.

A Gragger Róbert arcképével díszített füzet Becker szép emlékbeszédén kívül magában foglalja még Gragger rövid életrajzát és műveinek bibliográfiáját. Csúry B.

BUDAPESTI SZEMLE, 1926. május. Tartalmából kiemeljük: *Báró Wlassics Gyula*: A kisebbségi jogvédelem és a nemzetek szövetsége. – *Papp Ferenc*: Gyulai költészetének értékei. – *Csorba Ferenc*: Az emberi fajok kérdések. – *Voinovich Géza*: A virrasztók. (Elbeszélés.) – *Vargha Gyula*: Kézai Simon mester. (Költemény.) – A kritikai rovatban *Arday Pál* ismereteti *Lukinich Imre*: A szatmári béke története és okirattára c. művét.

1926. június. *Berzeviczy Albert*: Gyulai Pál emléke. – *Ferenczi Zoltán*: Deák egy ismeretlen felirata. – *Kenedy Géza*: Háború és népszaporodás. – *Bartóky József*: A temetőig együtt megyünk. – A színházi szemlében vg. bírálja többek közt *Herczeg Ferenc*: A hid és Majomszínház c. darabjait.

1926. július. *Br. Wlassics Gyula*: A magyar államnyelv. – *Zelovich Kornél*: A Magyar Tud. Akadémia hatása a technikai tudományok fejlődésére. – *Kornis Gyula*: A magyar kultúrpolitika száz évvel ezelőtt. – *Horváth Jenő*: Széchenyi első angol útja.

1926. aug. *Bartók György*: Széchenyi és Fichte. – *Zeis István*: Az entente jövője és a franciák. A kritikai rovatban *Nagy Miklós* ismerteti *Takáts Sándor* új könyvét: Magyar nagyszónokok. – r. r. bírálja *Erdős Renének Báró Herzfeld Clarissz* c. regényét. Cs. B.

EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY. Alapították: *P. Thewrewk Emil* és *Heinrich Gusztáv*. A M. T. Akadémia támogatásával és a budapesti Philologiai Társaság megbízásából szerkesztik: *Kerényi Károly* és *Koszó János*, Budapest, 1926. L. évf. I–III. füz.

Az ötvenedik évfolyamába léonó E. Ph. Közöny együttes I–III. száma *G. Némethy sexagenario sacrum*, a hatvanéves nagy, Európászerte ismert és becsült filologusnak, Philologorum Hungariae princeps-nek, Némethy Gézának van szentelve.

Némethy egy ideig a kolozsvári egyetemnek volt tanára, most a budapesti tudomány egyetemen tanít, de latinul, németül, magyarul írt tudományos műveivel a legnagyobb klasszika-filológusok között foglal helyet már régóta. A másik nagy filologus, az immár 70 éves *Csengery János* nyitja meg a füzetet Sapphóból készült művészi fordításaival. – *R. V.* (Vári Rudolf) latin nyelvű értekezésében a görög epikusokhoz közöl néhány megjegyzést. – *Hornvánszky Gyula*: *Szövegkritikai tartozások*, Diodoros egy helyéhez és Aristoteles két helyéhez közöl szellemes javításokat. – *Vindiciae Laoniceae ab Eugenio Darkó conscriptae*. Laonikos Chalkondyles műveit nemrég adta ki Darkó Jenő, a M. T. Akadémia költségén. Emendatióit a II. kötetben fogja megvilágítani, míg ez megjelenik, ez értekezésben Laonikos előadásáról szól, bebizonyítva, hogy az író homályosságai és a szokottól elütő szói és szóalakjai abból magyarázandók, hogy nem szerette az attikai írók nyelvét és inkább követte Herodotot és a köznelvet, – *Husztai József*: *Hippokratészi hagyomány nyomai Ovidiusnál*. Ovidius az Ars am.-ban 50 disztikonban a női arc szépitéséről ad recepteket. Ezek forrása a *Corpus Hippocraticum* és érdekes kultúrtörténeti adat, hogy a kozmetika tudománya Hippokratéstől Ovidiusig, tehát néhány századon át, alig haladt vagy változott. De Ovidius nem az eredeti forrásból merítette receptjeit, hanem a korában gazdagon felburjánzott kozmetikai irodalom valamelyik szakszerű receptkönyvéből. Am az ő verselő ügyessége kellett hozzá, hogy pattozó disztikonokba tudja kényszeríteni a száraz adatokat. – A Budapesti Philologiai Társaság 1925. nov. hó 25-én tartott ünnepi felolvasó ülésén ünnepelte Némethy Gézát, Az itt elhangzott felolvasások teszik a füzet nagyobbik részét. *St. Székely*: *G. Némethy LX. aetatis annum implevit*. Klasszikus szépségű latinsággal foglalja össze

Némethy Géza tudós pályafutását. Némethy 18 éves korában az egyetemre iratkozva oly tudást vitt magával, hogy tanárait, kollegáit meglepte. Kitüntetéssel letéven tanári vizsgálatát, Lipszében Ribbecket, Berlinben Vahlent hallgatta. Hazatérvén gimnáziumi tanár, majd az Eötvös-kollégium klasszika-filologusa lett. 25 éves korában egyetemi magántanár, 35 éves korában rendkívüli, nemsokára Kolozsvárt rendes egyetemi tanár lett. Nemcsak óriási, hanem rendkívül nyomós tudományos tevékenységet fejtett ki: 36 önálló könyvet adott ki, melyek között a szakkörökön túl a magyar közönséghez közelebb állanak a Vergiliusról és a római elégiáról írt pompás művei, megversekötete, mely *Az Ész Tragediája és egyéb versek* címen 1925-ben jelent meg. – A következő 4 dolgozat szorosan kapcsolódik az ünnepelt munkásságához: *Förster Aurel Euhemerum* címen Némethy, első kritikái kiadásáról ír, kimutatva, hogy a 20 éves tudós ügyesen szállt szembe a nagy Bentleyvel, s a mai kritika is csak azt állapíthatja meg, hogy csak részben tévedett, részben igaza volt. – *Kerényi Károly: A gyűjtőgató szerelem* címen Némethy Ovidius-konimentárijához ad korrekturát. – *Moravcsik Gyula: A Heléna és Faust-jelenet történeti kerete.* Némethy a Kisfaludy-Társaságban *Heléna és Faust* címen művelődéstörténeti esszéivel foglalta el székét. Moravcsik ehhez kapcsolódó tanulmányában kimutatja, hogy Goethe hatalmas előtanulmányokat végzett e jelenethez, melynek helyét részletesen vázolt forrásai alapján Sparta környékére tette. – *Marót Károly: Költészet és filológia* címen mélyrehatóan fejtegeti a költészet és tudomány viszonyát. – Némethy köszönő szavaival zárul az ünnepi ülés s ezekkel zárul az ünnepi füzet is, melyet elől az ünnepelt tudós arcképe díszít, közbeneső hézagait meg Kallimachos apró költeményeinek fordításai töltik be.

Dr. Kiss Ernő.

FÖLDRAJZI KÖZLEMÉNYEK.
Kiadja a Magyar Földrajzi Társaság. Szerkeszti: dr. Cholnoky Jenő. 54. évf. 1926. 1–6 füzet.

E folyóirat tudós gárdája évtizedek óta állandóan felszínen tartja a földrajztanítás reformálásának kérdését és módszerének megvitatását. Dr. Cholnoky Jenő: *A térképről* írott értekezésében ismerteti azon elveket, melyek szem előtt tartásával készül a Magyar Földrajzi Intézet kiadásában az új földrajzi atlasz, melynek egy próbalapja mellékelve van a folyóirathoz. – Dr. Erődy Kálmán: *A földrajztanítás és a térkép-ről*, dr. Pécsi Albert: *A térképvetületek alkalmazásáról* értekeznek. E céltudatos munkának eredménye, hogy a magyar középiskolai tanításban a földrajz kezdi elfoglalni a megillető helyét a kellő óraszámmal. Ez a tudós gárda adta dr. gróf Teleki Pál és dr. Varga György szerkesztésében a középiskolai tanárok kezébe: *A modern földrajz és oktatása* című kézikönyvet, melyhez fogható módszertani könyvvel egyetlen más tárgy sem rendelkezik.

Dr. Wallner Ernő emberföldrajzi tanulmánya a dunántúli Pinka-folyó völgyében élő: *Felsőőrvidéki magyarság letelepléséről*, dr. Pécsi Albertnek: *A népmozgalmi jelenségekről* és dr. Mihálik Lászlónak: *A Tétényi plató földrajzá-ról* írott értekezése tart még számot az olvasók nagyobb érdeklődésére. Minket erdélyieket különösebben érdekkel Bányay János székelykeresztúri tanárnak, a Hargita kutatójának képekkel illusztrált cikke: *A Hargita gázforrásairól*, melyben a szénoxidot és kevés kénhidrogént tartalmazó gázforrásokat csoportosítja száraz és vízzel elegyes gázforrásokra és ismerteti megjelenésük különböző formáit.

Apró közlemények, földrajzi hírek, az irodalom rovatában a fontosabb idegen nyelvű földrajzi tárgyú könyvek és folyóiratok ismertetése egészítik ki a füzetek tartalmát.

Dr. Tulogy János.

IRODALOMTÖRTÉNET. A Magyar Irodalomtörténeti Társaság folyóirata. Szerkeszti: *Pintér Jenő*. 1926. évf. 3–4. szám.

Szász Károly: Gyulai Pál emléke. (Elnöki megnyitó születésének százados évfordulóján.) Gyulai Pálnak, mint műbíró-nak, költőnek, irodalomtörténésznek lelkes hangú, szép jellemzése. – *Gábor Géza: Zempléni Arpád.* Az 1919-ben elhunyt jeles költőnek egész költészetére kiterjedő jellemzése. Ifjúkorában a kor hatásának hódolva sivár életfelfogást, kínzó csüggedést fejez ki költészetében. Szerelmi regényében az erotikus hang is megszólal lantján, de házassága után, mintegy önmagára ébredve elfordul múltjától. A rokon népek ősi költői világához fordul ihletért s kisebb elbeszélő költeményeiben kifejező, költői nyelven a turáni mithosz mesevilágát rajzolja. – *Lakatos Dénes: Péterfy Jenő ifjúkori levelei.* – *László Vince: A Halotti Beszéd úgynevezett Könyörgéséről.* Nem könyörgés, hanem a HB.-hez szervesen kapcsolódó befejező rész, mely kifejezi az egész beszéd célját: hogy imádkozásra buzdítsa a hallgatóságot a halott lelke nyugalmaért. – *Alszegehy Zsolt: Jelentősebb irodalomtörténeti munkák.* Két művet bírál. *Szinnyei Ferenc: Novella és regényirodalmunk a szabadságharcig* I. k. E munka két szempontból jelentős: a kor izléséről ad hiteles képet, másrészt az értékelés alapjául szolgáló irodalmi milieut tárja fel. – *Borbély István irodalomtörténetének* második kötete „önállóbb, nagyobb elmélyedéssel, szabadabb, függetlenebb értékeléssel, egyes nagy fejezeteiben sokkal több gondnal készült, mint az első. Elvezetés és tanulságos könyv, egy tanult, gondolkodó, elmélyedni szerető főnek szép alkotása.” – *Pintér Jenő* bírálatát *Tabéry Géza Szarvasbika* című regényéről a Pásztorúzból már ismerjük. – *Deák Viktor Erdős Renének Baró Herzfeld Clarisz* című regényéről megállapítja, hogy jellemei helyiel-közzel az

élményszerűség hatásával vannak reánk, de alakjai elrajzoltak, visszataszító tárgyával, felháborító cinizmusával olcsó szenzációra pályázik. – *B. B.* szerint *Móricz Zsigmond Kivilágos kivríradtig* című regénye az írónak egyik legsikerültebb munkája, de igen sötét, szomorú képet rajzol a vidéki társadalomról. A hibákat világosan látja, de az erényeket nem akarja meglátni. – *Z. A.* szerint *György Lajosnak Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája* minden dicséretet megérdemel, mert átmentett a jövőnek sok-sok értékes adatot. – *H. L.* ugyancsak *György Lajosnak Balogh Endre emlékezete* című munkájáról megállapítja, hogy ritka megbecsüléssel örökítette meg az erdélyi magyar irodalom első halottjának emlékét. – *T. F.* röviden méltatja *Kristóf György és Bitay Arpád Mauriciu Jókai* című könyvét. – A hírek közt olvassuk, hogy *Mikes Kelemenek* 11 levelét lefordították románra. – *Gárdonyi Géza*nak *Bor* című színművét Ujvidéken szerb nyelven mutatták be. A fordító a darabot annyiban változtatta meg, hogy bor helyett pálinkát vett be a szövegbe. Címül is azt kapta a darab, hogy: *A pálinka.* – *A Gyurkovics-lányokat* Madridban nagy sikerrel mutatták be. – Erdekes adatok *a világ könyvterméséről 1924-ben:* Németországban 23.599, Japánban 13.834, Angliában 12.706, Franciaországban 9403, az Egyesült Államokban 9012, Magyarországon 2085, Svájcban 1610, Spanyolországban 1490, Norvégiában pedig 1160 könyv hagyta el a sajtót.

5. szám. *Baros Gyula: Szép Ilonka halhatatlansága.* Azon vonatkozások ismertetése, melyekből kitűnik, hogy költőinket mennyiben foglalkoztatta irodalmunk e kis remeke. – *Alszegehy Zsolt: Jelentősebb szép-irodalmi alkotások.* Szemléjében mindenekelőtt kiváló költőnk: *Reményik Sándor* új verskötetét (*Atlantisz harangoz*) méltatja. E versek egy meleg, érzékeny,

nemes szív hangjai. Nem szereti a zajt, küzdelmet, szenvedélyt, csak a földjéhez ragaszkodó nővényvilágot. Szava a halkabb, őszibb élet üteme. Stílusa is a mély érzés emberét revelálja. Tudatos művészete mindig megőrzi az önkéntelenség színezetét s ez még inkább növeli igazságát, hatóerejét. – *Pálffy né Gulácsy Irén* a bírálót a német írónőre: *Clara Viebig*-re emlékezteti. Égető problémákat látnak meg és tárnak fel kegyetlen őszinteséggel, de megvan bennük a művészi hatást zavaró törekvés is: a megdöbbenteni akarás. Mint minden naturalista író, Gulácsy Irén is kettőre ügyel: az érzéki fellángolások pathologikus hűségére és a torzító túlzásra. Mindez a sajátság megtalálható a *Hamueső* c. regényében, melyet a bíráló szív nélkül írott mesterséges műnek érez. Gulácsy Irén írásait mesterkélté teszi a stílusa is, melynek kifejlesztésében kétes értékű érdeme van Szabó Dezsőnek is. Két mozzanat jellemzi: a túlságosan egyéni szövegválasztás és a túlságosan durva realitáshalmazás. Szándékos keresettség-fitogtatás öllekzik itt a naturalissal, a túlságos természetességgel. A *Förgeteg*-ben mintha az eredetiségét az izléstelenséggel tévesztette volna össze. Alávalónak, rútnak mutatja be a parasztot, életre méltatlannak, ocsmánynak az arisztokratát. Pedig a regény problémája véres magyar probléma volna érzékieskedés nélkül is. Egyes alakokat aprólékos hűséggel tud végigvezetni, de az egységes regénymese fonalát még összegubancolódik a kezén. – Sokkal rokonszenvesebb a *Szabó Mária* művészete. A *Felfelé* valami egyedülálló, finom női művészet munkája. Az író női magyar egyénisége azoknak a hagyományoknak méltó folytatása, amelyeket a magyar irodalomban Kaffka Margit és Tormay Cécile képviselnek. A regény hősnőjében az emberi probléma a nemzetivel olvad össze, megoldását az író gondos lélekfejlesztéssel, aprólé-

kos, de mindig meleg lélekrajzzal teszi igazzá és egyben széppé. Meséje kerek, következetes, egységes. Alakjai jól meglátott, jól elképzelt alakok. Második regénye, az *Apassionata* nem ily sikerült. Van abban is szépség, de valami kidolgozatlanúságot érzünk rajta. – *Horváth Béla* Szinnyei Ferencnek. *A regény c.* tanulmányát bírálja. Szinnyei regényelmélete a kérdés gondos, rendszeres elemzése. A logikusan felépített tanulmány nagy olvasottságra támaszkodik s szorgalmas munka eredménye. – *H. B.* szerint *Máté Károly* tanulmánya: *A magyar önéletírás kezdetei* töretlen úton jár. Szép készültséggel, behatóan ismerteti a régi magyar önéletírásokat. – A *Figyelő* rovat a *marosvécsi Helikonról* ad hírt: az erdélyi hírlapíróknak és íróknak arról a múlt nyári összejöveteléről, mely határozataival útmutatást szándékozott adni az erdélyi irodalom fejlődésének. A meghívott írók többsége „progresszív” volt, határozataik is ilyen értelműek. – A *Hírek* közt olvassuk, hogy a mai Magyarországon ma már évenként anynyi új könyvet nyomtatnak, mint a régi Magyarországon. A múlt évben 3921 új könyv jelent meg.

Dr. Csűry Bálint.

MAGYAR NYELV, 1926. év-folyam. E kitünő folyóiratnak múlt évfolyama is számos nagyjelentőségű tanulmányt közöl. A legfontosabbak egyike *Szinnyei József: A Halotti beszéd hang és alakana.* A szerző nemcsak a finnugor összehasonlító nyelvészetnek ma legkiválóbb, európai híru tekintélye, hanem az Arpádkori magyar hangtörténet tudományos buvárlatának is ő a megindítója s e téren is irányadó tekintély. Saját évtizedes buvárlatai, meg *Melich János* és *Gombocz Zoltán* hangtörténeti vizsgálatain épül föl az a mintaszerű tanulmány, mely legrégibb összefüggő nyelvemlékünk hang és alakrendszerét a nyelvtörténeti kutatások mai

színvonalán mutatja be. – *Melich János: Orsoya.* E helynévben az *Ürsü* – *Ürs* ómagyar személynév rejlik. Ebből lett szabályszerű hangváltozással szláv *-ev* képzővel *Ursevo*, *Urseva* (= Ürsé, Ürsföldje) s ebből ismét a magyar *Ursova* – *Orsova*. A név a mellett is tanuskodik, aminek egyébiránt történeti bizonyítékai is vannak, hogy a IX. században az Aldunánál tekintélyes számú magyarság is lakott. – *Gombocz Zoltán: Ürs és Orkény.* Mindkét szó a török *Ür* – *Ir* (= férfi) kicsinyítő képzős származéka s különösen az *Ürs* (régebbi: *Ürs*) név az Árpádkor leggyakoribb magyar személynévei közé tartozott. – *Erdélyi Lajos: Az udvarhelymegyei székelység nyelvi kapcsolatai.* Főként a Dunántúllal s az ezzel kapcsolatos részekkel mutat közelebbi egyezést. – *Balogh József: A hangos olvasás és írás.* A szerző adatokkal bizonyítja azt a mai ember előtt feltűnő s mégis természetes jelenséget, hogy az ókorban és a középkorban magánosan is fenhangon olvastak az emberek. – *Melich János: Régi magyar hatás a tót nyelvre.* A szerző a szláv filológiától egészen elhanyagolt területre vezet bennünket s e megkezdett tanulmányában a magyarnak a tót nyelvre gyakorolt hatását tárja föl. – *Klemm Antal: A vagy kötőszó eredete.* A *val* (= esse) ige származéka, mint a *vajjon*. – *Zsirai Miklós: Feleség.* Alapja a *fél* szó, melynek eredeti jelentése, ‚pars dimidium.‘ Számos jelentés mellett a *fél* szónak a kódexek korában ‚hitves, coniunx‘ jelentése is volt. A ma használatos *feleség* az ilyen szavak csoportjába tartozik: *asszonyság* (= asszony), *uraság* (= úr), *rokonság* (= rokon). – *Melich János: Mohamedán-török személynevek Turóc megye XIII. századi nemességénél.* A tanulmányból kitűnik, hogy Turóc megyében még a 13. században is éltek török személynévű magyarok, pl. *Muryn v. Muren* (tótul = szerecsen), *Váhud* (az ismert Vahot, Vachott

Család őse) (= a törökségben gyakori *Wahid* név), *Bessenew* (= besenyő), *Itimer* (ma is élő török személynév), *Ethej*. Ebből az következik, hogy a turóci fensíkra bevándorolt magyarok között lehettek magyar műveltségű, mohamedán vallású bolgár-törökök. – *Balogh József: Szent Gellért és a „symphonia Ungarorum.”* Az ismert anekdota újabb értelmezése. – *Melich János: Kicsinyító -nok -nök képző.* Ilyen elavult régi magyar kicsinyítő képző van a következő helynevekben: *Keréknük* – *Keréknök* (= Kiskerek), *Szónuk*, *Szónok*, *Szolnok* (= szócska). – *Horger Antal és Cs. Sebestyén Károly: Kémény és kemence.* A *kémény* szó eredetileg ‚kandallóféle fűtőkészülék‘ jelentett nyelvünkben. E szónak *-ca -ce* kicsinyítő képzős magyar származéka (tehát nem szláv kölcsönzés) a mai *kemence*. – *Melich János: Szolnok.* A *Szolnok* helynévnek vélt szláv eredete alapján a történettudomány a sószállításra vonatkozólag egy nagy mesét gondolt ki, melynek semmi alapja nincs. Szláv *Szolnik* nevű hely sehol sincs. Maga a *szolnik* köznévi is aránylag újabb keletkezésű szó a szlávban. A *Szaunik* – *Szounuk* – *Szónuk* – *Szolnok* eredetileg magyar személynév volt. Képzője a *-nik* ugyanaz a kicsinyítő képző, amely a *Becsenük* (felde), *Imik* török eredetű személynévekben, meg a *Keréknük* – *Keréknék* (= Kiskerek) magyar helységnévben van. Tehát *Szónuk* = szócska. Ugyanebből az alapszóból *-d* és *-sa* kicsinyítő képzővel is mutatható ki árpád-kori magyar név: *Szód* és *Szósza* (mindkettő ‚szócskát‘ jelent).

Dr. Csúry Balint.

MAGYAR KÖNYVSZEMLE, a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárának Közlönye. Dr. Lukinich Imre közreműködésével szerkeszti dr. Rédey Tivadar 1925. I–IV. füzet. Tartalmából kiemeljük: Dr. Hóman Balint: *Grof Apponyi Sándor ravatalánál* (beszéd). –

*A félszázados Magyar Könyv-
szemle. Visszatekintés a Könyv-
szemle félszázados pályájára. –
Lukinich Imre: A magyar bib-
liografairás első kísérletei.*
Czvitinger, Spangár András,
Schmeizel, Bod Péter összeállí-
tásai, könyvkereskedők, nyom-
dák árjegyzékei a 18. század
második felében, könyvtárak kata-
lógusai. – *Jakubovich Emil: Az
eredeti Bonfini-kódex második
töredéke.* Az első Nürnbergből,
a második Szegedről került a Ma-
gyar Nemzeti Múzeum kéziratár-
rába. Jakubovich megállapítja
róluk, hogy a nagy humanista
felügyelete alatt János scriptor
által tisztázott, a Corvinában
elhelyezett első, eredeti másolati
példányának két csodálatos mó-
don összekerült darabja lehet. –
*Hoffmann Edith: Középkori
könyvkultúránk néhány fontos
emlékéről.* – *Lukcsics Pál: Sa-
lamon magyar király leányának
históriája.* A turini nemzeti
könyvtár egyik 14. századbeli
kódexében egy regényes történet
maradt fenn, mely Salamon ma-
gyar király leányának, a szép-
séges Jankának viszontagságos
élettörténetét beszéli el. Ezt a
kéziratot és annak tartalmát
ismerteti a szerző. E his-
tóriának irodalomtörténeti szem-
pontból van nagy jelentősége. A
meseváz, amint Lukcsics tudósi-
tásából megismerhettük, a ma-
gyar népmesekeincsben is fölta-
lálható. – *Baros Gyula: Jókai a
szépirodalomban.* A Jókai Móra
vonatkozó költői művek biblio-
gráfiája. – *Dr. Sulica Szilárd:
A múzeumi levéltár és legújabb
gyarapodásai.* – *Havran Dá-
niel: Petrik Géza (nekrológ).* –
*Dr. Lukinich Imre: Jelentés a
Magyar Nemzeti Múzeum Orsz.
Széchenyi-könyvtárának 1921. évi
állapotáról.* – *Apponyi Alexan-
der Graf: Hungarica. III. Band.
Besorgt von L. Dézsi. München,
1925.* Ismerteti: T. V. M.

Dr. Csúry Bálint.

MAGYAR BIBLIOFIL SZEM-
LE II. évfolyam 4. szám.

Sikabonyi Antal szép és tar-
talmas folyóiratának, sajnos,

utolsó száma jutott el hozzánk.
Ezt annál inkább sajnálhatjuk,
mert e folyóirat úttörő munkát
végzett a magyar könyvkultúra
terén. Programja: a szép és jó
könyv kultuszának terjesztése a
magyar földön, valóságos nem-
zeti célt szolgált. „Belekapcsolód-
va a kulturális élet nemzetközi
mozgalmaiba, segített megterem-
teni azt az atmoszférát, amely-
ben a magyar könyv eredménye-
sen dokumentálhatja a külföld
felé s bent az országban a ma-
gyar erőt és a magyar jövőt.”
Két évi fennállása alatt pro-
gramját nem valósíthatta ugyan
meg, de mint a szerkesztő helye-
sen mondja bucsúzójában: egy
programra, mely nemzeti célt
szolgál, nem szűnhetik meg egy
lappal. Utolsó számának főbb
cikkei a következők: *Henriot
Emil: A könyvkedvelés dicsérete.*
Nincs igazuk azoknak, akik a
szép, finom, eredeti kiadású ritka
könyvek kedvelését egyéb gyűj-
tőmániával egy kalap alá fog-
ják. Gondoljunk a régi írók ere-
deti kiadásaira, melyek idők
folytán különböző okok miatt
nagyon megfogyatkoztak. A kü-
lönböző kiadások igen sokszor a
szöveg változásával, fejlődésével
járnak, sőt még az egyes kiadá-
soknak is vannak néha változa-
tai. Ha nem volnánk tekintettel
az eredeti kiadásokra, sohasé
tudnók létrehozni e művek kri-
tikai kiadását. Molière némely
darabja a cenzura miatt egészen
megcsonkított állapotban maradt
az utókorra. Ezeknek teljes alak-
ját lehetetlen volna visszaállítani
az erősen megritkult első ki-
adások ismerete nélkül. – *Kéký
Lajos: A Nemzeti Színház sugó-
könyvei.* A Nemzeti Színház 3635
kötetet tartalmazó könyvtára
fölfedezetlen bányája a magyar
dráma történetének. Számos pél-
dánya őriz elfelejtett eredeti és
fordított darabokat, többeket a
szerzők, illetve fordítók kezeirá-
sában. Némelyik valóságos reli-
quia. Legnagyobb kincseinek
egyike *Shakespeare Szentiványi
álmának Arany János-féle for-
dítása* a nagy költő saját kézira-
tában. Pontos reliquia *Az ember*

tragédiájának első rendező példánya Paulay Ede kéziratában, szereposztásával és rendezői utasításaival. — *Elek Arthur: Fáy Dezső, a könyvillusztrátor.* Napjaink egyik legnagyobb magyar illusztráló-művészéről írt tanulmány. Különösen sikerültek a *Nagyidai cigányokhoz* készült rajzai. A cikkhez mellékelve van a művésznek néhány szép fametszetű illusztrációja. — *Szilágyi Géza: Fejezetek az erotikus irodalom bibliográfiájából és bibliográfiájából.* — *Hoffmann Edith: Váradi Péter kalocsai érsek könyvtárának maradványai.* A Mátyás-korabeli nagyműveltségű főpap elpusztult könyvtárának újabban fölfedezett darabjai. — *Zolnai Béla: II. Rákóczi Ferenc könyvtára.* Rákóczi rodstói könyvtárában a 18. századeleji kultúrának mindenfajta ága képviselve volt. Két dolog hiányzott elvileg a könyvtárból: a szépirodalom és a fölvilágosodás propagandája. Vallásos lélekének méltó kerete a 290 kötetnyi könyvtár, melynek lapjairól a *princeps christianus* gondolatvilága szól hozzánk. — *Lukinich Imre: A Budapesti Szemle történetéből.* A szabadságharc után szellemi életünk vezetői szükségét érezték egy Szemle létesítésének a magyar közönség szellemi látókörének tágítására s az európai eszmeáramlatokba való bekapcsolódására. Csengery Antal, az első szerkesztő heroizmusának és báró Sina Simon bőkezűségének sikért a Budapesti Szemleben e folyóiratot megteremtteni. A rövid idő alatt nagy tekintélyre emelkedett folyóirat körül a tudományos és irodalmi élet legkiválóbbjai csoportosultak. A cikk végén érdekes összeállítás van a Szemle dolgozótársairól és tiszteletdíjaikról. — *Sikabonyi Antal: Romain Roland a magyar irodalomban.* A cikk, mely a zürichi *Liber amicorum Romain Roland*-ban francia nyelven jelent meg először, rámutat, hogy a legnagyobb magyar költők a humanitárius gondolatoknak, az ideáлизmusnak is nagy képviselői voltak s sok közös gondolatuk

volt a nagy francia apostollal. Természetes, hogy a magyar közönség oly nagy megértéssel és szeretettel fogadta R. R. műveit s üdvözölte az íróban az elnyomott népek és a szenvedés emberiség igazi barátját. Fölsorolja R. R. magyarra fordított műveit, rámutat magyarországi hatására. — *Szalay József: Ajánlással és kézírással ékes könyvek.* — *Kéky Lajos: Ravasz László könyvtára.* — *Csekey István: Jókai az orosz, lett és litván irodalomban.* — *Ferenczi Zoltán: Jókai külföldön* (Rákosi Jenő előszavával). A szerző összeállítja a Jókai-fordítások bibliográfiáját. — *Akantisz Viktor* felvilágosít, hogy a *Magyar Bibliofil Szemle* nyomdatechnikai díszítésével a régi magyar könyvdíszeket használta föl. Második évfolyamában a 16. századi ilyen könyvdíszek egész seregét közölte mint kezdőbetűt, fej és zárólécet. *Dr. Csűry Bálint.*

MAGYAR PEDAGOGIA.

A Kornis Gyula közreműködésével Nagy J. Béla szerkesztésében megjelenő pedagógiai folyóirat 1927. évi 1–2. kettős száma Mitrovics Gyula székfoglaló előadását hozza *Szanálás és nevelés* címen. Sötét színekkel festi a nemzet életét a háború előtt meghatározó és széttagoló különböző irányú folyamatokat, melyeknek egyoldaluan intellektuális túlsúlya az érzelmi élet kultuszának elhanyagolását hozta magával. A nemzetiségek lakta perifériákkal való törődés a földmivelő rétegek elhanyagolását vont maga után. Ez ma már általánosan elismert tévedése volt a magyar iskolapolitikának, melyért a magyarságnak kegyetlenül nagy árat kellett fizetnie. Pszichológiai megfontolások alapján sürgeti az érzelmi nevelés intenzívebbé tételét, mert az érzelmi hatás maradandóbb értékű, mint az értelmi, minthogy állandó lelki diszpozíciókat terem. Ugy tetszik nekünk, hogy ez a székfoglaló sokkal erősebb a bajok diagnosizálásának megállapításában mint a gyógyuláshoz vezető esz-

közök és módok feltárásában. A nemzet életére elsősorú jelentőségű kérdést tárgyal, de csak vázlatosan. Fejtegetésem a nemzet jövőjéért aggódo nemese lélek aggodalma és félelme érzik. A folyóirat többi tanulmányai közül kiemelkedik gondolatfűzésének nemes tömörségével és világnézetének hazafias ízű konzervatív irányával.

Pedagógiai elvek gyakorlati alkalmazásának igen ügyes példáját nyújtja Frank Antal székfoglalójának egy kis részlete: *Az önismeretre való nevelés módszere*. Figyelmünket legelőször fejtegetéseinek őszinte nyíltsága ragadja meg. Első sorban a tanár törekedjék önismeretre, – mondja – mert akkor a hibát előbb nem a tanulóban, hanem önmagában fogja keresni s mi hozzáfesszük: igen sokszor meg is talál. Aztán a hideg, holt ismeretet eleven, lélekformáló tényezővé úgy lehet tenni, ha kérdésekkel, beszélgetéssel tekintetét befelé, a saját lelkére irányítjuk. Ha megértjük a növendék saját lelki világát, akkor önként adja kezünkbe lelki fejlődése irányítását. Valóban úgy érezzük, hogy a szerző nemcsak világos elméjű tanító, hanem melegszívű nevelő is. Nevelői tapintata, intenciója ösztönösen vezet a lelkét megtermékenyítették azok a meleg gondolatok, melyek az ifjúságismeret és ifjúsági pszichológia művelőitől a gazdag német irodalomból felénk hangzanak. Sajnáljuk, hogy e talpraesett cikkből csak egy rövid kis ízelítőt olvashattunk.

Schusehny. *Az iskola és tuberkulózis* c. könnyen és kellemesen csengő módon ismerteti a betegség terjedésének módjait s hasznos utasításokat és tanácsokat ad elkerülésére.

Eltes Máttyás a gyengeleméjű gyermekek oktatásának törtenetéhez ad adatokat. Nagy József a fizikus tanárjelölteknek Németországban és Ausztriában való kiképzése módját ismerteti. Itt kiemeljük azt, hogy a tudományos kiképzésen kívül a kísérletezésben és módszerben való

képzésre különös súlyt helyeznek s eltérés csak abban van, hogy a kísérletekben való kiképzés az egyetemen történjék-e, vagy az egyetem után következő semináriumi év alatt. Ausztriában a tudományos és gyakorlati kiképzés párhuzamosan történik az egyetemen. Németországban ez a munka megoszlik az egyetemi és középiskolai tanárok között az egyetemen, semináriumi iskolában és a természeti tudományok fejlesztésére alkotott középponti intézményben.

A kisebb közlemények között a budapesti német birodalmi iskoláról érdekes adatokat olvasunk. S csodálkozással látjuk, hogy a kisedővönöképzők új tanterve szerint az övönöképzés Magyarországon négy éves, mi tudunkkal sehol a világon másutt nincs.

Az irodalom rovat megemlékszik a minket közlőről érdeklő „Nagyenyedi Albumról” és a kolozsvári piarista gimnázium öreg diákjai által kiadott „öreg diák visszanéz”-ről, melyeknek meleg szeretettel tele sorokat szentel. Kemény Ferenc „Az elszakított magyarság közoktatásügye” c. a Magyar Pedagógiai Társaság kiadását ismerteti. „Megrendítő kultúrpolitikai dokumentum”-nak mondja, melynek az egész magyar értelmiség kezében a helye. „Ezt az őszinte ajánlást ezúttal nem frázisként értjük, hanem a legnemesebb magyar erkölcsi kategorikus imperatívusz szellemében úgy, hogy a könyvet forgassák is, tartalmát vessék elméjükbe, szívéükbe.” Ennek a könyvnek, mely az illető államok törvényei, miniszteri rendeletei, hivatalos kiadványai alapján tiszteletreméltó objektivitással ismerteti az elszakított részek oktatásügyét, az élére egy gyönyörű bevezetést írt Kornis Gyula. A háború után a revans érzelmétől hevített és feszített lelkek leszerelésére kitalált pedagógiai pacifizmus igazi arcát mutatja meg benne leplezetlenül. Azét a pacifizmusét, melyet a győztes nemzetek politikus pedagógusai hirdetnek, hogy a békediktatóriumok által kapott szerze-

menyeiket békésen birtokolhas-
sák.

Egy folyóirat egy füzetének áttanulmányozása nem nyújt elég alapot helytálló ítélet alkotására. Ezért nem is kísértjük meg azt. Az Erdélyi Irodalmi Szemle az elmúlt év folyamán ismertette „*A Jövő Utjain*” pedagógiai folyóiratnak egy számát s kifejezte kívánságát, hogy szeretné a további számokat is állandóan figyelemmel kísérni. Erre eddig nem nyílt még alkalom. Azért e kívánságot most is kifejezzük. S ha e két folyóirat egy-egy számának összehasonlítása alapján ítéletet lehet mondani, azt úgy formázhatjuk, hogy ez a folyóirat a nemzeti hagyományok megszentelt talaján állva, a multa tekintve készíti élő megfontolt óvatossággal a jövőt; a mult évben ismertetett pedig tekintetét a jövőre függesztve, a multtal nem törődve, csupán a gyermek meleg szeretetével eltelve akarja reformálni a nevelés ügyet.

Dr. Gál Kelemen.

REVUE DE LA SOCIÉTÉ HONGROISE DE STATISTIQUE 1926. évi 1-2. száma rendkívül figyelemreméltó tanulmányt közöl *Papp Antal* tollából, *La Transylvanie comme territoire économique* (Erdély, mint gazdasági terület). Ászerint, amint egyes államok szükségleteiket kisebb vagy nagyobb mértékben képesek saját termelvényeikkel kielégíteni, szokás gazdasági függetlenségük, gazdasági önállóságuk kisebb vagy nagyobb fokáról beszélni. Ily értelemben szokás egyes területeket természeti adottságuk alapján, mint gazdasági egységeket vizsgálat tárgyává tenni. Szerző, a háború előtti statisztikai adatok alapján vizsgálja Erdélyt, mint gazdasági egységet.

Erdély geográfiailag zárt egységet alkot. Területe nagyobb, mint Belgium, Hollandia, Svájc vagy Dánia. Népség tekintetében jóval felülmúlja a béke alkotta államokat, sőt Norvégiát

is. E két szempontból tehát megfelelő egységet alkotott volna a politikai önállóságához.

A gazdasági rész tárgyalásánál a szerző Erdély kenyérmag szükségletében a hiányt az 1913-as pozitív termelési adatok alapján 600.000q-ra teszi, ami a bevetetlenül maradt ugar 25%-ának kenyérmagvak, tenyésztésére való fordítása mellett eltűnnék. A feltűnően csekély termés átlag javítása esetén Erdély egy jövedő nagyobb népszerűség kenyér szükségletét is fedezni fogja. Egyéb termelvényekből jelentékeny fölöslegek mutatkoznak kiviteli célokra.

Erdély állatállományát az 1911-es összeírás alapján közli. Végeredményben négyzetkilométerre 72 állat esik, ami mögötte marad a nyugateurópai államok állattenyésztési arányszámainak s amit a gazdálkodás extenzitásának a rovására kell írunk. Erdély legelői és rétjei megfelelő gazdálkodás mellett nagyobb állatállomány ellátására képesítenek. Állatállománya egy növekvő népesség husellátására is képes anélkül, hogy az eddigi kivitelről le kellene mondania.

Fatermelési viszonyai annyira kedvezőek, hogy az ipar fejlődése mellett is állandó kivitelt biztosítanak. A vadászat és halászat okszerű vezetés mellett jelentékeny kiegészítői lehetnek a gazdasági életnek. A bányászat termékei a só kivételével nem látják el a szükségletet. Erdély ásványi kincsei távolról sincsenek az egész vonalon feltárva.

Nem hiányzanak az előfeltételek Erdély egészséges iparosítására. Az ipari település az olcsó energiaforrást keresi. Az eddigi feltárások és becslések szerint Erdélyben 570.000 millió tonna szén vár kitermelésre. Az erdélyi földgáz mezők elraktározott gázmennyiségeit 250 milliárd köbméterre becsülik. Kihaszíratlan vízienergiája felbecsülhetetlen.

Végezetül adatokkal bizonyítja, hogy Erdély állampénzügyi szempontból is képes volna önálló állami életre.

SZÁZADOK. 1926. 1–3. sz. *Br. Wlassics Gyula: Deák Ferenc.* Halálának 50-ik évfordulójára írt mesteri megemlékezés Deákról, az ő jelentőségéről s működése történeti fontosságáról. – *Sebestyén József: A székesfehérvári prépostság és káptalan egyházi kiváltságai.* II. közleménye. A Szt. István korától a székesfehérvári püspökség megalapításáig (1777.) virágzó intézménynek levéltári kutatások nyomán adja pontosan feldolgozott történetét. – *Krajnyák Gábor: Szent István veszprémvölgyi donatiojának görög egyházi vonatkozásai.* Szerző rámutat erre az oklevélre, mint az Arpád-kori görög kultúra tanújára s bizonyítja, hogy az oklevél egyházi része a görög egyház szertartáskönyveiből és szokásaiból lett véve továbbá, hogy a veszprémvölgyi apácák Nagy Szent Vazul rendjéhez tartoztak. – *Történeti irodalom: Monumenta Ecclesiae Strigoniensis.* Collegit et edidit Ludovicus Crescens Dedek. Tomus III. (Strigonii. 1924.) Ez impozáns kötet, mely Csernoch János hercegprimás áldozatkészségének köszönheti megjelenését, az 1321–1349. közti évek okleveleit tartalmazza, sajnos, nem teljesen, mivel a világháború által okozott elváltozások miatt több, a mai Magyarország területén kívül eső levéltár anyaga nem volt fölhasználható, s *Aldásy Antal* a legnagyobb elismeréssel szól a jeles oklevéltárról, mely gazdag anyagával sok szolgálatot fog tenni a XIV. század kutatóinak. – *Reissig Ede: A jeruzsálemi Szent János-lovagrend, Magyarországon.* I. rész. (Bp. 1925. Nemesi Evkönyv kiadása.) *Patek F.* ismerteti Reissig kötetét, mely voltaképen összefoglalása e tárgyra vonatkozó három évtizedes munkásságának. A megjelent első rész az általános történetet tárgyalja, míg a készülő második a johanniták magyarországi birtokainak történetét fogja tartalmazni. Igen értékes és alapvető munka, mely egységes történetét nyújtja a magyarországi

Johannita-rendnek, bár egy-két hibájára, melyek azonban nem csökkentik a munka értékét, kénytelen rámutatni. – *Huszt József: Platonista törekvések Mátyás király udvarában.* Minerva-Könyvtár. I. kötet. (Pécs, 1925.) Ism. *Pleidell Ambrus.* Az ókori filozófia föllendülését és annak magyar kapcsolatait tárgyalja. A magyar humanisták: Vitéz János, Janus Pannonius, később Mátyás király, továbbá Váradi Péter, Báthori Miklós, Garázda Péter és Johannes Pannonius élénk érdeklődéssel kísérték a platonista mozgalmat; sőt Johannes Pannonius, e kevésbé ismert, nagyműveltségű magyar humanista éles kritikában támadta Platon imádóit. – *Hegyaljai Kiss Géza: Nagyasszonyok a magyar reformációban; Lorántffy Zsuzsanna fejedelemsasszony; Arva Bethlen Kata.* E három mű alakjai megérdemlik figyelmünket. A már említettekén kívül a Nagyasszonyok két kötetében is csaknem mind erdélyi nagyasszonyokat találunk: Bethlen Gáborné – Károlyi Zsuzsanna, I. Rákóczi Györgyné – Lorántffy Zsuzsanna, I. Apafi Mihályné – Bornemissza Anna, II. Apafi Mihályné – Bethlen Kata, Teleki Józsefné – Arva Bethlen Kata, Kemény Jánosné – Lónyai Anna. Szerző nem annyira életrajzokat, inkább eszményképeket akar adni, s mindenütt inkább a vallásos és nevelő, mint a történeti szempontok vezetik. Lorántffy Zsuzsanna és Arva Bethlen Kata önálló életrajzait bőséges bibliográfia egészíti ki. – *Lukinich Imre: A szatmári béke története és okirattára.* (Bp. 1925. M. Tört. Társ.) *Angyal David* a legnagyobb méltánnyal szól e vaskos kötetről, mely sok tekintetben bővíti és módosítja eddigi tudásunkat a szatmári békéről. Kimutatja, hogy úgy a magyarságnak, mint a bécsi udvarnak szüksége volt a békére, részletesen megvilágítja a Rákóczi ellen tervezett, de szerencsére a véletlen által megghiusult orgyilkosság részleteit, a Rákóczi-val Lengyelországba kibújdo-

sott emigráció szétmállását. Megállapítja, hogy Károlyi Sándor, bár kétszínűen viselkedett s a maga hasznát kereste, de a szatmári béke megkötésével s annak általában kedvező pontjaival hazafiasság érdemét szerezte. Maga Rákóczi is elismeri bizonyos megszorítással a szatmári béke célszerűségét Vay Adámhoz írt levelében (1712. május 20.) – *Magyary Zoltán: A magyar állam költségvetési joga.* (Bp. 1923.) Jogtörténelmi tanulmány, mely a kérdés előzményeivel is foglalkozik. – *Nikolaus Radványi: Die Archive in der Podkarpatska Rus (Ungvár, 1923.)* Gondos és lelkiismeretes hivatalos tanulmányút eredménye e kötet, mely tisztán magyar segédkönyvek felhasználásával készült. *Tóth László* örömmel állapítja meg, hogy Radványi kezében jó kezekben van a magyar szempontból annyira fontos felvidéki levéltárak őrzése. – *A Tárca* rovatban *Levéltári Közlemények* cím alatt *V – s*, örömmel emlékezik meg az Országos Levéltár szakfolyóiratáról, mely lehetővé teszi, hogy a magyar levéltárak s elsősorban az Orsz. Levéltár gazdag anyagából kisebb értekezések és publikációk a nyilvánosság elé kerüljenek. Szerény kezdet, mely azonban fejlődhetik. Adja Isten! – *A M. Tört. Társulat gyűléseinek jegyzőkönyvei* és gazdag *Folyóirat-szemle* egészítik ki az egyes füzeteket. Sajnos, ez utóbbi rovatban erdélyi folyóiratainknak, ha nem is nagyarányú, de értékes cikkeiről nem igen találunk említést. Ez oly hiány, melyet pótolnunk kell.

Dr. Ferenczi Miklós.

TERMÉSZETTUDOMÁNYI KÖZLÖNY. Szerkeszti: *Dr. Ilosvay Lajos, Dr. Gombócz Endre* és *Dr. Szabó-Patay József.* 58. kötet. 1926. 1–10. szám.

A Természettudományi Közlöny az 1841-ben Bugát Pál felhívására megalapított, tehát 85 éves multra visszatekintő Királyi Magyar Természettudományi

Társulat kiadásában jelenik meg. Az 58-ik évfolyamának havonként megjelenő 1–10 füzetéről tanuskodik, hogy e tartalmas folyóirat majdnem elérte a világháború előtti terjedelmét.

A folyóirat szerkesztői a Közlöny nemes alapítójának, Szily Kálmánnak, célkitűzéseit tartják ma is szem előtt. Hogy a folyóirat mennyire megfelel a hozzáfűzött kívánalmaknak, mennyire betölti hivatását – a természettudományok népszerűsítését – bizonyítja, hogy a tagok folyton növekvő száma már a 16.000-et közelíti meg. Olyan szám ez, amilyent kevés természettudományi társulat mutathat fel s egyszersmind bizonyítéka annak a pótolhatatlan kultúrmunkának, melyet a Társulat és a Közlöny végez.

Ismertet a Közlöny a természettudományokkal összefüggő minden kulturális mozgalmát, minden időszerű természettudományi kérdést, mely a nagyközönség érdeklődésére számot tarthat.

Igy dr. Ilosvay Lajos: Tudománymentő bizottság, Természettudományi kongresszus című cikkében beszámol a lapunkban különös cikkben ismertetett természettudományi kongresszusról.

Dr. Ilosvay Lajos: A tihanyi biológiai állomás alapkövetétele alkalmából tartott beszéde. A „Magyar tenger” partján 1925. augusztus 25-én a biológiai állomás alapköveté levették. Ez állomás hivatva van arra, hogy a Magyar földrajzi Társaság világhírű 32 kötetes monográfiáját *A Balaton tudományos tanulmányozásának eredményei*-t még további értékes adatokkal gyarapítsa. A természettudományi nevelés kérdésével is foglalkozik a Közlöny. *Dr. Putnoky László: A háború előtti angol természettudományi oktatás és A háború utáni angol természettudományi oktatás* című cikkeiből megtudjuk, hogy az angolok is felismerték a természettudományokban a köznevelés legfőbb szervét – annak végtelen nagy jelentőségét, ami-

ben legnagyobb szerepe épen a világháborúnak van.

Dr. Rapaius Raymund megemlékezésében *Linhart György* boldogult magyaróvári gazdasági akadémiai professzorról ír, aki a gazdasági növénytan tanítását Magyarországon a tudományos és gyakorlati követelményeknek megfelelő színvonalra emelte. – Magyarországra, mint agrár államra nagy jelentőségük azon cikkek, melyek a nagy területeket elfoglaló szikesek termékenyvé tételének lehetőségeivel, a termőföld termőképességének fokozásával és termesztett növények nemesítésével foglalkoznak. A Közlöny értekezéseinek – nagyon helyesen – ilyen tárgyú közlemények teszik a gerincet. Közülük a legfontosabbak: *dr. Bogdánffy Ödön: Arteri szikeseink*, *dr. Ballenegger Róbert: A növények és a talaj reakciója*, *dr. Kreybig Lajos: Talajoltási kísérletek*, *Grábner Emil: A magyar búza nemesítése és a nemesített búzafajták gazdasági értéke*, *Grábner Emil: A növénynevelés és kertgazdasági jelentősége* és *dr. Bernátsky Jenő: A burgonya elfajzása – megdőlt elmélet*. – *Dr. Schafarik Ferenc* műegyetemi tanár a budapesti Dunapart büszkeségének, a *Szent Gellért-hegynék földtani múltját és jelenét*, az aljánál sorakozó hőforrásokat ismerteti. Ugyancsak az ő tollából ismerjük meg a *hajduszoboszlói mélyfúrás történetét és földtani viszonyait*, *dr. Dalmady Zoltán* pedig e nagy kincs orvosi használhatóságát ismerteti. – A földtan köréből még *dr. Mauritz Béla: Délafrika platina telepei* nek felfedezéséről, *dr. Ferenczi István: A Szantorin vulkán 1925. évi kitöréséről* ír, mint aktualis földtani eseményről.

Dudich Endre: Látogatás a Nápolyi Zoologiai állomás-on című cikke olvasása közben magunk előtt látjuk Kolozsvár és az egész magyar tudományos világ büszkeségét: boldogult *dr. Apáthy István* egyetemi tanárt, akiről a zoologiai állomáson a legnagyobb szeretettel és megbe-

csüléssel emlékeznek meg. – *Dr. Lengyel Béla: A fizika és kémia mulija és jelene*, *dr. Császár Elemér: A fényelektromos jelenség* és *dr. Kieselbach Gyula: A kémiai ipar mérgezési veszélyei és elhárításuk* című értekezéseikben a fizika és kémia időszerű kérdéseiről tájékoztatják az olvasókat.

Varga József: Ásványolajtermékek helyettesítése szénolajokkal és mesterséges úton előállított anyagokkal és *Bodócs István: A benzín pótlása burgonyaszesszel* című közleménye a világhatalmak érdekköreinek központjában álló nyers petróleum termékeinek pótlásával foglalkozó kutatásokat ismerteti. – A Magyarországon mind nagyobb tért hódító rádió népszerűsítéséről *Mende Jenő: Rövid hullámhosszak a rádióban*, *Hajós Antal: A rádió családfája* és *dr. Koren Dénes: A Karolus-féle rádióképtelegrafia* ismertetésével gondoskodnak. – *Dr. Vuk Mihály: Borbetegségek és borhibák* –ról szóló közleménye mutatványt közöl a Társulat kiadásában közelebbről megjelenő: *Az élelmiszerek kémiai technológiája* című művéből.

Az embertan mezejéről *dr. Bartucz Lajos* a magyar faj fáradhatatlan kutatója: *A tudományos fajkutatás* –ról közli a legfontosabb tudnivalókat.

Az orvostudományi cikkek gazdag sorozatából *dr. Somogyi Zsigmond: A napfűrdő és fényhatása az emberi szervezetre*, *dr. Jendrassik Jenő: Az angolkór-ellenes vitaminról*, *dr. Marikovszky György: Orvosi tisztaság – polgári, tisztaság*, *dr. Szilády Zoltán: Újabb malária eseteink és a szunyogirtás*, *Székely Salamon: A tej mint betegek tápláléka* című értekezéseket emelem ki, mint legfontosabbakat. – *Dr. Torday: Az anyatej jelentőségéről* a magyar anyáknak ad szívhöz szóló utasításokat.

Dr. Szilber József: Északsarkiri repülés és az időjárás –ról ír és *Amundsen északsarkiri expedíciójával kapcsolatban* ismerteti a

meteorológiai megfigyelések jelentőségét az ilyen vállalkozásoknál. *Bogdánffy Odón: A Cierva-t, Juan de la Cierva* spanyol feltaláló új típusú csavarszárnyas repülőgépét mutatja be írásban és képekben.

A nagyobb értekezések mellett állandó rovatait a Közlönynek: *Apró közlemények, Magyarország időjárása, A csillagos ég, a Levélszekerény*-ben a tudósítások kisebb természettudományi hírei, a *Feleletek*, melyekben a tagok a beküldött kérdéseikre a legkiválóbb szakemberektől kapnak válaszokat. Ezek egészítik ki a gazdagon illusztrált folyóiratot és teszik valóságos kincsesházává a természettudományi ismereteknek.

Megjegyezzük e mellett még azt is, hogy a Társulat rádiószakosztályt alakított, népszerű természettudományi estélyein az időszakos természettudományi kérdéseket ismertette, a természeti tünemények megfigyeléséről 7 vetített képes előadást tartott. Az évenként 4 számban megjelenő Pótfüzetekben, szakközleményekben a természettudományok haladásáról számol be. Az általa kiadott könyvek sorában az idén *Molisch Hans: Növényéletten különös tekintettel a kertészetre* című könyvet juttatja tagjai kezébe. El kell ismernünk, hogy a Királyi Magyar Természettudományi Társulat olyan fontos kultúrmissziót teljesít, amilyenrel kevés állam dicsekedhetik.

Dr. Tulogy János.

UNITÁRIUS SZÓSZÉK. XX. kötet. 1–4. sz. Szerkeszti: *Balázs András.* Kiadja az Egyetemes Unitárius Lelkészkör. Ódorheiu-Székelyudvarhely, 1926.

A múlt év szeptember első napjaiban az unitárius teológiai akadémia tanárai egy néhány vidéki pap közreműködésével Székelykeresztúron lelkészi továbbképző tanfolyamot tartottak. Az ott elhangzott egyházi és belmissziói beszédek és tudományos előadásokat tartalmazza ez a testes kötet.

Címéről itélve azt gondolhatnánk, hogy csak az unitárius papokat, legfeljebb az unitárius híveket érdeklik az ott elhangzottak. De végigolvasva a kötetet, azt állapítottam meg magamban, hogy ennek a kötetnek ez a cím nem eléggé alkalmas. Van benne olyan kérdések, melyeknek tárgyalása nem templomi szószékbe való, de vannak olyan kérdések is, melyek nemcsak az unitárius embert, hanem általában minden nyitott szemű, a kor felvetődő problémáival elfogulatlanul foglalkozó gondolkodót is érdekelhetik. Az olvasó betekintést nyer abba a végrehaladásra mind tudatosabbá váló belső, lelkeket építő és ébresztő missziói munkába, amelyet a háború előtti békés egyházi élet céltévesztő árama elhanyagolt, teljesen figyelmen kívül hagyott. Öröndetes bizonyítéka ez a kötet, ennek az előadásai annak a ráeszmélésnek, hogy az egyháznak nem egyedüli és kizárólagos hivatása az egyházi közigazgatás csikorgó kerekének kenegetése s napról-napra lélek nélkül való gépies továbbítása. Nem, az egyház ráeszmélt végre abból a fogalmából szükségképpen folyó legsajátosabb hivatására, mely az alvó lelkek öntudatos ébresztő pásztori munkájában áll. All ez nemcsak a kicsi unitárius egyházra, hanem általában az erdélyi magyar egyházakra is. Mint a ráeszmélésnek a jelét üdvözljük e kötetet.

Imákat, bibliamagyarásokat, beszédek és gyakorlati dolgozatokat olvasunk e kötetben, de olvasunk tudományos dolgozatokat is. Egyik ilyen tanulmány a *Gálfi Lőrinc* teológiai tanáré: *Krisztustan a XX. században.* A Jézus történelmi személye egyike a világirodalom ama problémáinak, melyek nemcsak a szakember, hanem a művelt közönség gondolkozását is foglalkoztatják. Gálfi Lőrinc tanulmánya bevezet minket abba a gondolatkörbe, melyből napjaink orthodox és liberális vallásos gondolkodói ezt a problémát tekintik és megítélik. Csodálatos, minő ellentétes meg-

ítéléseket bír meg a Jézus-probléma. Kezdve azon, hogy Jézus valósággal nem élt, hanem alakja a mítoszokat teremtő fantázia elkotása és tovább menve addig a felfogásig, hogy Jézus nem tökéletes emberi eszménykép, mert nem volt kellő tanultsága, látóköre korlátolt, osztozott kora tévedéseiben, hitte környezete babonáit és még erkölcsi tanításai is sok tekintetben alapos kifogás alá eshetnek s végezve a jobb szárnnyon azzal a nézettel, mely őt emberi mivoltából felemelve az Istenség lényegét tevő eszmévé finomítja, a felfogásoknak és véleményeknek olyan csodálatos tömegével, ellentéteivel és ellenmondásaival találkozunk, amely ámulatra ragad s lesznek olvasók, kikben visszatetszést szülnek. Hallottunk is olyan megjegyzést, hogy nem szerencsés és nem építő a Jézus-probléma legujabb történeti fejlődésének ismertetése. Nem osztozunk ebben a nézetben. Az ilyen kutatásokat nem szabad s nem is lehet eltitkolni, sőt meg kell ismertetni. Fontos és elhatározó az, hogy a problémára tartozó kutatásokat megfelelő vezetés és magyarázat mellett ismerje meg az olvasó vagy hallgató. Ezt a magyarázatot, a különféle felfogások értékelését – ha néha röviden és szűkszavúan is – megadja a tanulmány írója.

A modern vallásbölcselet problémái c. tanulmány dr. Varga Béla teológiai tanártól a kötet legértékesebb dolgozata. Korunk egyik nagy lendülettel művelt probléma-világába vezet be, midőn a vallásbölcselet különböző irányait ismerteti. Mint jó vezető, ismeri a vidék és táj minden sajátos értékét, de a nehézségeket is, melyeken átkalauzol. Alapos filozófiai iskolázottságával biztosan vezet, mert minden felbukkanó felfogásra megvan a saját maga jól kialakított nézete és véleménye s ismeri a problémákkal határos és vonatkozásban álló kérdéseket is. Állásfoglalása nem egyszer hív ki ellentmondást, amikor pld. a vallás szubjektív és objektív eleme között az előbbi

hátrányára az utóbbit – meggyőződésünk szerint – túlbecsüli. De részletes fejtegetésekre nem bocsátkozunk, mert nincs rá helyünk s mert az elejétől végig világos tervvel megszerkesztett tanulmányt szinte ismételnünk kellene. Aki a mai vallásbölcselet legnehezebb kérdéseiről általános tájékoztatást óhajt, annak nem tudnánk magyarban szerencsésebb bevezetést ajánlani Varga dr. tanulmányánál.

Dr. Kiss Elek az ótestamentum páratlan nemzeti küzdelmeinek fenséges példáit tárja a papság elé, melynek fanatizmusra van szüksége, hogy a faj vallás-erkölcsi és kulturális értékeit szolgálhassa, védelmezhesse és fejleszthesse. Másik előadásában meg azt a gondolatát fejti ki, hogy a ma még pályában élő összehasonlító vallástudomány az unitárius szellemet a legsajátosabban és szükségképpen igazolni fogja. *Csifó Salamon* teológiai tanár a kereszténység kifejlődésének főbb változatait tárja fel az első század végéig. *Dr. Boros György* egyik dolgozatában az unitárius gondolat mult százévi amerikai fejlődéséről ad vázlatos képet, másik dolgozatában gyakorlati tanácsokat, ad a lelkeskedő papságnak. Értékeinket aggodalmasan féltő szívből meleg hangon és teljes meggyőződésből erednek e szavak: „Az a kultúra ami be van vésve Erdély köveibe, fáiba, ami jelleget adott annyi ezer falunak, azok a vadrózsák, melyek a nép ajkán fakadtak, azok a színek és vonalak, amelyek a kapuféltől a mestergerendáig mindent díszbe vontak, egy teremtő lélek szülöttei. Ha ez a lélek kivonulna innen!...”

Nem, ennek a léleknek nem lehet, nem szabad innen kivonulnia. Erről kell tennie az olyan lelkes és céltudatos munkának, amelynek a szelleme e könyv lapjairól felénk száll. Mert, aki ma az egyház kebelében lelkes és hivatásos munkát végez, az a magyar kultúra ügyét veszi fel.

Dr. Gál Kelemen.

ADATTÁR

II. Rákóczy. György ismeretlen iskolatörvénye

Pótlék a Nagyenyedi Albumhoz

A magy. tud. akadémia kéziratárának Egyh. és Bölcs. 2-r. 19. sz. kötetében együtt van a nagyenyedi kollégium 3 legrégebb törvénye. Ezek közül másolat a legrégebb, t. i. a Bethlen Gábor előtti törvény, eredeti a Bethlen Gábor törvénye, amelyet Váró Ferenc, a kollégium történetírója csak másolatban ismert, szintén eredeti az eddigelé ismeretlen 1656-i, II. Rákóczy György féle törvény.

A félbörkötésű latin kézirat első darabja a legrégebb törvény, ezt közölte Váró, ezt a törvényt az akad. kéziratban megelőzi egy bibliai idézet (Tim. I. lev. 1. 8. 9. 10.) és Melancthon Fülöpnek következő intése a tanulókhöz:

„Gyakran buzdítunk és kérve kérünk titeket, hogy üdvötkre barátkozzatok meg a biblia szövegével. Mikor reggel fölkeltek és elmondjátok könyörgéseteket, olvassatok el egy zsoltárral egy fejezetet az ószövetségből, este az újból egyet, akár értitek akár nem, valamit mégis tanultok belőle és hasznokra válik az olvasás, mert fölgyúlad az ihlet és gyarapszik a hit. Nagyon állatias élet és nagy barbárság az Istenre való gondolás nélkül kelni és feküdni. Meglátjátok a világ bűnhődni fog a gondtalan testiség és Isten ígéjének megvetése miatt, – mi valamennyien érezni fogjuk a büntetéseket, könyörögjünk tiszta szívből, hogy Isten fia enyhítse ezeket.”

Melancthon intése után következik az ellenőr eskümintája amely Bethlen Gábor *eredeti* törvényében épűgy nincsen, amint nincs benne a kiosztóé sem, sőt az akadémiai kéziratból ez teljesen hiányzik, Várónál mindkettő a Bethlen törvényébe van toldva.

Ugyanennek az ívnek belső oldalán kezdődik a Bethlen Gábor *előtti* törvény, szövege a Váró által közölt szöveggel szemben csak sorrendi eltéréseket mutat.

A régi törvények utolsó pontjainak (a fürkésző tiszte, függelék) hátlapján kezdődik *Bethlen Gábor* törvénye. Ez az eredeti példány a Váró közlésétől az esküminták hiányán

kívül abban tér el, hogy a szöveget megelőzi a következő két sor:

„Guerrera Antal. Az emberi igazgatás legfőbb java az, ha saját házáat jól kormányozza és jól rendezi be mindenki.”

Az egyes bekezdések számozva vannak, ezt a számozást könnyű pótolni Váró szövegében, mert 1. számot adva „A rektornak és tanítóknak” kezdetű pontnak, a többi tovább számozva, az eredetivel megegyezően 23. sz. fog jutni a „Ha valamely” kezdetű és az eredetiben utolsó bekezdésnek. (Váró, 104. l.).

Bethlen törvényének szövegét a fejedelem aláírása és vörös viaszba nyomott pecsétje zárja be.

Ezután új íven kezdődik II. Rákóczy Györgynek eddig ismeretlen törvénye, amelynek érdekességét fokozza, hogy Apáczainak híres kolozsvári székfoglalója után három nappal kelt.

„A törvény hallgatag előljáróság. (Ciceró, De legibus, III.)

Rákóczy György, Isten kegyelméből Erdély fejedelme, Magyarország részeinek ura és a székelyek grófja stb. Erdély-gyulafehérvári kollégiumunk vezető igazgatójának és többi tanítóinak, tartott növendékeinknek és barmiféle tanulóinak összesen és egyenként szigoruan lelkükre kötve megparancsoljuk, hogy köteles engedelmességgel sértetlenül megtartsák ezt az alábbi pontokba foglalt rendeletünket, mely a régi törvényektől nagy botránkozásul eltérő visszaélések jobbítására és kihágások megszüntetésére hirdettetett ki.

I. Szentesítjük jelen sorainkkal, hogy ennek a jeles gyulafehérvári iskolának a következő törvényekkel nem ellenkező, régi törvényei érvényüket megtartsák, hogy ezzel is megmutassuk ezen *gyulafehérvári iskolai egyetemünk* iránt való különös kegyelmünket és gondolkodásunkat, s hogy kötelességeink teljesítésére annál inkább buzdítsunk mindenkit összesen és egyenként, fejedelmi tekintélyünkkel megerősítjük és fenntartjuk az iskolához tartozó jogaikat és kiváltságaikat úgy tárgyiakra mint személyekre nézve, különösen kijelentjük, hogy itt helyben minden iskolai tag úgy bíróság előtt mint más mentességekben ugyanazon fő és mellék kiváltságokat élvezze, mint az egyháziak.

II. Elhatároztuk azon felül és kijelentjük, hogy ez a jeles iskola *egész Erdélynek eddig alapított vagy ezután alapítandó*

iskolái közt első vagyis főiskola legyen (amint valóban az is).

III. Kegyesen megengedjük, hogy más egyetemek és jeles iskolák ünnepélyes szokása szerint iratainak és az iskola más kiadványainak hitelesítésére *ez a mi iskolánk is használhassa nyilvánosan címerét és pecsétjét. Megengedjük az iskolai tanácsnak, hogy azokat megválassza.* A pecsét őrzése és használata az első tanár joga legyen, de csak társainak tudtával és beleegyezésével éljen vele.

IV. Ki ne vonja magát az iskolai tanács de a közgyakorlatok alól se senki, se tanár, se igazgató, se tanító, hacsak távollétének minden kivételnél nagyobb okát adni nem tudja.

V. Minthogy eddigelé, sőt az iskola alapítása óta bölcsen el volt rendezve és szokás is volt, hogy a tanítók magában a kollégiumban lakjanak s így jelenlétükkel és vigyázásukkal a tanulókat kötelességükre buzdítsák s kötelességükre kényelmesebben szoríthassák, fejedelmi tekintélyünkkel szigorúan megszabva rendeljük, hogy aki ezután a tanítók sorába lép, fölvatása előtt igérje meg az illetékeseknek, fölvatása után pedig híven tartsa meg az említett kollégiumban való lakást állandóan. Ha azonban történetesen több tanító lenne, közülök fölváltva legalább egy teljesítse a részükről rájuk bízott kötelességet: annak a tanítónak föladata lesz idejében megjelenni a reggeli és esti, reggel 5 és este 8 órakor tartandó könyörgések szent szolgálatánál. Az esti könyörgés után azonnal gondosan meg kell vizsgálnia a tanulók hálószobáit, azonfelül kapuzárás után a szerestől el kell kérnie a kollégium közkulcsait, ezeket átvéve magánál kell tartania: amint más jól rendezett iskolákban szokás.

VI. A tanulóknak publikusokra és klasszikusokra való fölosztását pontosan meg kell tartani, és legyen ez iskolánk két anyakönyve.

VII. Aratás és szüret idején a mindenkori főtiszt, püspök úr az iskola első tanárának beleegyezésével (nem zárva ki a kollégákat) alkalmas és hűséges gondviselőt rendeljen a kelneki dézsma és a kollégium más jövedelmeinek hűséges összeszedésére, ez adjon számot az említett püspök és tanár uraknak, alkalmazása pedig eskü alatt és alkalmas kezesség mellett történjék.

VIII. Bármiféle szünet idején a tartott növendékeknek legalább, harmadrésze maradjon mindig a kollégiumban meg-

fosztás terhe alatt, az egyházban és iskolában fölváltva végzendő szolgálatra. Ezeknek a bennmaradó tartott növendékeknek névsora, vagy kimutatása szünet idején az iskolai tanácsnál legyen.

IX. Amint a szokás megerősítette, úgy ez a törvény is szentesíti, hogy legalább két száz tartott növendék legyen és ugyanannyi román (valachi) vétessék be.

X. Zavar elkerülése végett ennek *az országnak trivialis iskoláiban elrendeljük a könyveknek vagy szerzőknek ezzel a főiskolával való egyeztetését* és azt is akarjuk, hogy azoknak az iskoláknak biztos határt szabjanak, t. i. hogy bezárólag a retorikán túl ne tanítsanak.

XI. Avégből, hogy a rektorok évi kibocsátása ebből az első iskolából a triviális iskolákba rendesebben történjék, elrendeljük fejedelmi tekintélyünkkel, hogy az alkalmas rektorok megnevezésének, választásának és kibocsátásának joga az iskolai tanácsé legyen, nehogy zürzavaros vagy épen szökészerű legyen a távozás a kollégiumból, amint a méltóság és az iskola régi kifejezett törvényei ellenére előfordul. Aki pedig az említett iskolai tanács előzetes javaslata és beleegyezése nélkül vállal rektori hivatalt, gyalázzal fosztassék meg a vállalt iskola javadalmától.

XII. Fejedelmi rendelettel szigoruan megtiltjuk mindenkinek, hogy az új kollégiumnak a tanulók lakásául és használatára szánt hálósobáit vagy más helyiségeit iskolain kívül egyéb célra használja, vagy a kollégium holmiját elvinni vagy saját hasznára fordítani merészelje az iskolai gondnok és tanács beleegyezése nélkül. Sőt szigoruan megtiltjuk, hogy a fölttesek tudta és beleegyezése nélkül bármelyik tanuló hálósobát foglalni, fát, vagy a kollégiumtól más jószágot elragadni merjen; egyik se rongálja vagy rongosítja semmikép se lakószobáját, sőt inkább a kollégiumból való törvényes távozás előtt mutassa be összes iskolai fölszerelését a seniornak vagy ellenőrnek, nehogy a közbutort összetörje vagy fölfor-gassa s nehogy valami köz- vagy idegen holmit magával vigyen, lopás büntetésének terhe alatt. Lopás törvényesen rábizonyulván, az eset súlyossága szerint vesszőzés után szégyenletes jogfosztással gyaláztassék meg.

XIII. *Elrendeljük, hogy ezután a kollégiumban közös asztal legyen különösen a tartott növendékek részére, evégből*

egy közös provisor, szakács, pék, a kollégiumnak külön mé- szárosa és lisztszolgáltatója legyen a tanulók szétszóródásá- nak és rossz szokások alkalmának elkerülése végett. A szaká- csot pedig és a többi kollégiumi szolgát közös megegyezéssel válassza a főtiszt, püspök úr az első tanárral. Ugyanezt ha- tároztuk az iskolán kívül alkalmazandó tisztségekről.

XIV. Iskolai inast vagy szolgát – akár jobbágy akár más – jogtalansággal illetni semmiféle foku tanuló ne mer- jen se szóval, se tettel, – ha valakit az ellenkezőjén kapnak, az esetet az iskolai tanács ítéli meg, a tettes rábizonyult bü- nének minősége szerint szigorun bünhődjék, sokkal inkább ha szolga illetett jogtalansággal tanulót.

XV. A kiosztó hivatala félévre szóljon, őt az iskolai ta- nács válassza közmegegyezéssel, a tanácsnak is számoljon el minden pénzosztás (angaria) után.

XVI. Bármelyik iskolást kapják iddogálva nyilvános bor- pincében, az nyomban elveszti kedvezményét. Ha a kiosztó ezt szándékosan megengedi, hivatalát veszítse, akár tanuló volt az ivótárs akár külső.

XVII. A főtiszt, püspök úr és nagyhírű első tanár által választott gondviselő hetenként legalább egyszer tartozik hi- vatal és fizetés vesztésének terhe alatt a kollégium épületeit megvizsgálni, ha véletlenül roskadoznának, állapotukat az említett püspök és tanár úrnak becsületesen jelenteni, hogy a szükséges javításról idejében gondoskodjanak.

XVIII. Megfosztás terhe alatt rendeljük tartott növen- dékeinknek összesen és egyenként, hogy az *iskolai viselet* egy- formaságát rendjükhöz illően állandóan szemelött tartsák ezután.

XIX. Mivel a régi törvény¹ XVI. pontja értelmében a pénzzilletményt a következő három hónapra előre fizették, avégből t. i. hogy a tanulók ezért az előzetes jótéteményért annál buzgóbban teljesítsék kötelességüket úgy az egyház mint az iskola iránt, – ezt a jó célt azonban igen sokan ki- játszák a pénzzilletmény fölvétele után az iskolából nyomban való távozásukkal, ezért fejedelmi tekintélyünkkel rendeljük és meghagyjuk azoknak, akik ezt kifizetik, hogy a pénzzillet- ményt ezután ne adják ki előre, hanem utólag fizessék ki há- rom elmúlt hónapra és amíg a pénzzilletmény fennáll (angaria

¹ A szövegben ismételten említett „régí törvény” a Bethlen Gábor féle.

pendente) ne járjon pénzilletmény és semmikép ki ne fizessék egyetlen tartott növendéknek sem, ha a fölöttesek által elismert törvényes ok nélkül a kollégiumon kívül marad vagy hiányzik.

XX. Mivel különös gondunk van a kollégiumunkba gyűlekező nemes ifjúságra, meghagyjuk azoknak, akiknek tiszte, hogy ami a módszereknek csakis szükséges szabályait illeti, a lehető legrövidebb összefoglalásban adják nekik, ezek végeztével a tanítók szorgalmasan dolgozzanak, hogy az előkelők és nemesek fiai (adott alkalommal és eszközökkel) biztos tudást szerezzenek a fizikában, matézisben, a gyakorlati ügy erkölcsi mint politikai bölcséletben és ezeknek az előadásoknak buzgó hallgatására őket fejedelmi meghagyással kötelezzük a közjó és ennek az országnak dísze érdekében.

XXI. Rendeljük, hogy akadályozzák meg az *iskolai könyvtár* szétszóródását és következképpen elpocsékolását, meghagyjuk, hogy közkönyvet senkinek se adjanak, aki Gyulafehérvár várostól négy mérföldnyinél távolabb lakik: *könyvtáros és alkönyvtáros* az iskola tagjai közül állíttassék, eskü alatt, ez is az iskolai tanács közmegegyezésével.

XXII. Mivel fenyítő hatalom nélkül minden tekintély hiábavaló, azért az iskolai törvények végrehajtására rendeljük ha szükséges, az iskolai karcer fölállítást. A helyet és módot közmegegyezéssel jelöljük ki; a karcer megsértésének büntetése pedig szégyenletes jogfosztás legyen vesszőzés után, megbocsátás nélkül.

XXIII. Ha valamelyik tanuló egy pénzilletmény ideje, vagyis három hónap alatt osztályában tizszer mulasztja el a leckéket fölöttese által elfogadott igaz ok nélkül, a régi törvények XX. pontja értelmében példaadás kedvéért tétessék ki a pénzilletményből.

XXIV. Rendeljük, hogy tisztviselőink közül egy se fogadjon föl irnoknak vagy számvevőnek vagy bármiféle tisztnek ebből az iskolából egy tanulót se, aki hivatalbalépésekor nem tudja fölmutatni az *iskola nyilvános pecsétjével megerősített bizonyítványát* jó erkölcséről és alkalmasságáról.

XXV. Az évi iskolai előlépések után a külföldi akadémiákra alkalmas tanulók kijelölése és kiküldése elsősorban a főtiszt. püspök úrnak és nagyhírű első tanárnak közös megegyezésével és megállapodásával történjék úgy az előlépte-

tendő személyek körülményei mint előléptetési helyük tekintetében. A külföldremenők pedig kapjanak nekik megfelelő bizonyítványt ennek az iskolának díszére és az előléptetendőknek külföldi helyeken való tisztesebb fogadtatása végett.

XXVI. Mivel a régi törvényben megállapított pénzbüntetések csekélyebbek, semhogy a törvény áthágóit korlátoznák, vagy megjavítnák, azért az iskola tanácsa mindannyiszor a hiba mértéke vagy gyakorisága szerint határozza meg ezeknek a büntetéseknek súlyosbítását.

XXVII. Szükség esetén, vagy ha a törvény értelmezése kétes, különösen távollétünk idején, mivel a törvényhozás és törvényt magyarázat hatalma csakis a mienk, minden előforduló eset eldöntését, valamint a kétely magyarázatát a fő-tiszt. püspök úrnak engedjük az első tanárral együtt, ha szükséges, szerezzék meg az egész iskolai tanács hozzájárulását, vagy súlyosabb esetekben más egyházi férfiak tanácsát és segítségét is. Akarjuk, hogy az iskolai tanácsnak a józan ésszel és a törvényekkel megegyező ilyen határozatai engedelmesre vagy büntetésre is kötelezőek legyenek makacs ellenmondás vagy engedetlenség esetén.

XXVIII. Mindenekfölött szükségesnek tartjuk ezen iskolánknak nemcsak megmaradására, hanem gyarapodására is, hogy iskolánk polgárai közt összesen és egyenként keresztényi szeretet és egyetértés virágozzék teljes épségben, különösen a doktorok közt, akiknek jóhíre és lelkiismerete megkívánja, hogy jó példával mutassanak világosságot növendékeiknek, tartassák meg ezután áhitattal a törvények által szentesített rend és illő fegyelem is: ezt hagyjuk meg nekik ezzel a különös rendeletünkkel.

Ezeket a törvényeket összesen és egyenként fejedelmi tekintélyünkkel iskolánk közönséges és örökké tartó java érdekében érett tanácskozásból alkotva és szentesítve kiadjuk és rendeljük, hogy ezen gyulafehérvári iskolai egyetemünk tagjai összesen és egyenként komolyan szorgalmasan és szigorúan megtartsák.

Valamint pedig az ellenszegülők érezni fogják törvénykezésünk erejét, úgy ezen rendelet tiszteletbentartói tapasztalni fogják fejedelmi kegyelmünket. Rákóczy.

Kelt, Gyulafehérvár városunkban, az úrnak 1656. évében november 23-án.” *Török Pál.*

REVUE LITTÉRAIRE TRANSYLVANIENNE

(ERDÉLYI IRODALMI SZEMLE)

REVUE TRIMESTRIELLE SCIENTIFIQUE ET CRITIQUE

RÉDACTEUR: DR. LOUIS GYÖRGY

IV. ANNÉE.

1927.

N°s. 1-3.

BULLETIN DE LA REVUE:

I. ÉTUDES

JOSEPH PERÉNYI: *Georges Aranka et François Kazinczy*. L'auteur décrit les rapports des deux littéraires par leur correspondance (communiquée par J. Váczy: Lettres de Kazinczy, I-II). Ils discutent des oeuvres de Aranka et Aranka de son côté s'efforce à rendre populaires en Transylvanie les oeuvres et les principes de Kazinczy. Tous les deux font un même travail, ils soutiennent la littérature, stimulent des écrivains, luttent pour la pureté de la langue et publient de précieuses traductions. Cependant Kazinczy jouit du succès de ses principes, tandis que les efforts de Aranka restent infructueux.

JOSEPH K. SEBESTYÉN: *Armoiries de l'ère de roi Mathias dans l'église noire de Brassó*. L'auteur décrit trois armoiries, l'une en pierre généalogique placée en face de la chaire, les deux autres placées au-dessus du porche du côté du sud sur une fresque de la Sainte-Vierge: l'une, l'armoire de l'empire au temps du roi Mathias, l'autre de la reine Beatrice. La première est l'armoire complète de la maison Hunyady, les deux autres proviennent des années 1475-1490. Dans l'étude nous trouvons en contact avec les armoiries en question, des communications sur les ornements des casques moyenâgeuses et sur les armoiries territorielles.

CLÉMENT GÁL: *Pédagogie et Psychologie*. L'auteur examine les rapports entre les deux sciences et manifeste de quelle manière la pédagogie peut être aidée par la psychologie. Il prouve que ni ceux qui déclarent inutile l'emploi de la psychologie dans la pédagogie théorique, ni ceux qui croient que la psychologie soit l'unique et l'exclusive science accessoire de la pédagogie n'ont raison. Jusqu'à présent la psychologie ne pouvait donner l'aide qu'on aurait attendue d'elle à cause de la difficulté des problèmes psychologiques et des méthodes d'analyse défectueuses. Il faut aussi considérer le fait que la psychologie est une science descriptive et empirique, tandis que la pédagogie est une science théorique. La direction de la psychologie, appelée *Dédiculture*, peut rendre de bons services à la pédagogie. A la fin quelques exemples prouvent comment la psychologie peut être employée Comme science accessoire de la pédagogie.

VICTOR PAPP: *Les rapports hongrois de Beethoven*. L'auteur enrichit la littérature sur Beethoven par une communication inconnue jusqu'à présent. Beethoven donne un concert à Buda en 1800, en outre l'auteur parle de son séjour à Martonvásár et Kórompa. Avec une précision absolue il décrit les circonstances dans lesquelles des oeuvres musicales ont été écrites pour l'ouverture du théâtre communal de Budapest.

II CHRONIQUES

ANDRÉ VERESS: *Nouvelles données sur les édifices du duc Gabriel Bethlen*. Dans l'appendice de l'ouvrage „L'histoire de Quinte Curtius”, éditée par Paul Forró à Debrecen en 1619, se trouvent quelques détails remarquables sur les édifices du duc Gabriel Bethlen.

P. FORTUNAT BOROS: *Les lettres de Jean Berkus de Moldovie à la fin du XVII. siècle*. De nombreuses familles hongroises ont émigré pendant des siècles dans la Moldovie. A la fin du XVII. siècle Jean Berkus, moine de l'ordre de Saint François en donne un tableau intéressant. Ces lettres ont été publiées pour la première fois dans la „Revista catolica” de Bucarest (année 1912).

III. REVUE CRITIQUE

ERNEST KISS: *Romans transylvaniens*.

GEORGES KRISTOF: *Fekete vőlegények* (Fiancés noirs) un roman de Mme Iréne P. Gulácsy.

IV. REVUS SCIENTIFIQUE

Zoltán Magyary: La fondation de la politique scientifique hongrois par Louis György. – *Ladislav Cs. Lázár*: Une loi de nature et l'avenir de l'humanité par Alexis Kiss. – *Joseph Fekete et Joseph Várady*: Les confessions et les préceptes de Széchenyi par Ernest Kiss. – *Elemér Császár*: L'imagination de Jean Arany par Valentin Csüry. – *Louis Dézsi*: Le „Horologium Turcicum” de David Rosnyai par Ladislav Rajka. – *Aron Szilády et Louis Dézsi*: Remarques sur VII. volume des „Anciens Poètes Hongrois” par Ladislav Rajka. – *Frédéric Brisits*: Les poésies inédites de Michel Vörösmarty par Arthur Reischel. – *Adalbert Zolnai*: La bibliothèque du duc François Rákóczy II. par Valentin Csüry. – *Moise Rubinyi*: La vie et les oeuvres de Joseph Kiss par Georges Kristóf. – *Joseph Waldapfel*: La chronologie des poésies de Balassa par Valentin Csüry. – *Louis György*: La vie intellectuelle des Hongrois en Transylvanie par Valentin Csüry. – *Adalbert Zolnai*: La langue visible par Valentin Csüry. – *Étienne Borbély*: L'ancien Torockó par Venceslas Biró. – *Nicolas Jorga*: Privilegiile Şangailor delà Târgu-Ocna par Árpád Bitay. – *Georges Boros*: La vie de Samuel Brassai par Ernest Kiss. – *Alexandre Ujfalvy*: Les chasses d'autrefois et d'aujourd'hui en Transylvanie par Louis Kelemen. – *Louis Bene*: La psychologie, méthode et moyens des cours populaires par Louis Kántor. – *Eugen Cholnoky*: Morphologie de la surface de la terre par Jean Xántus. – *Alfred Hettner-Aurel Littke*: Les principes de la géographie descriptive II. par Jean Xántus. – *Abberio M. de Agostini* – *Adalbert Cholnoky*: Dix années au Pays du Feu par Jean Xántus. – *Zoltán Ferenczi*: List of the translations of Jókai's works into foreign languages par Valentin Csüry. – *Jules Orient*: Histoire de la pharmacie en Transylvanie et au Bánát par Ladislav S. Nagy.

V. REVUE DES REVUES

VI. DOCUMENTS INÉDITS

PAUL TÖRÖK: Une loi d'école inconnue du duc Rákóczi II.

SIEBENBÜRGISCHE LITERARISCHE RUNDSCHAU

(ERDÉLYI IRODALMI SZEMLE)

WISSENSCHAFTLICHE UND KRITISCHE ZEITSCHRIFT

SCHRIFTFLEITER: DR. LUDWIG GYÖRGY

IV. JAHRGANG

1927.

HEFT. 1-3.

INHALT DER ZEITSCHRIFT:

I. AUFSÄTZE

JOSEF PERÉNYI: *George Aranka und Franz Kazinczy*. Der Verfasser beschreibt das Verhältnis beider literarischen Agitatoren auf Grund ihres Briefwechsels (Mitgeteilt von J. Váczy: Kazinczy's Briefe, I-II.). Sie besprechen ästhetische und orthographische Fragen. Kazinczy übernimmt die Herausgabe der Werke von Aranka, Aranka sucht hinwiederum, Kazinczy's Werke und Prinzipien in Siebenbürgen volkstümlich zu machen. Beide wirkten ähnlich; sie unterstützten die Literatur, eiferten die Schriftsteller an, kämpften für die Sprachrichtigkeit und veröffentlichten wertvolle Übersetzungen. Kazinczy erlebte aber den Sieg seiner Prinzipien, Aranka's Bestrebungen blieben fruchtlos.

JOSEF K. SEBESTYÉN: *Wappen aus dem Zeitalter des Königs Matthias in der schwarzen Kirche zu Kronstadt*. Der Verfasser beschreibt drei Wappen; das eine ist ein genealogisches Steinwappen der Kanzel gegenüber, die anderen zwei sind über dem Südtore der Kirche an einem Marien Bilde angebracht: das Reichswappen zur Zeit des Königs Matthias und das Wappen der Königin Beatrix. Das erstere ist das vollständige, unerweiterte genealogische Wappen des Hauses Hunyadi, die beiden gemalten Wappen stammen aus den Jahren 1475-1490. In dem Aufsätze sind in Verbindung mit den behandelten Wappen wertvolle Mitteilungen über die mittelalterlichen Helmschmucke und Wappen.

KLEMENS GAL: *Pädagogie und Psychologie*. Der Verfasser untersucht das Verhältnis zwischen beiden Wissenschaften und stellt fest, in-wie-fern die Psychologie der Pädagogie zu Hilfe herangezogen werden kann. Er beweist, dass weder diejenigen, welche die Benutzung der Psychologie in der theoretischen Pädagogie nutzlos erklären, noch die, welche die Psychologie für die einzige und ausschliessliche Hilfswissenschaft der Pädagogie halten, Recht haben. Die Psychologie konnte bis jetzt wegen der Schwierigkeit der psychologischen Probleme und wegen der fehlerhaften Untersuchungsmethoden nicht die Hilfe leisten, welche man erwartet hätte. Es ist auch in Betracht zu ziehen, dass die Psychologie eine beschreibende, empirische Wissenschaft, die Pädagogie dagegen eine theoretische sei. Die Richtung der Psychologie, welche *Jugendkunde* genannt wird, kann der Pädagogie gute Hilfe leisten.

VIKTOR PAPP: *Beethovens ungarische Beziehungen*. Der Verfasser bereichert durch, bisher unbekannte Beiträge die Beethoven-Literatur. Beethoven gab im Jahre 1800 in Buda (Ofen) ein Konzert. Er untersucht ausserdem seinen Aufenthalt in Martonvásár und Korompa. Mit genauer Pünktlichkeit stellt er die Entstehung der zur Eröffnung des Budapester Stadttheaters geschriebenen Musikwerke fest. Es werden zuletzt die in Ungarn befindlichen Beethoven-Reliquien beschrieben.

II. KLEINERE MITTEILUNGEN

ANDREAS VERESS: *Neue Angaben zu den Bauten des Fürsten Gabriel Bethlen*. Im Anhang des Werkes „Die Geschichte von Quintus Curtius“, welches von Paul Forró in Debreczen, 1619 herausgegeben wurde, finden sich einige bemerkenswerte Mitteilungen über die Bauten des Fürsten Gabriel Bethlen.

P. FORTUNAT BOROS: *Die Aufzeichnungen des Johann Berkus in der Moldau am Ende des XVII-ten Jahrhunderts*. Jahrhunderte hindurch wanderten zahlreiche ungarische Familien nach der Moldau aus. Von ihrem Schicksale entwirft Johann Berkus, ein Franziskanermönch am Ende des XVII-ten Jahrhunderts ein interessantes Bild. Diese Aufzeichnungen wurden zuerst in der Bukarester „Revista catolica“ veröffentlicht (Jahrgang 1912).

III. KRITISCHE RUNDSCHAU

ERNST KISS: Siebenbürgische Romane.

GEORG KRISTOF: *Fekete völegények* (Schwarze Bräutigame) ein Roman von Frau P. Irén Gulácsy.

IV. BÜCHERSCHAU

Zoltán Magyary: Die Grundlegung der ungarischen Wissenschaftspolitik, von Ludwig György. – *Ladislaus Cs. Lázár*: Ein Naturgesetz und die Zukunft der Menschheit, von Alexius Kiss. – *Josef Fekete und Josef Váradi*: Széchenyi's Bekenntnisse und Lehren, von Ernst Kiss. – *Elemér Császár*: Die Phantasie des Johann Arany, von Valentin Csüry. – *Ludwig Dézsi*: Das „Horologium Turcicum“ von David Rosnyai; von Ladislaus Rajka. – *Aron Szilády und Ludwig Dézsi*: Anzeigen zu dem VII-ten Bande der „alten ungarischen Dichter“, von Ladislaus Rajka. – *Friedrich Brisits*: Die nicht veröffentlichten Gedichte des Michael Vörösmarty, von Arthur Reischel. – *Adalbert Zolnai*: Die Bibliothek des Fürsten Franz Rákóczi II., von Valentin Csüry. – *Moses Rubinyi*: Leben und Werke des Josef Kiss, von George Kristóf. – *Josef Waldapfel*: Die Zeitfolge der Gedichte Balassa's von Valentin Csüry. – *Ludwig György*: Das geistliche Leben der Ungarn in Siebenbürgen, von Valentin Csüry. – *Adalbert Zolnai*: Die sichtbare Sprache, von Valentin Csüry. – *Stefan Borbély*: Das alte Torockó, von Wenzel Biró. – *N. Iorga*: Privilegiile Sangailor dela Târgu-Ocna, von Arpad Bitay. – *Georg Boros*: Das Leben des Samuel Brassai, von Ernst Kiss. – *Alexander Ujfalvy*: Die Jagden von einst und jetzt in Siebenbürgen, von Ludwig Kelemen. – *Ludwig Bene*: Die Psychologie, Methode und Mittel der volkstümlichen Vorträge, von Ludwig Kántor. – *Eugen Cholnoky*: Formlehre der Erdoberfläche, von Johann Xantus. – *Alfred Heitner-Aurel Litke*: Die Grundzüge der beschreibenden Geographie, II., von Johann Xantus. – *Abberto M. de Agostini*–*Adalbert Cholnoky*: Zehn Jahre im Feuerlande, von Johann Xantus. – *Zoltán Ferenczi*: List of the translations of Jókai's Works into foreign languages, von Valentin Csüry. – *Julius Orient*: Geschichte der Arzneikunde in Siebenbürgen und im Banat, von Ladislaus S. Nagy.

V. ZEITSCHRIFTEN

VI. BEITRÄGE

PAUL TÖRÖK: Ein unbekanntes Schulgesetz des Fürsten Georg Rákóczi II.

CLUJ-KOLOZSVÁR (KLAUSENBURG), VERLAG DER „MINERVA“ A.-G.

A Pásztortűzet, Magyar Népet és Erdélyi Irodalmi Szemlét

olvasni magyar kötelesség.

Kiadóhivatal: Cluj-Kolozsvár, Str. Baron L. Pop (v. Brassai-u.) 5.

KOLOZSVÁRI

TAKARÉKPÉNZTÁR ÉS HITELBANK R.-T.

Cluj—Kolozsvár, Piața Unirii 7.

Saját tőkái 48 millió Lei.

Fiókjai: Dés, Dicsőszentmárton, Gyulafehérvár és Marosvásárhely. Affiliált intézetei: Torda-Aranyos Vármegyei Takarékpénztár R.-T. Torda, Udvarhelymegyei Takarékpénztár R.-T. Székelyudvarhely, Alsófehérvármegyei Gazdasági Bank és Takarékpénztár Részvénytársaság Nagyenyed.

Áruraktárai a vasut mellett. — Betéteket elfogad, váltókat leszámitol, bel- és külföldi átutalásokat teljesít. — Safe deposit! — Mindenféle bankszerű ügyleteket előnyösen végez. Engedélyezett devizahely.

Rendelje meg a Pásztortűz Könyvtárt:

- 1-2. P. Gulácsy Irén: Fergeteg.
3. Makkai Sándor: Megszólalnak a kövek.
4. Balogh Endre: Mesét írok neked.
5. Kosáryné Réz Lola: A pápaszem.
6. Komáromi János: Régi legények.
7. Szabó Mária: Magamtól — másokig.
8. Henry Bordeaux: Test és lélek.
9. Gyallay Domokos: Vaskenyéren.
10. Siklóssy László: Gyorskocsin Erdélyben.

havi 100 Lei részletfizetésre.

10 kötet ára füzve 650 L., kötve 950 L.
Cluj-Kolozsvár, Str. Baron L. Pop 5. sz.

A PÁSZTORTŰZ

Erdély legjobb szépirodalmi lapja

Előfizetési árai:

Belföldön:	Külföldön:
Egész évre 500 L	Egész évre 600 L
Félévre — 260 L	Félévre — 310 L
Negyedévre 140 L	Negyedévre 160 L

Kiadóhivatal: Cluj, Baron L. Pop 5.

Kérjen mutatvány-számot!

A MAGYAR NÉP

48.000 példányban jelenik meg.

Előfizetési ára:

Egész évre 160 L. Félévre 90 L.
Egyes szám 4 L.

ERDÉLYI TUDOMÁNYOS FÜZETEK

SZERKESZTI:

Dr. GYÖRGY LAJOS.

Az „Erdélyi Irodalmi Szemle” kiadása.

	Lei
1. sz. <i>Rass Károly</i> : — — — Reményik Sándor — — — — —	20
2. sz. <i>Párvan Bazil</i> : — — — A dákok Trójában — — — — —	10
3. sz. <i>Dr. Bitay Árpád</i> : — — — Gyulafehérvár Erdély művelődéstörténetében	30
4. sz. <i>Dr. Bitay Árpád</i> : — — — A moldvai magyarság. Történeti áttekintés	30
5. sz. <i>Szokolay Béla</i> : — — — A nagybányai művésztelep — — — — —	30
6. sz. <i>Dr. Balogh Ernő</i> : — — — Kvarc az erdélyi medence felső mediterrán glipszelben — — — — —	30
7. sz. <i>Dr. György Lajos</i> : — — — Az erdélyi magyar irod. bibliográfiája 1925. év	40
8. sz. <i>K. Sebestyén József</i> : — — — A brassai fekete templom Mátyás-kori címerrel	30

Erdélyi tudományos könyvek:

<i>Dr. Balogh Ernő</i> : — — — A föld köpönyege — — — — —	20
<i>Dr. Bartók György</i> : — — — Kant — — — — —	100
<i>Dr. Biró Vencel</i> : — — — Erdély követel a portán — — — — —	60
<i>Dr. Bitay Árpád</i> : — — — A román irodalomtört. összefoglaló áttekintése	50
<i>Dr. Borbély István</i> : — — — A magyar irodalom története I—II. — — — — —	220
<i>Dr. Buday Árpád</i> : — — — Rómal feltrattan — — — — —	300
<i>Dr. Dézsi Lajos</i> : — — — Erdélyi arcképek és képek — — — — —	30
<i>Erdélyi Irodalmi Szemle</i> — — — 1924., 1925. évi. egyenként — — — — —	250
<i>Gyárfás Elemér</i> : — — — Bethlen Miklós kancellár — — — — —	80
<i>Dr. György Lajos</i> : — — — A kolozsvári Szent-Mihály egyház — — — — —	30
” ” ” — — — Az erdélyi magyarság szellemi élete. 1919.1925	100
” ” ” — — — Magyar elemek a világirodalomban — — — — —	40
” ” ” — — — Pásztorúti Almanach 1925 — — — — —	110
” ” ” — — — Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája — — — — —	60
” ” ” — — — Balogh Endre emlékezete — — — — —	25
” ” ” — — — Az erdélyi magyar időszaki sajtó öt esztendeje (1919—1923.) — — — — —	30
<i>Dr. Imre Lajos</i> : — — — A falu művelődése — — — — —	50
<i>Dr. Hirschler József</i> : — — — A Vatikán élete és művészete — — — — —	350
” ” ” — — — X. Pius pápa sírleméke — — — — —	15
<i>Dr. Karácsonyi János</i> : — — — Gróf Majláth Gusztáv erd. püspök származása	20
” ” ” — — — A magyar nemzet őstörténete 896-ig — — — — —	25
” ” ” — — — A magyar nemzet honalapítása — — — — —	40
<i>Kelemen Lajos</i> : — — — Hermányi Dienes József emlékirata — — — — —	25
<i>Dr. Kiss Elek</i> : — — — Az isteni törvény útja — — — — —	210
” ” ” — — — Buddhizmus és kereszténység — — — — —	145
” ” ” — — — Az értelmi és erkölcsi nevelés viszonya — — — — —	210
<i>Dr. Kristóf György</i> : — — — Petőfi és Madach — — — — —	60
” ” ” — — — Jókai Mór élete és művel — — — — —	50
” ” ” — — — Jókai napjai Erdélyben — — — — —	50
” ” ” — — — Az erdélyi magyar irodalom múltja és jövője	140
” ” ” — — — Három jellemzés — — — — —	18
<i>Dr. Makkai Sándor</i> : — — — Az erdélyi ref. egyházi irodalom — — — — —	35
” ” ” — — — A vallás az emberiség életében — — — — —	140
<i>P. Olasz Péter</i> : — — — Világproblema és a modern term. tudomány — — — — —	50
<i>Dr. Roska Márton</i> : — — — Az ősrégészet-kézikönyve — — — — —	400
<i>Dr. Szabolcska László</i> : — — — Gárdonyi Géza élete és költészete — — — — —	100
<i>Dr. Széll Kálmán</i> : — — — Az anyag szerkezete — — — — —	25
<i>Dr. Tavaszy Sándor</i> : — — — A jelenkor szellemi válsága — — — — —	35
” ” ” — — — Villágnézeti kérdések — — — — —	135
” ” ” — — — Apácai Csere János személyisége és villágnézete	25
” ” ” — — — A tudományok rendszere — — — — —	15
” ” ” — — — A nyugateurópai kultúra sorsa — — — — —	15
” ” ” — — — Schleiermacher filozófiája — — — — —	30
<i>Dr. Temesváry János</i> : — — — Erdély középkori püspökei — — — — —	210
<i>Többen</i> : — — — Az erdélyi katolicizmus múltja és jelene — — — — —	310
<i>Dr. Tulogdy János</i> : — — — Erdély geológiája — — — — —	25

A felsorolt könyvek megrendelhetők az Erdélyi Irodalmi Szemle kiadóhivatalában Cluj-Kolozsvár, Str. Baron L. Pop 5.